

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Diplomová práce

Bc. Michal Mrva

Hmotná kultura středověkého a raně novověkého města.

Městské parcely v Nymburce čp. 72-74.

The material culture of a medieval and early modern period town.

The urban area around houses No. 72-74.

Na prvom mieste patrí moja vďaka vedúcemu tejto práce PhDr. Tomášovi Klírovi, Ph.D., za neochvejnú ochotu a trpezlivosť s autorom tejto práce. Rovnako ďakujem PhDr. Karle Motykovej-Šneidrovej, Csc., za realizáciu analyzovaných výskumov a za ich spístupnenie. Rovnako si zaslúži vďaka personál Poděbradského muzea v Nymburku za ústretový prístup a príjemné prostredie.

V Neposlednej rade ďakujem svojej rodine a blízkym, bez ktorých opory by nič z tohoto nebolo možné.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne

.....

Michal Mrva

Klíčová slova (česky)

archeologie; město; parcela; hmotná kultura; středověk; raný novověk; 1250-1650

Keywords (anglicky):

archeology; town; urban plot; material culture; Middle Ages; Early Modern Period, 1250-1650

Abstrakt (česky)

Archeologické výskumy na parcelách čp. 72-74 v Nymburku tvoria podklad pre širšiu štúdiu funkčnej podoby parcely, i mesta jako celku. Ďalej je riešená otázka hmotnej kultúry vrcholne stredovekej a ranne novovekej nymburskej domácnosti. Premena zástavby a dispozície mestskej parcely. Narábanie s odpadom i zásobovanie vodou. Zohľadnená je i výpoveď písomných prameňov a analógie z existujúcich skúmaných kontextov. Zároveň je študovaná a popisovaná podoba mesta, jeho dejiny a stavebný vývoj. Sumarizované je dosiaľšie bádanie a realizované archeologické výskumy na ploche historického jadra mesta.

Abstract (in English):

Archeological exlavations on plots no. 72.74 in Nymburk present basis for wider study of functional disposition of urban plot and town as a whole. Then, there is a question of material culture of high medieval and early modern household in Nymburk. Shifts and changes in disposition and constructions on the urban plot and waste and water management. Written sources are considered as well as analogies from already researched contexts. History, appearance and development of town of Nymburk is studied and described and earlier field and academic research is summarized.

Obsah

1. Úvod.....	8
1.1. Štruktúra práce.....	8
1.2. Problematika práce.....	9
2. Všeobecná problematika archeológie miest.....	10
2.1. Genéza a definícia vrcholne stredovekých miest.....	10
2.2. Otázky vnútorného usporiadania stredovekého mesta.....	15
3. Geografické, geologické a prírodné a klimatické pomery skúmanej lokality.....	22
4. Dejiny bádania o meste Nymburk.....	25
4.1. Historiografická literatúra	25
4.2. Umeleckohistorická literatúra.....	27
4.3. Archeológia.....	29
5. Dejiny kráľovského mesta Nymburka.....	30
5.E. Exkurz - Mylné stotožnenia Nymburka v písomných prameňoch.....	39
6. Stavebný a sídelný vývoj mesta Nymburka.....	41
6.1. Sídelná štruktúra v okolí Nymburka a jej premena v 13. storočí	41
6.2. Predlokačné osídlenie na ploche historického jadra Nymburka.....	43
6.3. Urbanizmus Nymburka.....	44
6.4. Nymburk vo vrcholnom a neskorom stredoveku.....	46
6.5. Nymburk v rannom novoveku	48
6.6. Opevnenie mesta Nymburka.....	51
6.6.1. Analógie nymburských hradieb a širší dobový kontext.....	59
6.E. Exkurz - Najstaršie cirkevné stavby Nymburka.....	61
6.E.1. Dominikánsky kláštor v Nymburku.....	61
6.E.2. Farský kostol sv. Mikuláše, neskôr sv. Jiljí.....	66
7. Výskumy na ploche historického jadra Nymburka.....	70
8. Písomné záznamy vzťahujúce sa k parcelám čp. 72-74	93
9. Ciele, metódy a limity archeologického výskumu čp. 72-74.....	99
10. Popis a analýza terénnej situácie na čp. 72-74.....	101
10.1. Všeobecné zistenia výskumu parciel čp. 72-74.....	101
10.2. Studne, jímky a otázka zásobovania vodou a nakladania s odpadom na čp. 72-74.....	103
10.2.1. Relevantné objekty.....	103
10.2.2. Zásobovanie pitnou vodou.....	114
10.2.3. Nakladanie s odpadom.....	116
10.3. Domy, pivnice a otázka premeny zástavby, parcelácie a živností na čp.72-74.....	118
10.3.1. Relevantné objekty.....	118

10.3.2. Zástavba.....	125
10.3.3. Parcelácia.....	127
10.3.4. Remeslá.....	129
11. Keramický Nálezový fond z výskumov na parcelách čp. 72 -74.....	130
11.1. Uvedenie do problematiky spracovania keramického súboru z čp. 72-74.....	130
11.2. Keramické skupiny.....	132
11.2.1. I - Keramika pokračujúcej hradištnej tradície.....	132
11.2.2. II - Svetlá oxidačná keramika - ranná.....	133
11.2.3. III - Tmavá oxidačná keramika.....	134
11.2.4. IV – Červeno maľovaná keramika.....	135
11.2.5. V – Šedá redukčná keramika – ranná	136
11.2.6. VI - Tmavošedá redukčná keramika - pokročilá.....	137
11.2.7. VII – Svetlá oxidačná keramika - pokročilá.....	138
11.2.8. VIII - Červená rezná keramika.....	139
11.2.9. IX - Zakuřovaná Keramika.....	140
11.2.10. X – Glazovaná keramika.....	142
11.2.11. XI - Berounské zboží.....	143
11.3. Súbor celých keramických nádob z č.p. 72, 73, 74.....	145
11.4. Typové spektrum keramických nádob.....	149
11.5. Keramické Horizonty.....	152
11.5.1. 3. tretina 13. - začiatok 14. storočia.....	152
11.5.2. Pokračujúce 14. storočie	152
11.5.3. 1. polovica 15. storočia	152
11.5.4. 2. polovica 15. - začiatok 16. storočia	153
11.5.5. Pokračujúce 16. storočie	153
11.5.6. Koniec 16. - začiatok 17. storočia	154
12. Nekeramické artefakty a vzorky z výskumov na čp. 72-74.....	155
12.1. Sklené nádoby.....	155
12.2. Kovové predmety.....	157
12.3. Numizmatické nálezy.....	159
12.4. Kosti.....	159
12.5. Drevené a pôdne vzorky.....	160
13. Záver.....	161
14. Literatúra a pramene.....	164

1. Úvod

1.1. Štruktúra práce

Mesto Nymburk predstavuje v mnohých smeroch netypické neskoro priemyslovské založenie. Ku komplexnému pochopeniu problematiky jeho podoby a vývoja je potrebné prizrieť sa všeobecným trendom v definícií, vývoji a podobe stredovekých miest (*kap. 2.1.*). Rovnako je možné na báze znalostí o kvalitne preskúmaných mestských situáciách formulovať otázky (*kap. 2.2.*), rozpracovateľné v ďalších úsekoch práce.

Dôležitý determinant podoby a vývoja mesta predstavujú prírodné podmienky (*kap. 3.*).

Nymburk sa už dlhodobo teší bádateľskému záujmu z historického, umeleckohistorického a v posledných dekádach i archeologického (*kap. 4.; 4.3.*). Sledovanie vývoja poznania umožňuje identifikovať prekonané a mylné závery (*kap. 5.E.*) a formulovať aktuálny stav poznania mesta.

Dejiny mesta (*kap. 5.*) umožňujú zhodnotiť premenu jeho významu a bohatstva v čase, čo sa premieta v stavebnom vývoji (*kap. 6.*) a sekundárne i v archeologickej evidencii. Zároveň je možné stotožniť kľúčové okamihy mesta, predovšetkým katastrofické horizonty, s archeologickým záznamom. Sumarizácia realizovaných výskumov v centre Nymburka (*kap. 7.*) je mementom práce archeológov v meste, predovšetkým Dr. Motykovej. Zároveň ilustruje potenciál poznania o podobe mesta a jeho hmotnej kultúre.

V ďalších častiach sa práca bližšie orientuje na parcely čp. 72-74, na ploche ktorých prebehol výskum v rokoch 1998-2003, ktorý je predmetom praktickej časti tejto práce. V prvom rade je nutné zhodnotiť písomné záznamy k parcelám (*kap. 8.*), tie zaznamenávajú zmeny vlastníckych vzťahov, hodnoty parciel, ich zástavby a veľkosti.

Vlastný záchranný archeologický výskum je popísaný a analyzovaný, spoločne s vymedzením problematik ktoré sú na jeho báze riešené (*kap. 10.*).

V ďalšej časti je analyzovaný nálezový fond z výskumov. Primárne keramický súbor disponuje potenciálom k bližšiemu spracovaniu (*kap. 11.*). V porovnaní s existujúcimi keramickými fondmi (*kap. 11.1.*) nesie významnú chronologickú informáciu.

Nekeramické nálezy a vzorky sú, predovšetkým v dôsledku stavu ich dochovania, prezentované len výberovo (*kap. 12.*).

Záver (*kap. 13.*) obsahuje zhrnutie získaných poznatkov v podobe porovnaní špecifických nymburských situácií s ich protipólmi v Českom prostredí. A formulovanie záverov a poznatkov archeologických výskumov na parcelách čp. 72-74.

1.2. Problematika práce

Otázky rozpracovávané na stránkach tejto práce je možno rozdeliť do troch hlavných okruhov. V najširšej perspektíve je to problematika Nymburka ako mesta v zrkadle jemu analogických situácií. V bližšom zameraní sú to otázky fungovania mestských parciel čp. 72-74 a odrazy ich premien v dispozícií mesta. Posledným okruhom je problematika hmotnej kultúry, predovšetkým keramického fondu, z výskumov na parcelách čp. 72-74.

V súvislosti s mestom Nymburk je možno predostrieť problémy:

- Vplyvu založenia mesta Nymburka na premenu funkčných vzťahov a sídelnej štruktúry v jeho okolí.
- Zhodnotenia dispozičnej podoby mesta Nymburk a jej porovnanie s rámcom iných neskoro priemyslovských založení.

Vo vzťahu ku skúmaným parcelám sú formulovateľné problematiky:

- Charakteru a vývoja odkrytých stavebných konštrukcií a ich výpoveď o podobe zástavby parciel.
- Spôsobu nakladania s odpadom a zásobovania parciel vodou.
- Stav a vývoja vnútornej dispozície parcely a jej reflexia širšej priestorovej situácie mesta.
- Premeny parcelácie a vlastníckych vzťahov na základe archeologických a písomných prameňov.

V perspektíve hmotnej kultúry vyvstávajú analyzovateľné témy:

- Výpovede nálezového fondu o obyvateľoch a živnostiach na parcelách.
- Klasifikácie keramického fondu a jeho výpovedný potenciál, predovšetkým pre horizont založenia mesta.
- Sumarizácie nekeramického nálezového fondu.

2. Všeobecná problematika archeológie miest

Pre pochopenie úlohy a podoby jednotlivého mesta, je nevyhnutné prizrieť sa všeobecným trendom a stavu bádania o vrcholne stredovekých mestách. Širší pohľad zasadzuje Nymburk do jeho časového, dimenzionálneho a dispozičného kontextu. Rovnako rekapitulácia zásadných problematik mestskej archeológie umožňuje lepšie formulovať otázky riešiteľné na priestore Nymburka a jeho zástavby.

2.1. Genéza a definícia vrcholne stredovekých miest

Mestská archeológia ako špecifická vedná disciplína sa v Českej republike rodí v 70. rokoch 20. storočia. Jej priekopníkom bol Miroslav Richter (1932-2011). Už on definuje základné otázky a okruhy výskumu miest (*Richter 1975*). Principiálne sa je možné zamerať na výskumy v zastavaných areáloch, riešiac predovšetkým genézu najstarších miest. A výskumy zaniknutých sídel, informujúcich primárne o stavebnej podobe a usporiadaní prvých miest.

Genéza najstarších miest prebieha na podhubí hradskej centier 12. storočia. Na akropole sa koncentrovala administratívna funkcia hradísk a podhradie predstavovalo ich remeselný potenciál. Richter ako hlavný stimul vývoja vidí prerod od produkcie na objednávku vrchnosti k výrobe pre potreby trhu (*Richter 1975*, 246). Miesta konania trhov sa posúvajú v 12. storočí z predhradií mimo opevnené areály. Okolo nich sa tvorila sídelná aglomerácia. A tá sa stáva jadrom sídla novej kvality. Takáto aglomerácia, typická pre 11. a 12. storočie sa v 13. storočí transformuje na kráľovské mesto, pričom ale vždy nastupuje nové priestorové usporiadanie (*Klápště 2016*, 99). Roztrúsené osady sa menia na predmestia alebo na agrárne zázemie nového mesta a vlastné hradisko ustupuje novému mestskému útvaru, preberajúcemu jeho centrálnu funkciu.

Hradiská si udržali predhradia ako svoje hospodárske jednotky, ich vplyv ale upadá. Pri premene na právne mesto dochádzalo k presunu centra späť do polohy hradiska, chápaného ako kráľova doména.

Už v 2. polovici 12. storočia plnili hradskej centrá väčšinu funkcií miest a v priebehu 13. storočia sa na ne spravidla premenili (*Kejř 1976*; *Velimský 1990*, 122). Väčšina kráľovských miest vznikla už v 13. storočí, kedy ich bolo v Čechách asi 40 a ďalších 20 na Morave. Od 14. storočia vznikajú kráľovské mestá len ojedinele, Dvůr Králové, Jaroměř a Vodňany (*Hoffmann*

1992, 437). A po rozpade hradskej sústavy sa stávajú oporou panovníckej moci v krajine (Hoffmann 1992, 440).

Problematiku prerodu hradských centier na mestá dôsledne rozpracúva už v 70. rokoch Josef Žemlička (*Žemlička 1978*). Z 19 identifikovaných hradských centier na počiatku 13. storočia, sa 9 vyvinulo do podoby významných kráľovských miest /Praha, Hradec Králové, Chrudim, Čáslav, Kouřim, Mělník, Žatec, Litoměřice, Děčín/. V 4 prípadoch došlo k presunu, novo lokovaných miest na novú lokalitu do vzdialenosti 5 – 10 km / Bílina—Most, Sedlec—Loket, Plzenec—Plzeň, Vraclav—Vysoké Mýto/. Štyri mestá postúpili do šľachtických rúk a stali sa poddanskými. A jediný Chýnov predstavuje neúspešný pokus o lokáciu kráľovského mesta.

Na základe tejto práce boli vymapované kľúčové založenia priemyslovskej éry a ich návaznosť na hradské centrá ranného stredoveku (*príl. I/I*) (*Velímský 1989; 1990*).

Stredoeurópsky kontext dodal problematike Jerzy Piekalski (*Piekalski 1999*). Formulovaním analogických situácií v českom, poľskom a sliezskom prostredí.

Kráľovské mestá vyrastajúce zo starších hradských centier sa dlhodobo tešili rozsiahlemu záujmu archeológie, len pre ilustráciu je predstavených niekoľko príkladov zachyteného vývoja prvých kráľovských miest.

Výrazná štrukturálna premena a presun osídlenia v súvislosti s prerodom staršieho hradského centra na stredoveké mesto je doložená v **Brne**, kde bola pôvodná poloha priemyslovského centra identifikovaná až v 80. rokoch 20. storočia, asi 1 km od neskoršieho mestského jadra. Presun súvisí i s premenou reliéfu a vodných tokov od ranného stredoveku. Centrum nového mesta tak nadväzoval skôr na najväčšiu satelitnú osadu staršieho hradiska, kde sa rozkladal juh mesta Brna s centrom okolo kostola sv. Petra (*Unger – Procházka 1995; Unger 1996; Procházka 2000, 32-37, 72-78*). Pôdorys vrcholne stredovekého mesta sa formuje okolo 1220 zakrátko nasledovaný opevnením obklopujúcim plochu 36,6ha (*Jan ed. 2013*).

Obidve dištinktívne štruktúry osídlenia boli archeologicky zachytené v **Litomeřiciach**, systematicky skúmaných od 60. rokov 20. storočia. Přemyslovskú pevnosť, existujúcu už od 10. storočia, doplňovalo v jej vrcholnej ranne stredovekej fáze opevnené predhradie a v okruhu 1 km ďalších 15 osád. S populáciou asi 1000 obyvateľov k roku 1200. Medzi rokmi 1219 až 1234 sú staršie osady často opustené a ich obyvatelia presťahovaní do nového mesta, vznikajúceho na ploche asi 6-10 ha s námestím o rozmeroch 120 x 240 metrov. Mesto bolo obohatené kamennou hradbou pred rokom 1250 (*Kotýza et al. 1997*).

Přemyslovské hradisko na ploche **Hradce Králové** vyčleňuje už v 12. storočí okrsk akropole, ktorý sa so založením mesta mení na mestský hrad. Na ploche ostatku hradiska došlo k pravidelnému mestskému založeniu, aglomerácia v podhradí s ranne stredovekou tržnicou sa následne transformovala do predmestia (*Richter—Vokolek 1975; 1977*).

Výskumy **Chrudimi** odhalili špecifické usporiadanie tohto mesta. V 80. rokoch dokumentovala profil mestského jadra 306 m dlhá sonda naprieč mestom. Centrálné námestie je v najstaršej fáze vymedzené líniou 11 zemníc na ploche o 8-10 m menšej než v súčasnosti. Táto provizórna zástavba mala mimoriadne dlhé trvanie a k premene zástavby i dispozície mesta došlo zž po veľkom požiari v roku 1337 (*Frolík – Sigl 1995*, 81-84). Významná ranne stredoveká fáza lokality sa v redukovanej podobe stala základom mestského hradu typu stredoeuropsky kastel (*Durdík – Frolík 1981*, 107-115.)

Právne-historický rozmer problematiky miest sa sústreďuje na perpetuálnu otázku definície stredovekého mesta. Kľúčovou osobnosťou pokúšajúcou sa ju zodpovedať bol Jíří Kejř (1921-2015). Spočiatku bol dôraz kladený na právny akt prijatia mestského zriadenia (*Kejř 1976*, 377-401). Protipól predstavuje hľadanie odpovede v archeologickom zázname. Tu sa ako kľúčový prejav lokácie mesta javí zmena priestorového usporiadania sídel (*Klápště 1994*, 46-48; 1999, 13).

V pokuse o kompromisnú odpoveď vzniká súbor atribútov určujúci právne mesto. Sú nimi mestské právo, mestský mier, mestská sloboda a mestská ústava (*Kejř 1998*, 30). Práve mestská sloboda v zmysle vyňatia mešťanov z administratívneho dosahu hradských centier, definitívne pochováva už prežitú hradskú sústavu a s ňou spojenú služobnú organizáciu. A otvára dvere systémovým spoločenským zmenám 13. storočia (*Žemlička 2002*, 379-380; *Klápště 2005*).

Prvé kráľovské mestá vznikali za Přemysla Otakara I. a za jeho vlády boli vydané i prvé mestské privilégia (*Hoffmann 1992*, 44). Dodnes je ale týchto privilégií k dispozícii len obmedzené množstvo. Ukazuje sa, že to nie je nevyhnutne otázka ich dochovania, ako skôr ich existencie ako takej, keďže boli prvé lokačné mestá bežne zakladané bez faktickej zakladacej zmluvy (*Kejř 1998*, 131).

Najstaršia dochovaná listina sa vzťahuje ku **Kynšperku nad Ohří**, vydaná bola Václavom I. v roku 1232 (*Kejř 1976*) , v písomných prameňoch mesto ale potom viac nefiguruje čo viedlo k otázke, či vôbec k realizácii lokácie došlo (*Žemlička 1979*). Archeologicky bola lokácia preukázaná na polohe Starý zámek u Kolové, pokus o mestské založenie tu ale po krátkej dobe

stroskotál (*Velímský 1989, 85*).

Od sklonku 12. storočia sa v prameňoch objavujú i trhové dediny (*Richter 1975, 249*). Ktoré sú chápatel'né ako sprievodný prejav upevňujúcej sa peňažnej ekonomiky (*Kejř 1987*).

Na konci priemyslovskej epochy existovalo dohromady asi 150 miest a trhových osád. Na konci 14. storočia je ich už 450 (*Velímský 1990, 124*). Už v trinástom storočí delí jednotlivé sídla vyššieho rádu spravidla len 1 česká míľa /11km/. Hustota rozmiestnenia týchto sídel vedie k prekrývaniu ich spádových oblastí a definuje viacstupňovú sústavu mestských sfér (*Tomas 1979*).

Tieto *oppida forensia* alebo *fora* zahusťujú urbanizačnú sieť a postupne v priebehu 13. až 16. storočia prijímajú štatút miest z utilitárnych alebo prestížnych dôvodov (*Žemlička 2002, 67-68*).

Príkladom takéhoto skromnejšieho založenia môžu byť **Kladruby**, premenené na mesto už v 30. rokoch 13. storočia (*Klápště 2016, 99*).

Zakladanie nových miest a premenu starších sídel na mestá v 13. a 14. storočí obstarávali lokátori z poverenia svojich pánov. V najranejšej fáze výhradne kráľa, s nástupom Přemysla Otakara II. sa začína rozvíjať i sieť miest nekráľovských, patriacich cirkvi či svetským pánom (*Kejř 1998, 55*).

Úlohou lokátora bolo nájsť ľudí, rozmerať parcely a rozdať ich novým osadníkom tak aby v určenom termíne vzniklo prosperujúce mesto (*Klápště 2012*).

Zakladania „na zelenej lúke“, teda bez predchádzajúceho osídlenia v 13. storočí takmer absentujú (*Richter 1975, 249*) Spravidla mladšie založenie a otvorené priestranstvo, umožňujúce pravidelné rozmeranie mesta vytvárajú koreláciu na ktorej bola formulovaná myšlienka o postupnom zdokonalovaní pravidelnosti mestského pôdorysu (*Hauserová 1992, 9; Kuthan 1993, 17*). Nepravidelnosti v dispozícií miest sú ale skôr prejavom starších majetkových pomerov alebo reakciou na prírodné a reliéfne podmienky (*Žemlička 2002, 380*), než nedokonalosťou systému.

Prvé mestá, založené na geometricky usporiadaných pôdorysoch sa v Čechách objavujú na počiatku 13. storočia, bez doložených vývojových predstupňov (*Radová - Hauserová 1991, 121*). Pravidelné dispozície miest spoločne s nemeckým právom prinášajú imigranti zo západu, v rámci *nemeckej východnej kolonizácie* (*Žemlička 2002, 67*)

Založenia kráľovských miest na zelenej lúke boli zriedkavejšie, nie však výnimočné.

Spravidla ich charakterizuje istý stupeň pravidelnosti dispozície a istý časový odstup od prvých přemyslovských založení. V Čechách je možno do tejto kategórie miest zaradiť *České Budějovice, Plzeň, Stříbro, Klatovy, Kolín, Nový Bydžov, Nymburk, Poličku* či *Vysoké Mýto* (Čechura 1988, 134-135)

Typickým príkladom môže byť **Plzeň**, jedno z najneskorších kráľovských miest, založená v 90. rokoch 13. storočia. Bez návaznosti na staršie osídlenie mohol byť uplatnený idealizovaný pôdorys s 21 blokmi, pričom dva uprostred boli vynechané na rozsiahle námestie s kostolom sv. Bartolomeja a celkovou rozlohou približne 20ha (Nováček 2000; Nováček – Široký 2004; Nováček et al. 2014).

Kráľovské mesto **Polička**, založené v 60. rokoch 13. storočia na zelenej lúke, prezentovalo bádaniu unikátnu situáciu dočasného valového opevnenia s palisádou a priekopou. Táto existovala asi 50 rokov, až do svojho nahradenia kamennou hradbou v 1. polovici 14. storočia. Tá prebiehal po vnútornom obvode valu, udržiujúc jeho funkčnosť počas celej výstavby nového opevnenia (Frolík – Sigl 1995, 88).

Vysoké Mýto nahradzuje blízku staršiu lokáciu **Starého Mýta**, existujúceho medzi 40. a 60. rokmi 13. storočia (Richter – Sigl 1988). Príčina je skôr majetkovoprávna než technická (Frolík – Sigl 1995, 87). Na pôdoryse 700 x 200 m s centrálnym námestím 60-70 x 200 m sa zástavba tiahne pozdĺž jedinej línie cesty. Dohromady bolo zachytených asi 50 domov typu zemnice so vstupnou šíjou, vo väčšine z nich sa nachádzalo i ohnisko.

Vrcholným prejavom pravidelného založenia je lokácia **Nového Bydžova**. Pôvodná trhová osada Bydžov bola začiatkom 90. rokov povýšená na mesto. Už na prelome 13. a 14. storočia dochádza k jej presunutiu na novú polohu bližšie ku rieke. To bolo rozmerané nové mesto, takmer dokonale symetrické v oboch osách. Námestie s rozmermi 104 x 122 m križujú stredom 4 hlavné ulice s odchýlkou 10° od svetových strán a do každého jeho rohu sa kolmo zbíha dvojica bočných ulíc. Ambiciózny projekt pre asi 120 domov zaberal plochu 12 ha s 1,2 ha centrálnym námestím.

Pravidelné vymeranie užíva jednotnú mieru podľa *slezských povrazov* /43,275 m/, čo predstavuje hĺbku parcely i dĺžku kostola (Prokop 2007, 6-9).

2.2. Otázky vnútorného usporiadania stredovekého mesta

Urbánna archeológia v Čechách definovala za už viac ako polstoročie svojej existencie celý súbor špecifických otázok a problémov, ktoré sa snaží rozpracovať a objasniť. Zároveň podlieha istým limitom v súvislosti s objektom svojho bádania. Žijúce mestá plošne limitujú priestory na ktorých môžu potenciálne výskumy prebiehať, zároveň sú tieto obmedzené plochy zaťažené komplikovanými stratigrafickými situáciami vyplývajúcimi z priestorovej konštantnosti mestského osídlenia.

Vytváranie všeobecne uplatniteľných záverov o problematike miest determinuje navyše fakt, že väčšina archeologických poznatkov o stredovekých mestách pochádza len z relatívne malého počtu lokalít, predovšetkým veľkých kráľovských miest (*Procházka 2006, 153-171*). Na ich báze sú tak i ilustrované prípady analyzovania týchto otázok.

Podoba a dispozícia novovymieraného mesta. Archeologicky je tak možné sledovať jednotlivé prípady aplikácie ideálneho plánu mesta na lokálne topografické a sídelné situácie. Základné typy mestských pôdorysov sú nasledovné.

Mestský **pôdorys determinovaný primárne prírodnými podmienkami**, predovšetkým vodnými tokmi zastupujú napríklad Český Krumlov a Moravský Krumlov, Karlovy Vary či Loket.

Radiálny pôdorys je prejavom staršieho sídliska, z ktorého nové mesto vychádza. Námestie potom vzniká na ploche niekdajšej tržnice a hlavné osy mesta naväzujú na cesty spájajúce osadu s okolím. Príkladom môže byť Staré Město pražské, Olomouc alebo Opava. Opava je jedno z najrannejších miest, existuje už od 20. rokov 13. storočia a bola založená na križovatke obchodných ciest medzi Moravou, Sliezskom a Malopoľskom. Existujúce cesty determinovali pôdorys mesta, tri hlavné trasy zabezpečovali tri hlavné brány, pred ktorými vznikajú tri predmestia. Postupný vývoj mesta dokladá aj rozšírenie jeho dispozície, od pôvodného centra okolo Horného námestia s kostolom Nanebevzetí Panny Marie, k pripojeniu spodného námestia s dobytčím trhom (*Kiecoň – Zezula 2005; Kolář et al. 2008; Kolář – Zezula 2011; 2014*).

Plánovitý, spravidla **šachovnicový pôdorys** je typický pre mestá zakladané na zelenej lúke. Zakladatelia sa väčšinou snažili mestá orientovať podľa svetových strán. Vychádzalo sa z

presbytérií kostolov, smerujúcich na východ, a podľa toho sa následne orientovalo námestie, brány a rovnobežné ulice a brány hradieb. Príklad predstavujú České Budějovice Nový Bydžov, Kolín, Litovel, Moravská Třebová, Nový Jičín, Plzeň či Vysoké Mýto (*Hoffmann 2009*, 148-150). Koncept plánovitého pravidelného pôdorysu bol vyvinutý na západe a do Čiech importovaný už hotový (*Klápště 2016*, 99).

Ortogonálne mestské pôdorysy v Čechách sumarizoval a bližšie kategorizoval vo svojej práci Karel Kuča (*Kuča 1995*, 107-124).

Štúdium pôdorysu mesta umožňuje analyzovať jeho vývoj a identifikovať prestavby a presuny hlavných dopravných uzlov, predovšetkým mostov. Rovnako takto môžeme posudzovať prítomnosť či absenciu staršej zástavy v miestach vzniku nových prvkov mesta.

Ako príklad môže poslúžiť Staré mesto pražské, komplikovaná zástavba a absencia priamej cesty medzi Staroměstským nám. a Karlovým mostom sa dá interpretovať ako doklad presunu mosta na iné miest, ktorému sa už zástavba ďalej neprispôsobila. Vedie to k záveru, že pôvodné miesto prekračovania rieky, či najstaršieho dreveného mosta, existujúceho pred rokom 1000, sa nezhoduje s umiestnením Juditinho mosta v 2. polovici 12. storočia, ani v tesnej blízkosti postaveného Karlovho mosta v 2. polovici 14. storočia (*Klápště 2016*, 105, 120-121). Naopak priame ulice ústiace z Malého nám. a Staroměstského nám. ako napríklad Celetná ulica, sa nemuseli prispôsobovať, žiadnemu staršiemu usporiadaniu (*Havrdá – Tryml 2011*).

Verejné priestranstvá. Jadro miest predstavovali už od ich počiatkov námestia. Fungovali ako správne, spoločenské a obchodné centrá, sídlila tu správa mesta, prebiehali tu trhy, súdili obžalovaní a vykonávali tresty, rovnako sa tu nachádzali domy najvýznamnejších mešťanov (*Bláhová 1993*, 49). Zpočiatku sa na nich hromadil bežný sídliskový odpad, časom sa začínajú spevňovať štrkom ešte stále miešaným s odpadom. Od 14. storočia dochádza aspoň vo veľkých mestách ku kamennému dláždeniu významnejších verejných komunikácií a plôch (*Procházka 2006*, 153-171, *Bláha – Frolík - Sigl 2007*, 82-93).

Nezanedbateľná je prestížna úloha námestí, najlepšie tak sa dajú chápať rozmerné 2,8 hektárové námestie v Plzni, či masívne 8 ha Karlovo námestie demonštrujúce európske ambície svojho zakladateľa (bližšie: *Ježek 2000*). Rovnako rozšírenie mesta Most v pol 13. storočia nebolo motivované preľudnením, ale potrebou ďalších prestížnych parciel okolo novovznikajúceho, už tretieho mosteckého námestia (*Klápště (ed.) 2002*).

Tvar parcely a podoba jej zástavby prešli od založenia mesta do súčasnosti rozsiahlym vývojom. V najvšeobecnejšej rovine je možno povedať, že sa parcela vyvíjala od relatívne väčšieho pozemku tvarovo sa blížiacemu štvorcu, koreniaceho v dvorcovej schéme zástavby predovšetkým germánskych krajín v ranom stredoveku či v antických mestách, k hĺbkovej, relatívne úzkej parcele hĺbkovej parcele prispôsobenej pre zovretú radovú zástavbu (*Procházka 2007, 31*).

Tento trend dobre ilustruje výskum v Prahe, Karlovej ulici čp. 150,151,153 (*Rykl et al. 2003*). Táto trojica tehelných domov vzniká po roku 1352 v domovom bloku staršej, veľkorysejšej románskej dispozície. Obytné bloky už predtým vytýčené, boli tak postupne zahusťované.

Boj proti zahusťovania parciel je dokumentovaný v Novom meste pražskom. V neskorom 14. storočí sú zachytené situácie kedy boli parcely, rozmerané na šírku 12 m, vlastníkmí nakupované po dvojiciach či trojiciach vedľa seba (*Juřina et al. 2007; 2009; Samojská 2007*). V českom prostredí netypická situácia bola zachytená v Opave, kde boli stredoveké mestské parcely obohnané drevenými plotmi (*Kiecoň – Zezula 2005, 26-43*).

Výraznejší prerod zaznamenala ***zástavba mestských parciel***.

Za typický prejav kolonizačnej a teda najstaršej zástavby miest sú považované zemnice so vstupnou šíjou (*Dragoun 1984, 78; Piekalski 2004, 167-170*). Prvý krát identifikované v Sekanky u Davle (*Richter 1982*). A následne zachytené na početných ďalších lokalitách. Tieto stavby pochopiteľne nepredstavujú jediná zástavbu miest a drevené, kamenné, a zahĺbené domy vedľa seba v 13. a 14. storočí bežne koexistovali (*Havřda et al. 2014*).

Rekonštrukcia Brna po roku 1989 značne rozšírila poznatky o premene jeho zástavby. Najstaršie domy v meste boli typicky drevohlinité, zažívajúce svoj vrchol v 2. polovici 13. storočia. Okolo roku 1300 boli postupne nahradzované kamennými (*Merta 2001; Merta – Peška 2005*). Značnej pozornosti sa dostalo reliktom pivníc, dokumentovaných po meste už viac ako 50 (*Holub et al. 2005*). Zahĺbené sú spravidla 2 – 2,5 m pod povrchom a rozmery oscilujú medzi 16 – 157 m². Pričom románske pivnice bývajú plytkejšie ako gotické. Deštrukčné vrstvy po požiari prepálenej mazanice, často až 1,1 m hrubé, dokladajú viacposchodovú zástavbu. Premena drevohlinitých pivníc na kamenné je dokumentovaná v Koblišnej ulici v polovici 13. storočia. Výskum ***Veľkého Špalíčku*** ilustruje podobnú situáciu, okrem zmeny stavebného materiálu pivníc ale zachytil aj redukciu ich počtu a predovšetkým presun zástavby z hĺbky parcely na uličnú čiaru. Tento postupný prerod začal už okolo polovice 13. stor ale trval až za polovice 14. storočia (*Procházka 2013*). Hustá zástavba kamenných domov sa ale datuje až od 2. pol 15.

storočia (Merta 2001; Merta – Peška 2005).

Kamenné pivnice ako najstarší murovaný prvok parcelnej zástavby dokladajú i výskumy v *Opave*, kde sa prvé kamenné pivnice objavujú okolo roku 1300, napojené zo zadnej strany na ešte drevohlinité domy (Kiecoň – Zezula 2005). Ďalším príkladom môže byť Praha, Spálená ulica, kde nepodsklepené drevené domy na uličnej čiare, dopĺňujú zo zadu kamenné pivnice, ktoré pretrvali i v mladšej ére celokamenných domov 2. polovice 15. storočia (Cymbalak et al. 2011).

Na príklade *Českej Lípy* bola dopracovaná typológia murovaných mestských domov neskorého stredoveku a nastupujúcej renesancie v 2. pol 15. – 1. pol 16. storočia (Gabriel – Kursová 2011). Jedná sa o tri základné typy domov, *pasážový dom* – s podstrešeným prechodom do hĺbky parcely, *halový dom* – s veľkou halou na prízemí zaberajúcou celú šíku parcely a s obytnými priestormi v poschodí, a *široký dom s centrálnou pasážou* – s tromi, do hĺbky orientovanými časťami: obytnou, komunikačnou a skladovou.

Nakladanie s odpadom a distribúcia vody. Najstaršie fáze miest sa vyznačujú výraznými kultúrnymi horizontami, kedy v relatívne krátkej dobe dochádzalo k výraznému navrhovaniu terénu. Popri Prahe, kde tento fenomén predstavuje samostatnú problematiku (Predovšetkým: Hrdlička 1982; 2005), môže byť príkladom miestami až 3-4 m vysoká stratigrafia v Opave (Kolář – Zezula 2011), alebo 1 m vysoký horizont prvého storočia existencie Plzne na jej námestí, ktorého ešte prvé dláždenie obsahuje výraznú odpadovú zložku (Nováček et al. 2014, 135-136).

Práve dláždenie ulíc umožňuje zastaviť nárast terénu v meste a odstraňovať odpad tu deponovaný.

Stabilizácia horizontu mesta je nevyhnutným predpokladom pre budovanie trvalých kamenných domov, ktoré sa už nemôžu a nemusia prispôbovať meniacej sa úrovni terénu ako mohli staršie drevené stavby.

Ďalšou možnosťou je ukladať prebytočný materiál v zadných traktoch parciel, čo zakrátko po stabilizácii horizontu mesta už nie je možné. Zmena nakladania s odpadom sa následne archeologicky prejaví nástupom odpadných jímok v zadných častiach parcely.

Vzájomnú previazanosť týchto fenoménov dokladajú napríklad archeologické výskumy v *Opave*. Tu sa prvé jímky objavujú v 2. pol 13. storočia, odpad sa ale naďalej deponuje i v zadných úsekoch parciel. Až s nástupom kamenných domov v 15. storočí tak zažíva budovanie jímok skutočný rozmach (Kiecoň – Zezula 2005; Kolář et al. 2008; Kolář – Zezula 2011; 2014). Výskumy opavských jímok prebiehali intenzívne už v 50. rokoch 20. storočia a včasné zavedenie

archeobotanických makrozbytkových analýz vynieslo miestnym laboratóriam popredné postavenie v tomto odbore v republike (*Opravil 1997; Čulíková 1995,2011*).

I výskumy **Plzne** značne rozšírili povedomie o jímkach a prepojení kamennej architektúry mesta, dláždenia ulíc a premeny odpadového hospodárstva. Úroveň terénu v meste sa stabilizovala na konci 14. storočia a zároveň sa objavujú prvé kamenné domy. Od 60. rokov 20. storočia bolo výskumami v meste odhalených asi 120 jímok. Typické sú cylindrické objekty s rozmermi v rozmedzí 1,2–2 x 4,5–8 m. Pôvodne boli chápané ako studne, čo stratili svoju úlohu a stali sa jímkami, na to je ich ale na parcelách priveľa. Prítomnosť niekedy až siedmich takých objektov po sebe nasledujúcich na parcele vedie k domnienke, že sa jednalo o jímky už od počiatku

Výskumy plzeňských studní a jímok sa zaslúžili aj k premene obrazu o hmotnej kultúre stredovekého mesta, kedy sa popri tradične dominujúcej keramike, dostáva do pozornosti výbava domácností z iných materiálov, predovšetkým dreva (*Hejdová – Nechvátal 1967; Nechvátal 1976; Březinová 2007, 24-37; Orna et al. 2011; Dudková – Orna 2013*).

Poznatky o problematike studní a jímok značne rozšírili výskumy v **Moste**, prebiehajúce v 70. rokoch 20. storočia. Deštrukcia historického Mostu poskytla zámienku na jeden z najrozsiahlejších mestských archeologických výskumov. Oprostený od priestorových limitácií výskumov žijúceho mesta tak mohol priniesť ďaleko kompletnejší a komplexnejší obraz o stredovekom meste. Analogicky s inými lokalitami boli v zadných traktoch mosteckých parciel identifikované latríny, studne a jímky.

Na báze mosteckých výskumov boli popísané dve najstaršie typy konštrukcie drevených jímok. Prvá je stĺpová konštrukcia rozoprená vodorovnými guľatinami alebo hranolmi uchytenými vo výdlaboch. Za túto konštrukciu boli vodorovne alebo zvislo zasunuté late. Dĺžka strany oscilovala medzi 1-2 m a hĺbka dosahovala okolo 2m. Tento typ je nálezmi datovaný do 2. pol. 13. až počiatku 14. storočia. Pokročilejšia konštrukcia pozostáva z vodorovných lát, osadených do zvislých drážok v rohových stĺpoch. Mostecké nálezy ju datujú do 14.-15. storočia (*Velimský 1976, 30-32*).

Právne blízkosť studní ako zdroja pitnej vody a jímok ako zdroja potenciálnej nákazy sa ukazuje ako výrazný determinant premeny studní po ich kontaminácií na odpadné jímky. Prvé právne predpisy, upravujúce konštrukciu a povolenú vzdialenosť studní a jímok, sa objavujú už v 14. storočí (*Hoffmann 1992, 177*). Faktické doklady tohto fenoménu priniesli palynologické analýzy mosteckých objektov. Ktoré zachytili prítomnosť vajčiek črevných parazitov práve tak v studniach, ako aj v jímkach (*Jankovská 2011, 50*). Kontaminácia pitnej vody v studniach predstavovala chronický problém stredovekých miest a bola najčastejšou príčinou zániku studní.

Niektoré studne, pravdepodobne práve z tohto dôvodu zanikajú už v 13. storočí. Ako pokus o spirituálne riešenie tohto problému je možno interpretovať nález „pútnickej mušle z Compostely“ umiestnenej na dne studne (Klápště 2016, 135). Reálnym riešením bola až výstavba mestského vodovodu, v Moste prvý krát zmienенý po roku 1370, kedy sieť potrubí a sústava fontán distribuovali vodu na verejné priestranstvá mesta.

Spôsob spracovania mosteckých studní so širokou aplikáciou prírodovedných metód, predovšetkým dendrochronológie, (Klápště 1983, 443-492; 2000, 681-689; Klápště (ed.) 2002) redefinoval štandardy výstupov výskumov tohto typu, na ktorých sa buduje dodnes (napr. Cymbalak – Matějková 2012)

Rozdiely v prístupe k odpadovému hospodárstvu zachytávajú aj dve dištinktívne riešenia otázok jímok. Pravidelnému vyvážaniu nasvedčujú nálezy jednotlivých veľkých jímok v niektorých mestách, naopak série malo objemových jímok postupne po sebe sa chápu ako jednorázové, po naplnení zaplombované objekty. Doba plnenia nečistenej jímky sa na základe výskumov v Moste odhaduje na zhruba 5 rokov (Klápště 2002, 194). Životnosť pravidelne vyprázdňovaného objektu sa odhaduje na 25 až 30 rokov (Měřínský - Procházka 2010).

Problematika vody a odpadov sa teší širšiemu záujmu bádateľov a na túto tému tak vzniklo i niekoľko súborných prác (predovšetkým: Šíroky 2000, Krajíc 2009).

Archeologické doklady remeselnej výroby a predmestia sú úzko prepojené otázky, spoločne trpiace na dosiaľ len malú nálezovú základňu. Predmestia sa skúmajú ťažko, keďže ich je väčšina prevrstvená mladšou zástavbou rozrastajúcich sa miest (Klápště 2016, 145). A centrá vrcholne stredovekých miest s prevažne rezidenčne-obchodnou zástavbou ponúkajú len málo príležitostí zachytiť relikty remeselnej výroby.

Pre obe tieto problematiky tak predstavuje výskum *Sezimova Ústí* nedoceneniteľný prameň poznatkov.

Mesto bolo šľachtického založenia, existujúce od polovice 13. storočia do roku 1420, kedy bolo zámerne spálené. Vo svojej pôvodnej podobe malo rozlohu okolo 10 ha a tri predmestia. Nové mesto vystavané v 19. storočí nechalo neporušené predmestie na opačnej strane rieky Lužice a práve toto bolo predmetom rozsiahleho výskumu v rokoch 1962 až 1988 (Richter – Krajíc 2001). Na celkovej skúmanej ploche 1,5 ha bola rozlíšená zástavba 3 vývojových fází a 20 samostatných usadlostí so šírkami parciel prevažne 18-30 m. Dokumentovaný bol vývoj zástavby od čiastočne zahĺbených drevohlinitých stavieb, ku dvojpriestorovým domom na na suchu kladených kamenných základoch s kamennými pivnicami, no stále drevohlinitou nadzemnou konštrukciou.

Postupne sa stabilizuje i ulica, rovnobežná s riekou, lemovaná dvoma radmi usadlostí.

Významné sú tu aj hmotné relikty remesiel, v čase preukázateľne premenlivých, 5 usadlostí hrnčiarov, 2 usadlosti tehlárov, kováč, koželuh, mäsiar, sladovník, pekár. A iba v štyroch usadlostiach neboli zachytené doklady živností ich obyvateľov. Orientáciu na remeslá na úkor agrikultúry dokladajú aj analýzy makrozbytkov (*Opravil 1997*). Výrazný archeologický záznam po sebe zanechávajú predovšetkým železiarske a hrnčiarske dielne.

Dochované mestské kroniky a záznamy otvárajú v mestách príležitosti na ***stotožňovanie archeologických a písomných dokladov***. Predovšetkým v podobe identifikácie vlastníkov parciel a rozpoznanie archeologických stôp ich remesiel. Najvýraznejšie príklady tejto perspektívnej cesty predstavujú výskumy v ***Tábore***. Na základe dochovaných artefaktov, dreveného obalu na knihy a rámu primitívnych okuliarov, tu bol identifikovaný dom mestského pisára. Tejto téme najprínosnejší bol ale výskum na čp. 220, dnes známom ako „Dům pasíře Prokopa“. Z 5,5m hlbkej jímky, existujúcej od konca 15. storočia do 17. storočia, tu boli vyzdvihnuté početné opracované kože, ihly a kovové ozdoby spolu s nezanedbateľným mincovým depotom. Tieto nálezy sa prisudzujú výrobcovi opaskov Prokopovi, známemu z písomných prameňov (*Krajíc et al. 1998*). Významne sa do dejín hmotnej kultúry zapísal podobný nález z pražského námestia Republiky. Tu bola identifikovaná hrnčiarska dielňa na výrobu kachlí, prisúdená Adamovi Špačkovi, pôsobiacemu tu medzi rokmi 1531 – 1572 (*Žegklitz 2006, 78-116; Juřina et al. 2009*).

Mestská archeológia je v Čechách veľmi dynamické odvetvie. Výpočet jej otázok tak samozrejme nie je konečný. Rovnako ako aj odpovedí na ne. Výskumy veľkých kráľovských miest na ktorých sa urbánna archeológia definovala sú dopĺňané o nemenej cenné poznatky z menších mestečiek, ktorých samotný výpočet by vystačil na samostatnú prácu. S neustálym narastaním pramennej základne i rozširovaním poznatkov na stále väčšom počte lokalít, stojí pred bádateľmi neľahká úloha systematizácie poznatkovestskej archeológie a ich rozšírenie v kooperácií s ďalšími vednými odbormi.

Krokom ku konsolidácii poznatkov českej vestskej archeológie a je medziodborová konferencia *Forum urbes medii aevi* (FUMA), špecializujúca sa na problematiku urbánnej archeológie, konaná od roku 2002. Konferenciu sprevádza rovnomenný zborník. Spoločne predstavujú dnes asi najsilnejšiu platformu na prezentáciu najnovších výskumov a zistení na poli vestskej archeológie pre odborníkov i verejnosť.

3. Geografické, geologické a prírodné a klimatické pomery skúmanej lokality

Kráľovské mesto Nymburk ležalo na ľavom brehu rieky Labe, tesne pod sútokom s s riečkou Mrlinou v miestach výrazného záhybu rieky. Jadrom osídlenia bola mierna vyvýšenina nad riekou, s najvyšším bodom v nadmorskej výške 189,66 m n. m., na ktorej bol založený kostol sv. Martina (dnes sv. Jiljí) obklopený menším námestím. Preferencia vyvýšeniny v osídľovaní preukazuje svoj význam pri nezriedkavých povodniach. Najvýznamnejšie zdokumentované povodne postihli mesto v rokoch 1588 a 1589, kedy im padli za obeť oba úseky mostu (napr. *Kuča 2000*, 527). Absencia zmienok o rozsiahlejších škodách na zástavbe mesta samotného, dovoľuje považovať výber konkrétnej polohy mesta v tomto smere za šťastný.

Z geomorfologického hľadiska spadá Nymburk do územného celku *Nymburská kotlina*, rozkladajúceho sa v centrálnej a východnej časti *Středolabské tabule*. Kotlina samotná je štruktúrne podmienenou denudačnou zníženinou pri strednom toku rieky Labe. Na celkovej ploche 599 km² dosahuje priemernú nadmorskú výšku 195m n. m.. V terénne prevažne plošinového charakteru vytvárajú rieky nízke terasy a údolné nivy.

Rieka Labe, a teda aj mesto na nej ležiace, tvorí pomedzie dvoch podcelkov Nymburskej kotliny, ktorými sú *Sadská rovina* a *Milovická tabule*.

Milovická tabule sa rozkladá na sever od Labe. Jedná sa o plochú pahorkatinu s dominantným pokryvom kryosedimentálnych slínovcov, s povrchmi zarovnanými vplyvom naviatych pieskov a okrajovým zastúpením nivného terénu (*Demek ed. 1987*, 354, 379).

Sadská rovina na juhu, je tvorená erózne akumuláčnou činnosťou Labe na kriedových turonských piesčitých slínovcoch, prekrytých poväčšine kvartérnymi fluviálnymi sedimentmi. V plochej krajine vytvorili vodné toky nízke stredpleistocénne a mladopleistocénne riečne terasy a široké nivy, kde rieka meandruje a vytvára mŕtve ramená (*Demek ed. 1987*, 451).

Stredo turonské Spraše prinášajú jednu dôležitú vlastnosť, prispievajúcu k vysokej úrodnosti Polabskej krajiny, a tou je schopnosť zadržiavať vodu. V Poděbradech sa táto vlastnosť manifestuje v podobe artézskych studní (*Ziegler 1974*).

Geomorfológia značne determinuje aj pôdnu skladbu krajiny. Podložie Nymburka tak tvoria prevažne silne zvetrané slínovce a vrstvy aluviálnych ílov, v niektorých miestach ležiacich priamo na kriedovom podklade (*Pavel 1970*, 4). Rozhranie rovinného a zvlneného terénu tvorí

zároveň predel medzi, na nížiny sa viažúcou *čiernozemou*, tvorenej v holocéne na sprašovom materskom substráte (Tomášek 2007, 43-44; Demek ed. 1987, 379) a *pararendzinami*, tvoriacimi sa na členitejších reliéfoch krajiny. *Pararendziny* sú určitou obdobou hnedých pôd na zvetralinách karbonátovo-silikátových hornín, predovšetkým bridíc a pieskovcov, ale i karbonátových zvetralín čadičov a ich pyroklastík (Tomášek 2007, 51-52). V teréne formovanom riekou sú samozrejme nivné pôdy, *fluvizeme*, sú mladého datovania a vznikajú akumulácnou činnosťou vodných tokov (Tomášek 2007, 56-57).

Presnejšie rozloženie pôdných celkov v krajine Nymburska je znázornené na mape v prílohách (**príl. 2/I**).

Zásah človeka do krajiny sa najvýraznejšie odrazil na vegetácii. Nebiť ľudskej činnosti, pokrývajú pri riečne nížiny prevažne lužné lesy. Pre povodie Mrliny je to konkrétne ich typ označený ako *střemchová jasanina*. Dominuje tu jasan, vo vlhších oblastiach potom olša a v suchších lipa. V nižších poschodiach vegetácie sú výrazné kerové a machové horizonty (Neuhäuslová et al., 2001, 61-65). V dôsledku naviazanosti tohto typu porastu na úrodné pôdy je jeho prirodzená podoba výrazne ohrozovaná antropogénnymi procesmi. Často dochádza k jeho umelému vysušaniu takejto krajiny a jej následnému poľnohospodárskemu užívaniu.

Pozdĺž brehov Labe je predpokladateľný vegetačný celok *jilmová doubrava*. Dominuje jej dub letný alebo jasan, hospodársky silne preferovaný. Kerové a bylinné etáže sú výrazné a rozmanité, machová etáž spravidla chýba. Zbytky takýchto porastov prirodzeného zloženia sú taktiež veľmi zriedkavé. Väčšina ich niekdajšej plochy je poľnohospodársky využívaná a ostatok spravidla predstavujú monokultúry jasanu, dubu, prípadne topolu (Neuhäuslová et al., 2001, 73-76).

V polohách ďalej od vodných tokov sa rekonštruje vegetácia *dubohrabín* a *lipových dúbrav*. Špecificky teda typ *černýšová dubohabřina*. Názov napovedá, že tu dominujú duby a hraby, často sprevádzané lipami. Jediným ďalším rozvinutým vegetačným podlažím je bylinné s charakteristickými mezofilnými suchými lúkami (Neuhäuslová et al., 2001, 84-89).

Podrobnejšie rozloženie jednotlivých vegetačných celkov v krajine Nymburska je znázornené na mape v prílohách (**príl. 2/II**).

Po klimatickej stránke patrí oblasť Nymburka k najpriaznivejším v rámci Českej republiky.

Priemerná ročná teplota vzduchu v Nymburku dosahuje, pre Čechy nadštandardných 9°C (*Míková - Valeriánová – Voženílek 2007 (ďalej len M-V-V), 24-25*). Bez výrazných geomorfologických prvkov, tvoriacich bariéry voľnému prúdeniu vzduchu, je priemerná ročná oblačnosť na relatívne nižších 60-65% (*M-V-V, 167*). S tým súvisí aj nižší priemerný ročný úhrn zrážok, pohybujúci sa medzi 500-550mm (*M-V-V, 68-69*). A aj priemerná ročná relatívna vlhkosť vzduchu. V tomto atribúte patrí okolie Nymburku, spoločne s Prahou a južnou Moravou, k najsuchším miestam v republike. Kde sa priemerná vlhkosť vzduchu drží pod 75% (*M-V-V, 139*). Takto rovná oblasť dosahuje aj nízku priemernú ročnú rýchlosť vetra, menej než 3m/s (*M-V-V, 175*).

Jedná sa samozrejme o dnešné hodnoty a aj s prihliadnutím na možné fluktuácie a rozdiely v stredovekej klíme v porovnaní so súčasným stavom, je bezpečné konštatovať, že oblasť Nymburska bola a je osídleniu príhodne naklonená.

Kombinácia teplej a stabilnej klímy s úrodnou pôdou v rovinatej a na vodu bohatej krajine, predstavovala prakticky ideálne podmienky pre osídlenie. Nadchádzajúce kapitoly napovedia, že hoci z týchto takmer idylických predpokladov ťažili ľudia od dávnoveku, história ukazuje, že nemali vždy na ružiach ustlané.

4. Dejiny bádania o meste Nymburk

4.1. Historiografická literatúra

Najstaršou prácou, ešte na hranici s historickým prameňom, je mestská kronika autora Jana Dlabača z rokov 1846 - 1865 (*Dlabač 1846-1865*). Pravdepodobne ako prvý prináša správu o 40 rehoľníkoch v nymburskom kláštore v dobe predhusitskej ale bez udania zdroja. Istejší je v záveroch o novodobých dejinách, sprostredkujúci správu barokového historiografa Crugeria z roku 1669 o stave miestneho kláštora.

Prvým, kto priniesol komplexný popis histórie a podoby mesta do odbornej literatúry bol Karel Vladislav Zap, svojim článkom *Nymburk, královské město* v Památkach archeologických 3 (*Zap 1858/1859*). Popis vývoja mesta je sprevádzaný archívnymi prameňmi, absentuje ale ich detailná kritika. V čom práca vyniká je uvádzanie širších súvislostí každej približovanej problematiky. Nahliadne tu do histórie, demografie mesta, umeleckohistorických tém, náboženstva, presnejšie odvrátenia obyvateľstva od katolickej viery k utrakvizmu a ich neskoršej rekatolizácií.

František Bareš (*Bareš 1907*) vo svojej práci popisuje dejiny kráľovského mesta a venuje sa i jeho miestopisu, predovšetkým kostolu sv. Jilji. Nerozoberá ale pramene a jedná sa skôr o strohý opis než analýzu.

V mnohých ohľadoch dodnes neprekonanou prácou o Nymburku je mamutie dielo Františka Kulhánka *Dejiny královského města Nymburka* z roku 1912 (*Kulhánek 1912*). Dejiny mesta rozdeľuje na niekoľko dištinktných období a popri opise historických udalostí samotných, rozoberá pri každej z nich i užšie tematické okruhy týkajúce sa podoby, správy, či života v meste. Autorova práca s mestskými knihami tak sprostredkúva napríklad podrobné údaje o hospodárení mestskej správy. Osobne veľmi hodnotnou súčasťou jeho práce sú zápisy mien obyvateľov a vlastnícky vývoj jednotlivých domov, sledovaný podrobne od 16. storočia.

Kulhánkova práca bola podrobená dôraznej kritike Josefa Vítězslava Šimáka v Českém časopisu historickém (*Šimák 1918*, 286-300). Popri výhradách voči kompozícií kulhánkovho diela, predovšetkým odmieta tézu o údajných predchodcoch lokačného mesta a novým rozborom prameňov, predovšetkým najstaršej nymburskej listiny z roku 1257 od Přemysla Otakara II.,

ktorá je zároveň najstaršou zmienkou o dominikánoch v Nymburku, upravuje datovanie založenia mesta samotného, posunutím doby vzniku tejto listiny medzi roky 1274 až 1276. K tejto problematike sa vrátil aj vo svojej neskoršej súbornej práci (*Šimák 1938*).

Až s veľkým časovým odstupom od starších prác rozširuje a sumarizuje poznanie o meste monografia Jakuba Pavla z roku 1970 (*Pavel 1970*). Tu na nemnohých stranách sleduje vývoj Nymburka z historického, spoločenského a hospodárskeho hľadiska. Význačná je jeho geografická analýza okolitej krajiny ako determinantu podoby zakladaného mesta. Rovnako prínosný je jeho popis staveného vývoja mesta a urbanizmu v náväznosti na diaľkové cesty.

Mestskému zriadeniu Nymburka sa venovala podrobná štúdia Karla Dolisty (*Dolista 1976*). Opierajúc sa o písomné pramene ako o kalendár udalostí mesta zhrňuje a počiatky a vývoj Nymburka do ucelenej podoby.

Od roku 1996 sa rodilo rozsiahle niekoľkozväzkové encyklopedické dielo *Města a městečka v Čechách, na Moravě a Slezsku*, ktorého autorom je Karel Kuča (*Kuča 2000*). V zhutnenej podobe je tu priblížená história topografia, urbanizmus, stavebná história i archeológia nielen Nymburka ale, ako názov napovedá, každého mesta.

Z recentných prác je najambicióznejšia monografia miestneho rodáka Michala Plavce, inak sa zaoberajúceho skôr recentnou vojenskou históriou, *Kapitoly z dějin královského města Nymburka*. História mesta je tu sledovaná až do 21. storočia, ako ostatne celý názov napovedá (*Plavec 2010*).

Asi najnovšie dielo zaoberajúce sa mestom v celom rozsahu vzišlo z pera Jana Řehounka, *Nymburk, královské město v červených hradbách* (*Řehounek 2012*). Autor tu popularizačným spôsobom približuje nielen významné momenty histórie mesta, alebo jeho architektonické pamiatky ale i povesti spojené s mestom a jeho obyvateľmi v krátkych pasážach, byť na prvý pohľad trochu nesystematicky rozložených.

Mierne kratší časový úsek, konkrétne teda tridsaťročnú vojnu, ale stále rovnakú šírku záberu si zvolil vo svojej práci Marek Ďurčanský (*Ďurčanský 2012*). Túto problematiku ďalej rozvíja vo svojom všeobecnejšom diele *Česká města a jejich správa za třicetileté války: Zemský a lokální kontext* (*Ďurčanský 2014*). Vo svojich prácach skúma do hĺbky dopad stavovského povstania a následných udalostí na české mestá, Nymburk so svojou obzvlášť pohnutou históriou

v tomto období je tak atraktívnym artiklom v tejto téme. Práve do oblasti Polabí zasahuje lokálna sonda, skúmajúce spoločné i rozdielne rysy správy rozličných typov miest. Popri Nymburku, ako kráľovskom meste, je tu zahrnutý Brandýs nad Labem ako vrchnostenské mesto a Čelákovice ako menšie vrchnostenské mestečko.

4.2. Umeleckohistorická literatúra

V rámci rozsiahlej kampane SÚRPMO prebehol v roku 1970 v Nymburku stavebne historický prieskum historických častí mesta pod vedením Dobroslava Líbala a Jiřiny Macháčkové (*Líbal - Macháčková 1970*), spoločne s pasážou o Nymburku v Líbalovej práci *Starobylá města v Československu (Líbal 1970)*, prinášajú podrobný opis dochovaných historických stavieb i mesta ako celku. Nymburku je tu prisúdený holandský charakter.

Na súpise pamiatok okresu Nymburk začala etnografka Jana Hrabětová pracovať ešte v 70. rokoch. Prvá časť bola vydaná ešte v spolupráci so Svatoplukem Šebkem, druhá časť už je autorkyným samostatným dielom (*Hrabětová 1976*). Prepracovanú prvú časť potom znovu vydáva v roku 1979 (*Hrabětová 1979*). Súpis a popis pamiatok má slúžiť jednak na ich katalogizáciu ale i ako apel na ich ochranu na väčší záujem o ne. Nechýba štúdiá o stavebnom a umeleckohistorickom vývoji miest v skúmanej oblasti. Koncom 90. rokov zhrnula Hrabětová obe časti do práce *Památky Nymburska (Hrabětová 1998)*. V dôsledku jej nearcheologického zamerania a i veku pôvodných publikácií, prežívajú v jej práci niektoré dnes už prekonané názory, týkajúce sa predovšetkým počiatkov a prvého vývoja mesta Nymburka.

Nymburku venuje pozornosť i Jiří Kuthan vo svojej práci *Česká architektura v době posledních Přemyslovců* z roku 1994 (*Kuthan 1994*). Sumarizuje tu znalosti o vzniku mesta a upozorňuje na osobu Konráda, kráľovského advokata, potenciálne totožného s Konrádom Špitálským, známym z Čáslavi. Bližšiu pozornosť venuje stavebnému vývoji gotického kostola sv. Jiljí, a hradbám.

Vladimír Denkstein (*Denkstein 1935*), sa vo svojej štúdií v *Ročence Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934* zaoberá farským kostolom sv. Jiljí, pravdepodobne v duchu staršieho bádania predpokladal starší kostol na mieste súčasného, nijako však tento predpoklad nepodložil. Umeleckohistoricky vymedzil obdobie pre založenia kostola medzi roky 1261 a 1275.

Monsignor Josefa Poul, dlhoročný nymburksý farár, vydal v roku 1990 brožovanú monografiu o farnom chráme sv. Jiljí (*Poul 1990*). Jedná sa vlastne o upravený prepis z rukopisu farskej kroniky „*Dějiny děkanství nymburského*“. Poul na základe znalostí stavby samotnej i

literatúry, predovšetkým Denksteinových, Menclových a Líbalových prác, vytvára vlastnú názorovú syntézu.

Najnovšie sa hlavnému mestskému chrámu venuje v krátkej brožúre už zmieňovaný Jan Řehounek (*Řehounek 2008*). Jedná sa skôr o popularizačnú prácu, čomu zodpovedá i práca s prameňmi. Popri histórii a popise reštaurátorských stavebných prác venuje výrazný priestor deskripcii inventára chrámu. Pozitívom je bohatý obrazový sprievod.

Dejinami a stavebnou podobou dominikánskeho kláštora v Nymburku sa zaoberal Pavel Zahradník v spolupráci s Petrem Mackem. Už v roku 1996 vznikol stavebne historický prieskum kaplnky sv. Jana Nepomuckého (*Macek – Zahradník 1996*). Na ktorí nadviazali autori v roku 2001 rozsiahlejšou prácou zahrňujúcu dejiny rovnako ako stavebnú históriu (*Macek – Zahradník 2001*).

Definujúcim architektonickým a urbanistickým prvkom mesta bola jeho fortifikácia. S jej, na jej dnes už prekonanej teoretickej a i praktickej rekonštrukcií pracoval Ing. arch. Ludvík Lábler (*kap. 6.6.*) .

V historickej a teoretickej rovine sa k nej špecificky vrátil začiatkom 60. rokov Svatopluk Šebek (*Šebek 1961*), do jej problematiky ale opakovaním starších znalostí veľa nového nepriniesol.

Od konca 80. rokov pútalo nymburské opevnenie pozornosť Vladislava Razíma, pracujúceho dlhodobo s problematikou mestských hradieb v Čechách. Z roku 1997 pochádza stavebne historický prieskum Nymburských hradieb z pera práve Vladislava Razím a Pavla Záhradníka (*Razím – Záhradník, 1997*). K tejto téme sa Razím vrátil hneď niekoľkokrát, pred i po tomto prieskume (predovšetkým: *Razím, 1987; 1988; 2002*).

4.3. Archeológia

Archeológiu ako vedný odbor priviedol do Polabí Jan Hellich, neskorší zakladateľ Polabského múzea v Poděbradoch. Už staršie nálezy prelomu 19. a 20. storočia vypovedali o osídlení nielen mierne vyvýšenej polohy v centre dnešného nymburka ale i v okolí po oboch brehoch rieky, v dobe kamennej, konkrétne kultúrou s lineárnou keramikou (*Hellich 1906; Jaklová 1994*).

Prvý archeologicky spracovaný kontext v meste pochádza ale až z roku 1957, kedy pražský archeolog Jíří Hrala popisuje artefakty a ich nálezovú situáciu z výkopu vedenia, tiahnuceho sa severom Kostelního náměstí. Doložené tak bolo osídlenie z neolitu a z doby bronzovej (*Hrala 1962*).

Vlna novej výstavby v historickom centre mesta podnietila intenzívnejšie výskumné práce od roku 1982. Prebiehali pod patronátom Polabského múzea v Poděbradech, zosobneného Janou Sakařovou-Kobřilovou, v spolupráci s Archeologickým ústavem Akademie Věd, reprezentovaným Ladislavom Hrdličkom a Tomášom Durdíkom. Ale do roku 1990 mali len charakter sondáží. Od roku 1990 vykonáva výskumy Polabské múzeum samostatne, pod vedením Hedviky Sedláčkové.

Pozornosť bola venovaná najmä stredovekým reliktom mesta, čomu napomáhala aj účasť Tomáša Velimského, špecialistu na problematiku výskumov stredovekých miest z Archeologického ústavu AV ČR.

Možnostiam výskumov nepochybne napomohlo vyhlásenie centra mesta mestskou pamiatkovou zónou v roku 1992. V tomto roku sa k archeologickým výskumom v Nymburku pripojila aj Karla Motyková (*Sedláčková 1997, 2-6; Motyková 2007, 10-11*).

Bližšie budú archeologické výskumy v Nymburku priblížené v im špecificky venovanej kapitole (*kap. 7.*).

5. Dejiny kráľovského mesta Nymburka

Dejiny Nymburka boli obsiahlo spracované a publikované, za posledné viac ako storočie, už niekoľkokrát (**kap. 4.1.**). Pre potreby pochopenia stavebného vývoja mesta a v užšom zmysle aj jeho jednotlivej parcely, je prínosné počiatok a zásadnejšie udalosti mesta pripomenúť.

Odmietnutím prekonaných dokladov o založení mesta (**kap. 5.E.**) ale komplikácie s jeho počiatkom nekončia. Predovšetkým neexistuje žiadny priamy písomný doklad o lokovaní mesta. Čo zahŕňa faktický počiatok Nymburka do rúška tajomstva.

Najstaršia správa o, v tej dobe už existujúcom meste, známa jedine z opisu vo formulárovej zbierke Jinřicha Vlacha, sa vzťahuje založeniu miestneho dominikánskeho kláštora. Přemysl Otakar II. v nej vyhlasuje, že v meste Nymburk odovzdal dominikánom pozemok. „*Na ktorom si vystavia ku cti Božej a Panny Marie kostol a kláštor a iné dielne (officinas) podľa zvyku zmieneného rádu. Nadto sme im svojou autoritou povolili, aby kvôli tesnosti priestranstva a miesta nad Labe postavili pre svoje pohodlie a úžitok kamenné domy, ktoré však majú byť umiestnené tak, aby mešťania neboli nútení zaberať priestranstvo kláštora opevneniami (ita ut cives non habeant necesse munitionibus locum claustrum occupare)*“. Za ochrancu kláštora určil panovník „*pána Smila z Lichtenburka a pána Mutinu s jeho bratom Budíkem z Poděbrad a nášho zástupcu, prebývajúceho v tomto meste*“ (RBM II. č. 2397, s. 1038).

Táto listina je najzásadnejšia a v podstate jediný dokument vzťahujúci sa k vzniku mesta Nymburk. Listina samotná je datovaná do roku 1257, čo staršie práce prijímali nekriticky (predovšetkým: Kulhánek 1912). Prvým, kto upozornil na medzery v jej výpovedi bol J.V. Šimák. V uvedenom roku 1257 totiž Přemysl Otakar II. ešte nepoužíval titul český kráľ. Rovnako problematické sú osobnosti zmienené v listine, Mutina a jeho brat Budík by mohli byť podľa Šimáka stotožnitelní s Mutinou a Benešem z Kostomlat, ktorí sa ale v písomných prameňoch objavujú až v 80. rokoch 13. stor. Protonotár H, zrejme Jindřich Vlach samotný, ktorý listinu spísal sa objavuje v tejto hodnosti až od roku 1273/1274.

Tieto nezrovnalosti viedli k Šimáka k posunu doby vzniku listiny až medzi roky 1273 až 1277, teda do samotného záveru vlády Přemysla Otakara II. Mal to teda byť ešte Přemysl Otakar II., kto poveril lokátora Konráda vytýčením a zriadením mesta Nymburk. Založenie bolo ale zavŕšené až za Václava II. (Šimák 1918, 286-300).

Denkstein ďalej upresnil predpokladané datovanie listiny na rok 1275, ktorý sa dá takto chápať ako rok založenia mesta *ante quem* (Denkstein 1935, 115).

S nástupom „zlých rokov“ konca 13. storočia sa mesto stavebne rozvíjalo len pomaly. Ilustrovať by to mohli dve dekády deliace povolenie k stavbe kláštora s jeho dokončením a vysvätením až niekedy v roku 1296/1297 (*Macek – Záhradník 2001*, 246). Právne sa ale jednalo o plne konštituovanú jednotku, čo dokladá mimo iné i skutočnosť, že okolo roku 1291 sa novovysadené mesto Bezděz malo riadiť právom mesta Nymburka (*CIM IV.1*, č 63; *Žemlička 1979*).

Do politických dejín krajiny vstupuje Nymburk za slabej vlády Jindřicha Korutanského (1306, 1307-1310), kedy sa Nymburk stal útočiskom jeho odporcov. A keď chcel kráľ Jindřich uväzniť poslednú nevydatú dcéru Václava II. Elišku Rejčku, uchýlila sa ona do Nymburka pod ochranu najvyššieho číšníka Jana z Vartenberka.

Meštania ubytovali Elišku v nárožnom dome na východnej strane námestia, kde bývala medzi 28.5.1310 a 29.6.1310 (*Kulhánek 1912*, 351-354). Pričom by sa mohlo jednať o „kamenný dům“, niečo ako nymburský mestský hrad. Počas tohto hektického obdobia sa konal v Nymburku snem Eliškiných stúpcov. Z tejto doby pochádza aj príhovor Elišky Přemyslovny nymburským mešťanom v roku 1310, kedy zmieňuje svojho otca, Václava II., kto „*Dokud žil jasný kdysi Václav, král český můj otec, vystavěl zde z venkovského místa a městečka město a opevnil vás hradbami.*“ Ako sa to zachovalo v kronike Přibíka Pulkavy z Radenína (*FRB V. s. 195*, 318).

Vojsko Jindřicha Korutanského bolo v Prahe napokon porazené a jeho vodca Jindřich z Aufenšteina zajatý a do Nymburka privedený.

Za tieto zásluhy povýšil Jan Luxemburský v roku 1335 Nymburk na krajské mesto, následne sa tu konávali zjazdy a sudy Havraňskej župy.

V roku 1326 Nymburk čiastočne spálil zemský škodca Jan z Biberštejna, pán na Frýdlande, pričom zničil mešťanom i väčšiu časť privilégií od Václava II. Listina Jana Luxemburského z 26.12. 1327, navracajúca mestu stratené výsady, dodáva, že Nymburčania majú užívať práv rovnakých ako Litoměřice (*RBM III*, 549). Mesto tak disponuje mĺ'ovým právom, obci sa vracia les Nemecko pri hrade Kostomlaty, inak zvanom Mydlovar, a ostrov pri mlyne, ktorý patrí mestskému špitálu

z pridelených 116 lánov, každý o 72 mēřiciach obilia platí mesto do kráľovskej komory ročný úrok 58 hrivien. Mešťania sú oslobodení od mýta v Nymburku a Kolíne a za dlhy môžu byť hnaní len pred súd mestského richtára, ktorý môže súdiť i miestnych šľachticov za dlhy do 5 hrivien striebra (*Kulhánek 1912*, 349,354).

Veľký požiar postihol mesto v roku 1343. V reakcii na túto katastrofu venuje moravský markrabě Karel, neskôr Karel IV., mešťanom les poblíž obecných pastvín, ktorý môžu na pastviny či role premeniť, ako náhradu za škody spôsobené požiarom (AČ. 3/85; Kuča 2000, 526; Profous 1951, 240). Darovanie lesa mestu naznačuje, že drevo bolo primárnym stavebným materiálom mestských stavieb. Pre archeológiu tu vyvstáva možnosť, že tento požiar dal podnet k prestavbe mesta a k zriadeniu veľkých pivničných priestorov pod mestskými domami i mimo nich, vyskytujúcimi sa predovšetkým na námestí a v priľahlých uliciach (Pavel 1970, 20).

K roku 1362 je zaznamenané zbrojenie na možnú vojnu s Uhrami, kedy bolo Nymburku prikázané zložiť v meste zbroj a zbrane pre 300 mužov. (*Kulhánek 1912, 355*). Zap túto udalosť, pravdepodobne v spojení s výsadou nákupu, predaja a odkazovania pozemkov, datuje do roku 1372. Ponúka i porovnanie so zaťaženým iných miest touto povinnosťou, Plzeň a Hradec Králové skladovali výzbroj pre 400 mužov, Litoměřice a Vysoké Mýto pre 300, ale napríklad Beroun či Kolín držali výzbroj iba pre 100 mužov. Čo dokladá predné postavenie Nymburka pri obrane krajiny (*Zap 1858/1859, 342*).

V rokoch 1401, respektíve 1412 ošetruje kráľ Václav IV skladovanie a predaj soli v meste, kedy každý kto mestom soľ povezie, v meste ju zloží a clo z nej zaplatí, polovica z tohto cla pripadla richtárovi Vítu Sokolovi a jeho dedičom a z každého *stychu* predanej soli pripadá mestu 1 groš (*Kulhánek 1912, 356*).

Počiatok 15. storočia prináša ďalšie náročné roky, rovnako pre mesto, ako pre celú krajinu.

Popri tom, ako v roku 1402 Zikmund druhý krát zajal svojho brata kráľa, poslal svoje vojsko do Čiech plieniť kraj od Kutnej Hory po Boleslav. Pri Nymburku vypálilo špitálny dvor s kaplnkou sv. Jana., patriaci probošstvu zderazskému, ktoré malo od roku 1294 v meste mlyn (*Kulhánek 1912, 356*).

Búrka husitských vojen neobišla ani Nymburk. V roku 1420 sa cisár Zikmund zastavil v Nymburku, zháňajúc vojsko proti Pražanom. Po svojej porážke pod Vyšehradom nariadil uhorskej posádke v Nymburku, rozmnoženej ľudom od Vyšehradu sa vrátiť, aby spustošila statky pánov z Poděbrad, nielen pána Viktorina, spojenca Pražanov, ale i mladšieho brata jeho Hynka, ktorý držal s kráľom. Nymburská posádka uhorských jazdcov pálila okolité dediny, oberala ľud a znásilňovala ženy. Úrodný a ľudnatý kraj okolo Kostomlat, Nymburka a Poděbrad bol obrátený v púšť, mnohé obce zanikli nadobro (*Kulhánek 1912, 356-358*). Po svojom vypudení z Čiech, zastavuje Zikmund Nymburk, spolu s inými kráľovskými mestami Míšenskému vojvodovi.

Z roku 1420 pochádza i prvý písomný záznam o meste vedený v češtine so súčasnou podobou prepisu názvu mesta (*Profous 1951*, 240).

V nasledujúcom roku, v júni 1421 došlo v Nymburku k prevratu, nemeckí konšeli boli zvrhnutí a mesto sa prihlásilo k Pražanom, prijalo štyri pražské artikuly a zaviedli prijímanie pod obojím (*Pavel 1970*, 21). V tomto období bol už proces asimilácie obyvateľstva Nymburka dosť pokročilý nato, aby sa mesto mohlo stať husitským a českým. Vernosť Nymburka si Pražania aj tak mali poistiť zbúraním nejakej časti hradobnej steny (*Kulhánek 1912*, 356-358).

Tento prenos moci bol súčasťou víťazného postupu pražských vojsk v roku 1421, kedy boli v rýchlom slede husitmi ovládnuté mestá Český Brod, Kolín a Nymburk (*FRB V.*, s. 592). A hoci iba Český Brod bol zabraný bojom, dochovali sa správy o masakroch duchovenstva a rozboření kláštorov rovnako z Českého Brodu, ako aj z Kolína (*FRB V.*, s. 478-479).

Nymburský dominikánsky kláštor sa vyplieneniu taktiež nevyhol a český kronikár Vavřinec z Březové (1370-1437) ho uvádza v zozname kláštorov husitmi zborených a spálených (*FRB V.*, s. 409). Stalo sa tak nepochybne ešte v roku 1421, hoci František Kulhánek uvádza neskorší rok vyplienenia kláštora a posúva ho až do roku 1424 (*Kulhánek 1912*, 24). Toto datovanie udalosti je následne preberané, predovšetkým vo veľkých súborných prácach (*Poche 1978*, 515; *Vlček- Sommer - Foltýn 1997*, 396-397; *Kuča 2000*, 530).

Ďalšia nezrovnalosť vychádza z barokových záznamov z roku 1752, hovoriacich v Nymburku až o 40 mučeníkoch (*SokA Nymburk*, kart. 6, č. kat. 792). Správu ďalej nekriticky preberá vo svojej práci i K.V. Zap (*Zap 1858/1859*, 343). Toto je ale ťažko podložiteľné, najmä ak uvážime viac ako tri storočia časového odstupe medzi popisovanou udalosťou a záznamom o nej. Naviac 40 rehoľníkov sa zdá pre toto obdobie ako trochu privysoké číslo (*Macek – Záhradník 2001*, 247).

Ďalšie udalosti husitských vojen ukázali, že nymburský výber strán stále nebol definitívny.

Rozpory v radoch husitov priviedli Jana Žižku do stredovýchodných Čiech, kde po bitke u Malešova zaberá Nymburk na svoju stranu. Ešte v roku 1424 sa mesto hlási k *Sirotkům*, v reakcii na čo, sa Nymburku zmocňuje táborský vrchný hejtman Jan Hvězda zv. Bzdinka z Vícemilic. Až do súvislosti s týmito udalosťami kladie Kulhánek vydrancovanie Dominikánskeho kláštora a upálenie jeho dekana a jedného ďalšieho kňaza (*Kulhánek 1912*, 371).

V roku 1426 skúšal prekvapivý útok na mesto po pravej strane Labe, husita, ale stúpenec kráľovských nárokov kniežaťa Korybuda Hynek Boček. Pri infiltračnom pokuse bol ranený a neskôr zahynul, zrejme v rukách nymburčanov. Nymburský hejtman Otík z Lozy hostí v roku 1431 Prokopa Holého ktorý odtiaľto podnikol nájazd na Moravu (*Kulhánek 1912*, 373- 376).

Po opätovnom prijatí Zikmunda za kráľa stratil Nymburk výsady krajského mesta a bol

pričlenený ku boleslavskému kraju. Etnicky prevažne českým a nadeľ husitským ale Nymburk ostal, zachoval poriadky od Nemcov zavedené a užíval slobôd a výsad kráľmi Nemcom udelenými. Hral i významnú úlohu pri jednaniach utrakvistickej strany, ktorá v meste dvakrát usporiadala svoj zjazd, v roku 1440 a 1444 (*Pavel 1970, 21*).

Z husitských vojen vychádza Nymburk na vrchole svojej moci, dokladat' to môže voľba kráľa v roku 1440 kedy je kráľ volený 46 osobami, 18 páni, 14 zemanmi, 14 zástupcami miest – medzi nimi je Nymburk 4. menovaný, po Pražských mestách, Žatci a Litoměřiciach (*Kulhánek 1912, 376*).

Po smrti Jiřího z Poděbrad v roku 1471 musí mladý kráľ Vladislav II. Jagellonský hájiť suverenitu krajiny pred útokmi uhorských vojsk Mateja Korvína. Tento sa zmocnil i Nymburka a zanechal ty silnú posádku, plieniacu odtiaľto široké okolie. Až na konci roku 1472 sa podarilo vojskám Jana z Pernštejna a Jana Chotěřinského nočným prepadom za pomoci rebríkov preliezť hradby a vyhnat' uhorskú posádku z mesta (*Kulhánek 1912, 378*).

Pri sporoch o súdne právomoci sa Vladislav prikláňa na stranu pánov, z čoho panuje v mestskom stave značné rozhorčenie. Mestá sa dohodli neriešiť svoje záležitosti cez zemské či komorné sudy, deklaráciu z roku 1502 podpisujú Pražské mestá plus 29 miest kráľovských, kde je Nymburk menovaný na šiestom mieste. Výsledkom je dohoda obrannej jednoty medzi mestami dožadujúcich sa „*svobod, práv, řádů starodávných, zvyklostí a obyčejů svých*“ proti všetkým utlačovateľom, ale nie proti kráľovi (*Kulhánek 1912, 380*).

Nymburk sa stal obeťou konfliktu rodiny Kopidlanských s pražskými mešťanmi keď sa zeman Jiřík Kopidlanský 25.9.1508 vkradol na Bobnické predmestie Nymburka, vydávajúc sa za najvyššieho pisára zemského Mikuláše z Hořic, pána v strane podobojí vysoko cteného. Tu zbil ponocných a predmestie zapálil. Okrem toho vypálil Nymburku dve dediny, rybníky spustošil a všelijak inak škodil. Spôsobiac mestu škody až vo výške 40 000 kop. Kráľ zjednal po čase prímerie, ale škody Nymburku nenahradil (*Kulhánek 1912, 381*).

Do vysokej politiky sa Nymburk opäť zaplietol na sklonku Šmalkadskej vojny. Kráľ Ferdinand I. Habsburský, vedúci vojnu proti protestantskému Šmalkadskému spolku, ťažko získaval prostriedky i vojsko, protestanti českí, hlavne páni a rytieri kraja Boleslavského, Nymburskí, Hradeckí a Chrudimskí priali víťazstvo svojim nemeckým súperom a odmietli tiahnuť do poľa. Pričom *šacuňk* nymburských statkov ocenený bol na 35 096 kôp grošov českých, na základe čoho mali vypraviť 141 pešiakov a 35 jazdcov, teda jedného jazdca a štyroch pešiakov na každých 1000 kôp majetku. V neskôr vydanom mandáte žiada Ferdinand navyše o zapožičanie trubača do vojny. Mobilizácia sa naťahovala a kráľ žiadal purkmistra i konšelov o

vysvetlenie. Konšeli prisľúbili, že vytiahnu do vojny keď tak najprv učinia Pražania. Armáda sa napokon schádza pri Kadani pod vedením Šebestyána z Veitmile. Keď vyrazila na západ, mnohí protestanti vojsko opustili.

A keď Ferdinand žiada na pomoc proti kurfirstovi Hanuši Fridrichovi, vodcovi jednoty Šmalkadskej od Nymburčanov ďalších 70 drábov, obracajú sa konšeli po radu k pražanom, podobne ako mnohé iné mestá. V Prahe následne došlo k ujednaniu miest a odbojných pánov. Prehlásili kráľov mandát o verejnej hotovosti za porušenie slobôd a privilégií zemských. A tak započal otvorený stavovský odboj. Nemal ale dlhé trvanie, po bitke u Mühlberku, kde bolo protestantské vojsko na hlavu porazené a kurfirst Hanuš Fridrich zajatý, začala väčšina odboja s kráľom vyjednávať. Kráľ Ferdinand prizval purkmistra, konšelov i starších obecných nymburských do Prahy pred svoj súd. Mestu skonfiškoval všetky obecné statky, obmedzil slobody mesta, odňal výsady a zdroje obecných dôchodkov, z obchodov mäsných, clo z mostu, plat z lúk a rolí, z mlynov a podobne. Navyše uložil mestu pokutu 4000 kôp grošov českých.

Nymburk prenecháva kráľovi k 1.8. 1547 nasledujúce obce a dvory:

Písty, Skrchleby, Všechlapy, kus Ratěnic, v obci Zvěřinok selský dvor s platom na ľudoch Chvalovských a z lúk, po dvoch selských dvoroch v obciach Sadské (Sacké), Čilci, Netřebicích, Bošíně a Sovenicích, časť Rašovic, plat z ľudí z Milčic a Jesenika, po jednom dvore s platom v Mladé, Strakách a Jibčici, lesy a podací kostolné vo Velelibech a Výklekách.

A rybníky:

Kratonožský u Netřebic, Poddvorský, Havraňský, Křechovský u Bobnic, Hradkovský u Budiměřic, Dolívku u Vesce, Draho, Chlebský, Budiměřický, Vyklecký a Podtemeník, ďalej Labe s jeho brehmi, ostrovmi a mlynom v Komárně. A všetko príslušenstvo k mestu náležiacie.

Konfiškáciou touto bolo kráľovské mesto Nymburk ochudobnené a zbavené moci, ktorú už nikdy znovu nezískalo. Majestátom z 26.9. 1547 omilostil kráľ Ferdinand Nymburčanov, uznajúc, že často jednali z nedorozumenia či navedenia. Staršie privilégiá mestu poväčšine vrátil ale skonfiškované majetky rozpredal (*Kulhánek 1912, 384-386; Pavel 1970, 22*).

Mor, tiahnúci sa Čechami v roku 1550 si mal vyžiadať v Nymburku životy 200 ľudí.

Z roku 1552 pochádzajú správy o ďalších Ferdinandových požiadavkách na vojsko od nymburčanov. Mesto vypraví 100 pešiakov a obstará im z vlastných nákladov „*Hunyformity*“ patrne čiernobieleho vzoru. Zbraňami ich vybaví purkrabí brandýssky, pod podmienkou navrátenia, či finančnej náhrady ich straty (*Kulhánek 1912, 638*).

Nymburské vojsko sa napokon vypraví do Uhorska, do boja proti Turkom. Rovnako ako armády, poctiace Nymburk svojou návštevou na sklonku 16. storočia. V roku 1596 mestom pretiahlo vojsko pod velením Albrechta Pětipeského z Chýš a z Egerberku, dobové záznamy

hovorí o plienení, kedy vojská pobrali, čo mohli najmä alkohol. Podobne si počínala v nasledujúcom roku 1597 i jazdecká armáda so 600 koňmi pri svojej krátkej návšteve mesta (napr. *Plavec 2002*, 27).

Pre civilné obyvateľstvo je tak pramaly rozdiel medzi migrujúcim spriatelým vojskom a nepriateľskou armádou, tu Nymburk naplno pocíti počas nadchádzajúcich udalostí tridsaťročnej vojny.

V predvečer stavovského povstania roku 1618 sú obyvatelia Nymburka valnou väčšinou utrakvisti. Nymburčania sa nezúčastnili zakázaného zjazdu českých stavov 21.5. 1618 podobne ako väčšina kráľovských miest, hoci mestá stredných a východných Čiech mali v priemere vyššie zastúpenie. Už v auguste bol do Nymburka zvolaný *mustružk*, teda zhromaždenie a vyzbrojenie vojenskej krajskej hotovosti a až do konca stavovského povstania bol Nymburk významným zázemím vojenských príprav (*Ďurčanský 2012*, 8).

Bitka na Bielej Hore má pre Nymburk ďalekosiahle dôsledky. Priamym majetkovým postihom bola konfiškácia 9 kôp záhonov rolí a 20 000 zlatých, ktoré boli predtým v hotovosti zapožičané cisárovi. Navyše bolo mesto nútené znášať náklady vojenskej posádky, predovšetkým regimentu cisárskeho plukovníka Jana Filipa Friedricha Breunera, a platiť odvody do cisárskej pokladne. Neúmernosť tohto bremena dokladajú vzrastajúce dlhy mesta, podľa zápisov z rokov 1621-1623 dosahujúce 18 200 kôp grošov (*Řehounek 2012*, 64).

V reakcii na povstanie českých stavov sa v krajine rozbehla rozsiahla rekatolizácia. Cisársky patent z 12. 4. 1624 odnímal nekatolíckym mešťanom mestské právo a bolo im zakázané vykonávanie živností. Z právneho hľadiska bol jedinou alternatívou ku konverzií odchod z krajiny, v praxi ale existovalo množstvo prípadov prijatia viery len na oko, používania rozličných oddalovacích taktík a snaha brať vystahovanie len ako dočasné. Napriek tomu Nymburk opustila zhruba stovka mešťanov (*Ďurčanský 2012*, 8), Řehounek poetickejšie hovorí o 140 uprázdnených domoch (*Řehounek 2012*, 64). Čo by ale predstavovalo prakticky polovicu celého mesta, keď to porovnáme so záznamami zo začiatku 17. storočia, evidujúcimi v celom meste 280 domov a tri selské usadlosti (*Zap 1858/1859*, 346; *Kuča 2000*, 524). Toto viedlo k rapídному prepadu cien nehnuteľností v meste, ilustrovať to môže tzv. dům Plachtovský, ktorého reálna predajná cena klesla z 1100 kôp grošov míšenských v roku 1623 na 300 kôp v roku 1625 (*Plavec 2002*, 33).

Pohromy tridsaťročnej vojny až na prah Nymburka priviezla saská armáda v decembri roku 1631. Maršálek Johann Georg von Armin svoju armádu zoskupil asi pol míle od Nymburka

na Zálabí, ešte za tmy a potichu. Obrancovia o tom ale vedeli a zahnali saskú jazdu na útek. Armin ústup osobne zastavil pod vyhrážkou zastrelenia každého ustupujúceho a obratom zahnal cisárske vojsko za hradby. Tu sa posádka urputne bránila a Sasi začali ostreľovať mesto zápalnou muníciou. Keď bolo mesto v plameňoch, začalo cisárske vojsko namiesto hasenia nepokryte drancovať mesto. Obyvatelia sa podľa svedectiev zachránili útekou na hradby (*Zap 1858/1859*, 347). Saské vojsko mesto ale neobsadilo a ešte večer, podľa očitého svedectva mešťana Jana Šuda, odťahlo smerom na Prahu. Cisárske vojsko, utrpiať značné straty, sa po spálení mosta stiahlo do Chlumce. Zničený Nymburk na nejakú dobu stratil strategický význam (*Ďurčanský 2012*, 24-25). Ešte v zime bol núdzovo opravený chrám a niektoré mestské budovy. V zničenom meste sa zakrátko znovu usadilo cisárske vojsko, prebývajúc v domoch na predmestí, rovnako ako vo vypálených troskách z ktorých stáli len komíny (*Řehounek 2012*, 66-67).

V auguste 1634 v meste sídli cisárska posádka o počte asi 2000 mužov. Saské vojsko pod vedením Fridricha Viléma II. Sasko-Altenburského (1603-1669) pritiahlo 14.8. a po niekoľkých odrazených útokoch prenikli 16.8. do mesta, kde pobili každého, kto sa im postavil na odpor. Plieneniu padlo za obeť asi 200 až 250 obyvateľov mesta a okolitých obcí. Podľa Ďurčanského spolu s nimi zhynula i valná väčšina cisárskych vojakov (*Ďurčanský 2012*, 34). Pravdepodobnejšie ale bude Řehounekovo konštatovanie, že väčšina brániacich vojakov sa zachránila útekou (*Řehounek 2012*, 67). Saské vojsko zotrvalo v meste do 26. 9. 1634 a za tú dobu ho dôkladne vydrancovali (*Ďurčanský 2012*, 34). Po odchode saských vojsk malo v Nymburku žiť len 22 mešťanov a členov ich rodín a stáť 11 domov (*Kulhánek 1912*, 674-677 ; *Řehounek 2012*, 67).

Správa veliteľa o dobytí mesta sa uchovala v archíve v Drážďanoch. Popisuje v nej prielom v hradbách, prebúraný delostrelectvom ale trochu prekvapivo tri línie vodných priekop. Treťou vodnou priekopou mohla byť myslená nejaká bažina za mestom, s určitosťou sa to ale povedať nedá. (*Řehounek 2012*, 66-67).

Pod dojmom krutých osudov brániacich sa nymburských obyvateľov sa napríklad kolínčania rozhodnú radšej 19.8.1634 opustiť mesto bez boja. Dobové pramene často prirovnávajú dobíjanie Nymburka k legendárnemu dobytíu a vyplieneniu Magdeburku cisárskymi vojskami pod vedením generála Jana Tserclaesa Tillyho, počas ktorého zahynuli tisíce ľudí a predstavovalo faktický i symbolický vrchol utrpenia civilného obyvateľstva za tridsaťročnej vojny. Použitie tohto prirovnania dokladá, že udalosti pádu Nymburka boli ďaleko za hranicou bežných vojenských útrap (*Ďurčanský 2012*, 34).

Udalosti roku 1634 pripomína pamätná doska na fasáde kostola s nápisom:

„Sasové se Švédy 16. srpna 1634 dobyvše Nymburka tímto vchodem, který jest na památku stále zavřen, vnikli do chrámu a povraždili všechny zde ukryté nymburské občany“

Švédi, tu zmieňovaní, prispeli svojou troškou k vojnovému utrpeniu nymburčanov v roku 1639. Dva pluky švédskej a pomořanskej jazdy obsadili Nymburk 9.6.1639 a zdržali sa viac ako pol roka, podchvíľou v meste zriadil veliteľ švédskych vojsk Johan Banér i hlavný stan. Pod hrozbou obliehania ustúpili koncom januára 1640 smerom na Benátky nad Jizerou, spáliac za sebou most (najnovšie: *Ďurčanský 2012, 50-51*).

K roku 1650 predstavoval dlh mesta Nymburka plných 56 370 zlatých, poistených dlžobnými úpismi. K tomu treba pripočítať nutnosť obnovy mesta, ktorá sa natiahla, rovnako ako splácanie dlžôb, na dlhé desaťročia. Dokladá to i súpis nehnuteľností k roku 1715, kedy vykazoval Nymburk 140 domov (*Ďurčanský 2012, 53*), teda len polovicu predběllohorského stavu.

Do druhej polovice 17. storočia, prinášajúcej novú éru baroka, teda mesto vstupuje v stave nadmieru neutešenom.

5.E. Exkurz - Mylné stotožnenia Nymburka v písomných prameňoch

Nielen zásluhou tak trochu zavádzajúceho pomenovania mesta, predovšetkým ale v dôsledku rozsiahleho a nie vždy úplne kritického bádania, predchádza vlastnú históriu mesta Nymburka jeho história falošná.

Najhlbšie do minulosti zasadila počiatky Nymburka Kronika česká, Václava Hájka z Libočan (*Flajšhans (ed.)*, 217-218). Nymburk je v stotožnení s osadou *Wiczemilow* zasadený už do roku 779. Mal to byť istý vladyka Vícemil, ktorý mesto na sútoku Labe a Mrliny založil a po sebe ho pomenoval. Ľudová slovesnosť ho, podľa námetu vcelku zjavného, mala ale až do 13. storočia *Svinibrodom* nazývať. Tejto informácie sa chytili viacerí bádatelia (napr. *Sommer 1834*), medzi prvými Jaroslaus Schaller vo svojej rozsiahlej topografii z roku 1790 (*Schaller 1790*, 12), ktorý priniesol meno v českom prepise *Vícemílov*. Prípadne Ešte v druhej polovici 19. storočia, rozvíjal nekriticky túto správu Karel Vladislav Zap (1812 – 1871) vo svojej práci o Nymburku (*Zap 1858/59*, 340-341).

S Nymburkom bol skôr spojovaný Niuunburg, známy z Widukindovej kroniky ako miesto, kde v roku 950 prebehli mierové jednania českého kniežaťa Boleslava I. a nemeckého kráľa a neskoršieho cisára Ota I. Fonetická podobnosť mien samotná neobstojí proti zjavnej výpovedi archeológie vyvracajúcej existenciu kniežacieho hradiska v tejto dobe na polohe Nymburka. Termín z Widukindovej kroniky mohol proste označovať nejaké novovystavané hradisko úplne iného mena. Pravdepodobnejšie ležalo v severozápadných Čechách, mohlo sa jednať o Žatec (*Kuča 2000*, 532).

Dlho bola považovaná za najstarší doklad o založení mesta listina z roku 1219, ktorou pápež Honorius III. potvrdil kláštoru v Teplé dvor „*curium etiam Noui Montis super Albiam*“ darovaný zakladateľom Hroznatou (*CDB II*, 161–162, č. 173). Stotožnenie s Nymburkom vyžadoval malý *leap of faith* v podobe ignorovania rozdielu medzi *Noui Montis* – *Novou Horou* a *Novým Hradom* – Nymburkom, interpretovaného ako formu skomoleniny nemeckého názvu *Neuberg/Neuburg*.. Napriek tomuto, nie úplne drobnému detailu, sa tento omyl udržal v historickej literatúre až do 70. rokov (napr. *Pavel 1970*), kedy kritický rozbor Jindřicha Tomasa ukázal, že v tomto prípade sa jednalo o Litoměřice (*Tomas 1967 a 1983*).

Pôvodný naratív počítal so slovanským hradiskom, kde malo pred rokom 1219 vyrásť akési prvotné mesto ako predhradie „nového hradu“ Ranne feudálneho predchodcu priznáva

kráľovskému mestu v starších prácach i Dobroslav Líbal, (*Líbal 1970*, 78-79). A táto, toho času už nepochybne vyvrátená téza potom v prežíva i v jeho katalógu gotickej architektúry (*Líbal 2001*, 285).

Otázkou bola i lokalizácia osady Ústí, podľa názvu by mala byť niekde na sútoku Labe s Mrlinou. Tá bývala umiestňovaná do priestoru Přemyšovského či Kostelního náměstí. Ignoroval sa pri tom ale fakt, že najstarší písomný doklad o obci Ústí pochádza až z roku 1293 (*RBM II*, č. 1622). Teda z doby, keď mesto Nymburk už bezpečne existovalo. Umiestnenie obce mimo hradby, východne od mesta, pri sútoku riek doložili i zbery keramiky z 90. rokov 20. storočia, v tomto priestore dokladajúce pomerne veľký rozsah sídla v 10. až 13. storočí (*Sedláčková – Velimský 1993*, 644-659; *Razím 2002*, 2).

6. Stavebný a sídelný vývoj mesta Nymburka

6.1. Sídelná štruktúra v okolí Nymburka a jej premena v 13. storočí

Založenie Nymburka v 3. tretine 13. storočia prináša nový prvok do existujúcej štruktúry osídlenia v okolí sútoku Labe a Mrliny. A v súlade s už popísanými (*kap. 2.1.*) trendmi významnej sídelnej a organizačnej premeny v krajine v priebehu 13. storočia (súhrnne – *Klápště 2012; Žemlička 2002*), nahradzuje veľkú časť funkcií starších sídel vyššieho rádu.

Už v 11. storočí existuje na ľavom brehu Labe kráľovský dvor **Sadská**, vstupujúci do písomných prameňov v roku 1110, kedy tu Kosmas zaznamenáva konanie snemu (*FRB II/1, 170*).

Hospodárske kráľovské dvory zahusťujú sieť hradskej centier a predstavujú správne centrá nižšieho rádu i samostatné produkčné jednotky panovníckeho veľkostatku (*Petráček 2003, 207-222, 268-269*).

Sadská je v rámci súboru dvorov výnimočná svojou sekundárnou snemovnou funkciou. Organizačná spádová oblasť Sadského dvora sa v tomto období zrejme čiastočne prekrýva s blízkou Kouřimí. Hospodársky jej zameranie na chov koní a dobytku umožňuje panovníkovi využiť inak malý hospodársky potenciál okolia (*Klír 2014, 255-273*).

Význam Sadskej upadá v priebehu 13. storočia s postupným oddelením panovníckeho majetku od verejno-správnej sféry krajiny (*Žemlička 2002, 560*) a v roku 1268 je zaradená do poděbradskej vilikace (*Klír 2014, 266*).

V 1. polovici 13. storočia plní správnu funkciu na Labskom pravobřeží hrad **Havraň**, ležiaci na mieste brodu cez riečku Mrlinu na ceste z Prahy do východných Čiech. Jeho spádová oblasť dokladá prívlastok niekoľkých obcí „*In provincia Gawranski*“ v listine vročenej do rokov 1201 - 1220 (*CDB II, 422, č. 378*). Presné vymorenie je ale otázne (*Klír 2002, 104*).

Na lokalite nebola doložená sakrálna stavba ani doklady pochovávaní (*Hellich 1918, 35-37*). Je tak možné, že túto funkciu plnil kostol v blízkych **Vyklekách**, kde mohlo stáť ranne feudálne sídlo. Havraň stráca význam so založením Nymburka a správneho hradu v Poděbradech (*Klír – Vojtěchovský 2013, 344*).

V bezprostrednej blízkosti nového mesta sa mala rozkladať i osada **Ústí**. Podľa názvu by mala byť niekde na sútoku Labe s Mrlinou. Bývala umiestňovaná do priestoru Přemysovského či

Kostelního náměstí. Ignoroval sa pri tom ale fakt, že najstarší písomný doklad o obci Ústí pochádza až z roku 1293. Teda z doby, keď mesto Nymburk už bezpečne existovalo. Po založení mesta osada postupne zanikla, Čo zapadá do naratívu postulovaného už M. Richtrom, že osady blízke mestu ustupujú formovaniu jeho novej plužiny (*Richter 1975, 255*). Umiestnenie obce mimo hradby, východne od mesta, pri sútoku riek Mrliny a Labe doložili i zbery keramiky z 90. rokov 20. storočia v tomto priestore, dokladajúce pomerne veľký rozsah sídla v 10. až 13. storočí (*Sedláčková – Velimský 1993, 644-659; Razím 2002, 2*).

Vzostup šľachtických majetkov v rámci nastupujúceho nového majetkového usporiadania krajiny ilustruje „vodný hrad“ **Mydlovar**, známy tiež ako **Kostomlaty**, v západnom susedstve neskoršieho Nymburka. Založený bol v okolo polovice 13. storočia Mutinom z Kostomlat a užíva rovnakú stavebnú technológiu ako nymburské hradby, kláštor a najstaršia faza kostola sv. Mikuláša (*Kotrba 1970; Plavec 2010, 25*). Ako pustý je uvádzaný od roku 1553 (*Kulhánek 1912, 208-218*).

Premena štruktúry krajiny je dobre pozorovateľná na trase diaľkových ciest. Navýznamnejšiu trasu križujúcu Nymbursko, predstavuje *Pol'ská* alebo *Kladská cesta*. Táto smeruje z Prahy na severovýchod cez zemskú bránu u Náchoda, do Kladska až do Wroclawi. Existuje už v rannom stredoveku v 10. až 12. storočí, poskytujúc priame prepojenie nového kniežacieho sídla v Libici s Kladskom. Po konsolidácii přemyslovskej domény prechádza dvorom v Sadskej a poděbradskému brodu. Po založení Nymburka sa cesta presúva na pravý breh Labe a znovu naväzuje na pôvodnú trasu v Králově Městci (*Vávra 1972, 3-16*). Trasa cez Nymburk existuje celý vrcholný stredovek, ako to dokladá i jej vyobrazenie na Klaudiánovej mape z roku 1518 (*Bolína - Klimek - Cílek 2018, 166*).

Ďalšia významná cesta spojuje Nymburk s Českolipskom. Jej najstaršia trasa prekračuje Jizeru pod románskym kostolom vo Vinci (*Vávra 1974, 34*), v novoveku sa výraznejšie vetvila. Jej význam dokladá vyobrazenie na Müllerovej mape z roku 1720 (*Bolína - Klimek - Cílek 2018, 169, 549, 576, 635*).

Frekvencia nálezov v širšom okolí pozdĺž rieky, spolu s jej tvarom, indikujú, že už od najstarších dôb bol v miestach za ohybom Labe brod. Tento brod, užívaný už od praveku, existoval ako súčasť diaľkovej cesty na sever. Vo vrcholnom stredoveku ho nahradil most, mimo iné významný zdroj prímov mesta (*Motýková, 2010, 7-9*).

6.2. Predlokačné osídlenie na ploche historického jadra Nymburka

Osídlenie zachytené na miernej vyvýšenine nad riekou, dnes hostiacou kostol sv. Jiljí, spadá od mladého eneolitu a kultúry řivnáčskej, doby bronzovej a lužickej kultúry a následne doby halštatskej. Dokladajú to jednak staršie nálezy z 19. stor. ale predovšetkým záchranné výskumy na parcelách v okolí Kostelního náměstí (Predovšetkým: *Motyková 2013b*). Najvýraznejším reliktom pravekého osídlenia je rozsiahla polkruhová priekopa v centre mesta, dlho bádateľmi pokladaná až za rane stredovekú (*príl. 3/III*).

Ranne stredoveké osídlenie v meste nebolo kontinuálne. Zo 7. storočia pochádza objekt kultúry pražského typu za južným frontom námestia, do 9-10. storočia je datovaný zásobnicový objekt z Palackého ulice, a stopy rane stredovekého osídlenia sa našli aj na parcelách č. 15-17 na Náměstí Přemyslovců (bližšie: *kap. 7.*). Dnešné archeologické poznatky ale nasvedčujú tomu, že priestor mesta nebol v 12. storočí kontinuálne osídlený a nahodilé stopy stredohradištného a staršieho osídlenia /12. stor. a staršie/ nemajú priamu náväznosť na vrcholne stredoveké právne mesto (ojedinelé nálezy: *Sedláčková – Velimský 1993; Motyková 2005; 2008*).

Rane stredoveké nálezy zo starších výskumov na nymburskom katastri všeobecne pochádzali z kontextov mimo hradieb stredovekého mesta (*Sedláčková 1973, 107-108*).

Založenie Nymburku na zelenej lúke bádatelia dlho odmietali. Pôvodný historický naratív počítal so slovanským hradiskom, kde malo pred rokom 1219 vyrásť akési prvotné mesto ako predhradie „nového hradu“. Nepravdivý pôdorys mesta viedol k predpokladom o kruhovej slovanskej osade v mieste neskoršieho Kostelního náměstí (*Šebek 1961, 4*), či o plynulej premene vidieckej osady na vrcholne stredoveké mesto v 13. storočí (*Zap 1858/1859, 350*). Slovanské hradisko na ploche Kostelního náměstí prepokladá aj J. Pavel (*Pavel 1970, 10*). Ranne stredovekého predchodcu priznáva kráľovskému mestu v starších prácach i Dobroslav Líbal (*Líbal 1970, 78-79*). A táto, toho času už nepochybné vyvrátená téza potom v odkaze prežíva i v jeho katalógu gotickej architektúry (*Líbal 2001, 285*).

6.3. Urbanizmus Nymburka

Plocha vrcholne stredovekého Nymbuku bola už od jeho založenia vymedzená oválom jeho opevnenia. Srdcom jeho intravilánu je Kostelní náměstí. Umiestnené je na najvyššom bode mesta 189,66 m n. m, zároveň jeho priestor ale vymedzuje priekopa pravekého hradiska.

(príl. 3/III) Jej existenciu v čase založenia mesta dokladá toponomastika v pomenovaní zákruty Bobnicekej ulice historickým názvom AM GRABEN. Zachytená je na viacerých miestach aj archeologicky. Maximálnu šírku mala až 14 m a hĺbku 3,5 m. Po lokácií mesta sa do nej zahlbujú pivnice, ktoré ale v nestabilnom podloží nemajú dlhé trvanie. Následne je priekopa zasypávaná odpadkami a pomerne rýchlo niekedy v priebehu 14. storočia zaniká (Sedláčková – Velimský 1993, 648-652; Motyková 2010; Razím 2002, 2).

Z námestia sa rozbiehajú tri hlavné radiálne osy. Na západ je to ulica *Svatojiřská*, smerujúca na Lysú nad Labem a Prahu respektíve Starú Boleslav. Na severozápad ulica *Boleslavská*, vedúca k Mladej Boleslavi. Na sever ulica *Bobnická*, pokračujúca k Jičínu. Medzi boleslavskou a jičínskou cestou pravdepodobne existovala ešte štvrtá cesta miestneho významu, ktorej priebeh zachovávajú navzájom nenadväzujúce ulice Úzká a Vodárenská a mimo opevnenia Havlíčkova ulica, predtým existujúca ako poľná cesta. Na mape stabilného Katastru (príl. 3/II) je možno vytušiť jej niekdajšie vyústenie pri kostole a pokračovanie ulicou Na Fortně k rieke. Popísaná radiálna komunikačná osnova mohla existovať už pred založením mesta ako rozvetvenie od brodu cez riek, predpokladaného tu, alebo nižšie po rieke.

Nie je jasné, aký komunikačný význam malo Kostelní náměstí bezprostredne po lokácií mesta. Brod cez riek mohol pôvodne ústiť práve tu. To by plne opodstatňovalo radiálnu dispozíciu ciest i bez nutnosti ich existencie predchádzajúcej vlastné mesto.

Vyústenie prechodu cez riek do južnej strany hlavného námestia, tvorené mostom najneskôr v roku 1287, by tak bola druhotná, hoc pomerne včasná zmena. Vyvolaná praktickými hľadiskami ako je prílišná stiesnenosť Kostelního nám. alebo prílišný ruch v tichom okrsku paláca a kostola. To by bolo spojené i so zúžením všetkých počiatočných úsekov radiálnych ulíc.

Ak bol ale prechod cez riek už v dobe zakladania mesta na svojom súčasnom mieste, znamenalo by to, že kompozícia pôdorysu mesta priorizovala symbolickú orientáciu jeho vnútorných tepien na ideový hlavný bod kostola a paláca, bez ohľadu na priamu náväznosť mimomestských dopravných osí (Kuča 2000, 533).

Podobne ako ortogonálny systém, vyznačuje sa i radiálny v zásade kolmým krížením ulíc. S obvodom mesta daným, je prirodzené riešenie priečných ulíc, spájajúcich hlavné radiály, ako troch paralelných okružných spojnic. Vnútorňých okruh sleduje staršiu priekopu a súčasne vymedzuje východnú stranu lichobežníkového námestia Přemyslovců, stvoreného vynechaním bloku zástavby medzi pražskou a boleslavskou radiálou. Vonkajší okruh je definovaný líniou opevnenia a tvorí tak súvislú spojnicu. Prostredný okruh je komplikovanejší, netvorí spojitý okruh, čo je dané nutným posunutím ulice, aby optimálnejšie rozdelila veľký blok parciel na západ od hlavného námestia.

Dva vonkajšie okruhy boli úzke, len vnútro-mestské spojenia, vnútorňý okruh má vyšší tranzitný význam a je tak výrazne širší. Výskum renesančnej sladovne v dnešnej ulici U staré sladovny identifikoval uličnú čiaru zo záveru 13. storočia. Tá je oproti renesančnému a vlastne i dnešnému stavu vysunutá viac do ulice (*Motyková 1997*, 154-157). Napovedalo by to téze o pôvodne užšom výmere ulice, k istote v tomto smere by ale bolo ešte potrebné analogické zistenie z opačnej strany cesty. Ak by sme aj mohli predpokladať menší rozmer ulice v čase jej založenia oproti dnešnému stavu, zovšeobecnenie tohto javu na celé mesto nie je s danými podkladmi možné. Drobné zásahy do tohto systému si časom vynútili protipožiarne opatrenia, v mene ktorých boli vybudované menšie uličky, rovnako ako aj niektoré povinne prechodné domy pre udržovanie prístupu k rieke (*Motyková 2008*, 141-142). V uliciach pozdĺž hradieb, dnešnej Hradební, Jízdecké a Na Rejdišti, sa mohli domy stavať len na jednej strane aby bol umožnený nerušený prístup k hradbám. Po oboch stranách boli zastavané až na konci 16. storočia (*Kulhánek 1912*, 448, 529).

Pri parcelácií domovných blokov sa javí snaha o uplatnenie pravouhlého systému i pri vejárovito rozbiehajúcich sa cestách. Nymburský architekt Emil Zimmerler doložil svedomitost' rozparcelovania mesta, kde je možné všetky vzdialenosti v meste previesť na celé hodnoty dobových mier (*Zimmerler 1958*, 10-14). Nález línie kolových jám kopírujúci hranicu parciel počas výskumu na parcelách ppč. 144 a ppč. 145 v roku 1990 (*Sedláčková – Velimský 1993*, 647), indikuje aspoň čiastočne konštantnú parceláciu od lokácie mesta až do dnešných dní. Naopak zástavba naprieč parcelami čp. 72 a 73 dokladá rozdelenie týchto parciel až v neskoršom období.

6.4. Nymburk vo vrcholnom a neskorom stredoveku

Nymburk ako mesto neskoropřemyslovského založenia pocítilo vo svojej rannej etape dopady chaotického braniborského medzivládia a lokácia sa v prvých dekádach rozvíja len veľmi pomaly. Situácia sa obracia k lepšiemu na prelome 13. a 14. storočia, za vlády Václava II., práve štedré výsady mestu zo strany kráľa sú chápané ako dôkaz, že Nymburk ešte v tomto čase nebol úplne osídlený. Rozsiahle nadanie lesmi, 116 lánov po 72 mericiach, nasvedčuje i pre Nymburk v tomto období prevažujúcu drevenú zástavbu (*Šimák 1938, 821*). Z listiny, explicitne poverujúcej dominikánov stavať svoje budovy z kameňa vyplýva že, sa nejednalo o typický stavebný materiál, inak by táto zmenka bola bezpredmetná.

So zlepšujúcou sa ekonomickou situáciou mesta dochádza i k zveľbovaniu obytnej zástavby. Polozahĺbené príbytky, chápané ako lokačné provizorium sú postupne premieňané na nadzemnú drevenú zástavbu. Výrazný impulz k skvalitňovaniu mestskej výstavby nastáva po požiari v roku 1343. Reliktom tejto katastrofy môže byť polozemnica, zachytená na parcele ppč. 145 v roku 1990, zahĺbená 240cm pod súčasnou úrovňou terénu. Z jej zánikových vrstiev, spojených s požiarom na počiatku 14. storočia, pochádza množstvo spáleného dreva, čo indikuje ďalšie drevené nadzemné podlažie (*Sedláčková – Velimský 1993, 647*).

Od polovice 14. storočia je možno počítať s novou kvalitou vo výstavbe mesta, ktorú predstavujú kamenné pivnice a drevené nadzemné „várečné“ domy. Táto situácia bola dobre zachytená na parcele čp. 15 a 17 v južnom bloku domov na Náměstí Přemyslovců pri výskume v roku 1993 (*Sedláčková – Velimský 1993, 644-659*). Výšková úroveň klenutých pivníc tu zároveň dokladá zvýšené prízemie do priečelia parcely.

Výskum na čp. 17 priniesol, mimo iného, poznatky o podobe zástavby hĺbky parcely po výraznej prestavbe okolo polovice 14. storočia. Pribudla veľká plochostropá pivnica v zadnej časti parcely, pravdepodobne s nadzemnou drevenou alebo drevohlinitou konštrukciou, ako to dokladá podobná pivnica na susednej parcele čp. 16, kde sa dochovala vrstva požiarovej deštrukcie s vypálenou mazanicou, nesúcou odtlačky drevených stavebných prvkov. (*Sedláčková – Velimský 1993, 653*).

V meste bolo všeobecne rozšírené právo varu piva, so sladovňami asi v 40 domoch, s ktorým súvisí i výstavba veľkých pivníc pod bohatými domami (*Pavel 1970, 20*). Honosnejšie meštianske obydlia sa sústredili okolo Náměstí Přemyslovců. Domy na Kostelním náměstí boli spravidla menšie a nemávali pivnice (*Motyková 2000, 129*).

Použitým stavebným materiálom pre pivnice, studne a jímky bola opuka s menšou prímесou tehál. V gotike bol spojovacím materiálom íl, od polovice 16. storočia je to vápenná malta, iba pri drobných stavbách ako sú jímky, pretrval íl aj naďalej (*Sedláčková 1997*, 12). Najstaršie tehly v meste dosahujú rozmery 8-9 x 25-27 x 1 2-13 cm sú dobre vypálené a dodnes pevné (*Šebek 1973*, 125-126; *Razím 2002*, 18). Nielen Nymburk, ale celé stredné polabie je výnimočné prevažným použitím tehál ako stavebného materiálu (*Líbal 2001*, 285).

Navýznamnejšou svetskou stavbou gotického Nymburka bol mestský hrad zvaný „**Kamenný dům**“. Stával pri južnom cípe Kostelního náměstí, po západnej strane ulice Na Fortne už od založenia mesta Přemyslom Otakarem II. Hrad bol prispôsobený parcelácií mesta a mal len malý plošný rozsah. Ale súčasťou takéhoto komplexu musel byť i veľký dvor pre maštale, chlievy a iné hospodárske objekty. Na to vlastná parcela nemohla stačiť, predpokladateľná je teda expanzia tohto zázemia do susedných, menej intenzívne zastavaných, parciel. K hospodárskemu zázemia paláca mohli náležať dve zemnice, odkryté v roku 1995. Boli pozoruhodné najmä mimoriadnymi importmi (*Durdík 1998*, 248-250; *Motyková 2002b*, 163-267).

Zmieňovaný je v 14. storočí, kedy sa tu odohrávali krajské snemy i za účasti českých kráľov (Zap 1858, 344). Až keď Nymburk stratil okolo roku 1440 štatút krajského mesta a bol pripojený k Boleslavskému kraju, mohlo dojsť k rozparcelovaniu a zrejme niekedy koncom 15. storočia i k zastavaniu dvora (*Sedláčková 1997*, 12-13).

Hoci bol takýto hrad nezriedkavou súčasťou kráľovských miest budovaných za vlády Přemysla Otakara II., príkladom môže byť Písek, Polička alebo Domažlice (*Řehounek 2012*, 10), vyjadruje zároveň zvláštny nesprostredkovaný vzťah panovníka k jeho mestám (*Razím 1995*, 20).

V širokom okolí mesta bola vymeraná v kolmom smere jednotne koncipovaná lánová plužina, náležiaci nielen mestu ale i okolitým dedinám. Rovnako to bolo i na záľabskej strane. Okolo Veľkých Valov sa tiahol prstenec veľkých poľnohospodárskych usadlostí Drahelického, Boleslavského a Bobnického predmestia a na opačnom brehu Labe analogického Zálabského predmestia (*Pavel 1970*; *Kuča 2000*, 534).

6.5. Nymburk v rannom novoveku

Okolo prelomu 15. a 16. storočia dochádza k slohovému prelomu medzi neskorou gotikou a renesanciou. Nymburk vstupuje do 16. storočia ako výstavné a bohaté kráľovské mesto. Výraznej premeny doznala i pramenná základňa, ktorú rozširujú bohaté dochované písomné záznamy (bližšie – *Kulhánek 1912*)

Staršie domy boli v 16. storočí nahradzované novostavbami, často na dvojici spojených gotických parciel. Z Kutnej Hory prichádzajú do Nymburka talianski architekti, realizujúci výstavnejšie a náročnejšie stavby. Z písomných prameňov sú známi aj domáci stavitelia (*Pavel 1970, 24*). Domy na námestí a hlavných uliciach boli poschodové, z nariadenia mesta mali podloubí s murovanými piliermi a renesančnými klenbami. Stavané boli rovnako ako v gotike z tehál, novinkou sú ale omietané fasády, zdobené maľbami a sgrafitami /napr. ppč. 165/.

Výskumy v centre mesta dokladajú i zmenu výškovej dispozície domov, kedy prehĺbené pivnice umožnili zakladanie prízemí priamo v úrovni terénu. Oproti ich vyvýšenej pozícií zachytenej na rovnakej parcele /čp. 17/ v stavebnej fáze 14. storočia (*Sedláčková – Velimský 1993, 653*).

Strešná krytina bola šindľová, po polovici 16. storočia i keramická. Okná v prízemí bývali zamrežované, počiatkom 16. storočia sa stávalo bežným zasklievanie do olovka (*Pavel 1970, 24*). Tehly renesančného obdobia sú oproti gotike väčšie ale nižšie, s rozmermi 29-30 x 13 x 6-6,5 cm (*Motyková 2004, 721*).

O vzhľad mesta sa starala dvojica každoročne volených *paumistrov*, ktorí dohliadali nielen na stavby obecné, ale mali za povinnosť nútiť nedbalých susedov, aby domy „ku poctivosti zdělávali“ - teda sa starali aby boli budovy v meste udržiavané (*Řehounek 2012, 47*). Výstavnosť mesta môže ilustrovať, nepochybne nadnesená veduta z rokov 1536-1538 (*príl. 3/V*).

Pod mestskými domami sa spravidla rozkladali pivnice. Správy zo 16. storočia rozlišujú „pivnice“, do ktorých sa vstupovalo z prejazdu alebo priamo z ulice a mávali spravidla okná a „lochy“, hlbšie razené podzemné skladovacie priestory. V roku 1634 poslúžili i ako úkryt mešťanom a nejakú dobu v nich bývali (*Kulhánek 1912, 441*) Na ich pozostatky sa narazilo na viacerých parcelách. Majú podobu dlhej úzkej chodby s niekoľkými výklenkami na oboch stranách. Výklenky mali malý schodík a rozmerovo zodpovedali uloženiu väčších sudov. Na parcele č.p. 16 bol odhalený loch čiastočne vysekaný do opuky, v horných partiách domurovaný, s tehelnou podlahou i stropom. V podlahe na konci bola malá štvorcová nádrž na zbieranie vody,

stekajúcej zo stien (*Sedláčková – Velimský 1993, 644-660*). Je pravdepodobné, že lochom bol vybavený každý dom v centre mesta, minimálne tie, ktoré mali právo *várečné* alebo *půlvárečné*, čo boli v Nymburku takmer všetky. (*Sedláčková 1997, 9*)

Najprednejšou stavbou mesta bola **nová renesančná radnica**, postavená v rokoch 1524-1526 v neskorogotickom slohu s renesančnými prvkami na severnom nároží západnej strany námestia. Staviteľom mohol byť tovariš Benedikta Rejta. Od roku 1526 je radnica v užívaní, ako to dokladá tento letopočet na vstupnom portáli, stavebné práce ale definitívne skončili až v roku 1546. Po roku 1542 sú na nej aplikované renesančné úpravy. Výsledkom je tehelná budova s priečelím z pieskovcových kvádrov a jedna z prvých renesančných stavieb svojho druhu v Čechách (*Pavel 1970, 24; Kuča 2000, 528*).

Námestie a hlavné ulice boli dláždené a fungoval verejný rozvod vody z drevenej vodárenskej veže fungujúcej pravdepodobne od konca 15. storočia, rovnako ako vodovod z nej v podobe drevených žľabov (*Sedláčková 1997, 5*). Voda bola rozvádzaná do piatich mestských kašien. Na námestí, na bobnickom podezdí, pri kláštore, na rohu Boleslavskej a Hradební ulice a pri kostole (*Řehounek 2012, 61*). Od roku 1597 je drevená vodáreň nahradená novou vodárenskou vežou, nazývanou aj „**turecká**“. Nová veža je trojposchodová, nepravidelného desaťbokého pôdorysu s nízkou kopulovitou strechou s lucernou. Bezpečne ju datuje letopočet 1597 vytesaný na vstupnom portáli. Pôvodne nalepená na hradbu, stojí dodnes a v prevádzke sa udržala do začiatku prvej svetovej vojny, vtedy už paralelne s modernou vodárňou (*Řehounek 2012, 62*).

Rovnako sa objavuje kanalizačný systém. Kulhánek uvádza na začiatku 20. storočia 6300 m stôk ústiacich pod jezom do Labe. Najstaršie boli tehelné v rozmeroch 35 x 45 cm - 60 x 90 cm, bližšie ich ale nedatuje (*Kulhánek 1912, 342*). Kanál odhalený pri výskume na Náměstí Přemyslovců (**príl. 3/VI, obr. 2**), datovaný do rozmedzia od konca 16. storočia do priebehu 17. storočia (*Motyková - Sedláčková 1996, 152-160*), sa od tohto opisu značne líši.

Zachytená kamenná stoka pozostávala z dvoch línií pieskovcových kameňov postavených v štyroch radoch nad sebou. Kamenné kvádre boli 35 cm vysoké, 30 cm dlhé a 25 cm široké. Položené sú v základovom lôžku a pomazané ílom s drobnými kúskami opuky, v duálnej funkcii spojiva i izolácie.

Dno stoky je z tehál šírky 7,5 cm, postavených na hrane, formovaných do oblúka. Povrch kanalizácie bol uzavretý plochými svorovými balvanmi o rozmeroch 80-90 x 50-60 cm v dvoch radoch nad sebou. Šírka vnútorného priestoru stoky dosahuje 48-50 cm a maximálna výška 110

cm. Celé tělo stoky má šířku 135-145 cm. Podoba stoky byla identická v dvouch místech nálezů, vzdálených od sebe 26 m, převýšení na této vzdálenosti dosahovalo 43 cm.

Tradice deponování odpadu v zadních traktách parcel ale pokračuje. Novým typem drobného objektu tohoto účelu v 16. století jsou murované jímky obdélníkového půdorysu. Měly být posunem v hygieně a nahradit zaběhnutý zvyk uskláňovat domový odpad a fekálie do studní. Staré studně ale tomuto nelichotivému účelu sloužily však, nejen v Nymburku, ale nadále a malé jímky plnily jen formální úlohu na ukládání suchého domového odpadu (*Sedláčková 1997, 12*). V obdélníkových jímkách v Nymburku se ale nenarazilo na typickou septikovou výplň, která by dokládala jejich využití jako záchody. Podle písemných zpráv „*důl, nad kterým stával záchod*“ vyprázdňoval městský kat, to ale až tehdy, když jeho obsah pretekal. V městě vznikalo mnoho sporů kvůli vypouštění odpadu k sousedům nebo do veřejných priestranstiev (*Kulháněk 1912, 440*).

K roku 1605 je v Nymburku napočítaných 280 domů a tři selské usedlosti v jeho zázemí. Hradby jsou stále udržované a brány byly zdokonalované stavbou prebrání. Rovnako stále platil zákaz výstavby při městských múrech. Remeslům byly vyhrazené špecifické ulice, nebolo to však striktně dodržiavané. Sladovne stáli takmer v každom meštianskom (pravovárečnom) dome. V Mostecké ulici byly masné krámy a chlebné lavice, při kostele byly sůkenníci, při hradbách hrnčiari, při městských bránách byli kováči a při řece remesla s vysokými nároky na vodu. Trhy byly na hlavním náměstí, kde sídlili kramáři (*Pavel 1970, 24-25; Kuča 2000, 528-529*).

Raně novověká podoba města byla deštruovaná za 30 roční vojny a následná postupná rekonstrukcia města už prebiehala v barokovom slohu.

6.6. Opevnenie mesta Nymburka

Pohľad na stavebnú podobu mesta by nebol kompletný bez zohľadnenia podoby a vývoja mestských hradieb. Hoci hradby samotné nepredstavujú atribút mestského štatútu a známe sú i početné prípady opevnených dedín (Kejř 1998, 25), nesú v sebe zásadné informácie o fungovaní mesta v ich útrobach. Opevnenie predovšetkým stabilizuje a zdefinitívňuje pôdorys mesta, vymedzujúc ho od jeho predmestí. Zároveň sa v jeho rozvoji či stagnácii zrkadlí strategický i prestížny význam lokality.

Opevnenie mesta Nymburka, v podobe v akej je a bolo dokumentované, je výsledkom niekoľkých stavebných fáz. O ich presnom časovom zaradení nepanuje istota, hoci nedávne výskumy (predovšetkým Motyková 2004b) vnášajú do tejto problematiky nové svetlo poznania. Principiálnym základom opevnenia boli dve línie hradobných múrov s valmi a priekopami. *Veľké valy* a *Malé valy*. (príl. 4/I)

Vnútorne hradby boli vyššie a tesne obopínali lokované mesto, nižšie vonkajšie stáli na násype medzi dvoma vodnými priekopami. Zatiaľ čo vnútorná hradba a jej priekopa pochádzajú nepochybne už z doby založenia mesta, vonkajšia priekopa „Veľké valy“ a predsadená línia opevnenia „*Bíla zed'*“ na korune valu medzi oboma priekopami pochádza až z polovice 15. storočia (Sedláčková 1996, 4). Realizácia oboch línií hradieb v časovom odstupe je nepochybná, otázkou ale ostáva, či bola dvojliniová koncepcia opevnenia plánovaná už od počiatku, ako to predpokladal napríklad Jakub Pavel (Pavel 1970, 12), alebo je reakciou na nové prostriedky vedenia vojny objavujúce sa za husitských vojen. Koncepciu jednej línie hradobného múru ale dvoch línií vodných priekop postulovali vo svojom stavebne historickom prieskume mesta Dobroslav Líbal s Jiřinou Macháčkovou (Líbal – Macháčková 1970).

Pekne podobu opevnenia Nymburka zaznamenala pieseň z roku 1623, uchovaná mestskom archíve:

*„Dvoje zdi okolo města
spatříš, to jesti' věc jistá,
jedna z cihel jest červená,
a baštami obsazená,
brány a bašty kůrkami
přikryty jsou pěkné velmi;*

*dávný čas stojí v pevnosti
s velikou porušeností.
Druhá z bílého kamene,
na ní také bašty široké,
přistrojené k střelbě veliké;
dvoje valy dost vysoké;
vnitřku příkopy hluboké,
v nich voda obojích leží,
kolem okolo zdí běží.
Parkány za zdmi přemilé,
porostly jsou ušlechtilé.“*

(prevzaté zo: *Zap 1858/1859*, 358)

Prvá fáza výstavby mestských hradieb prebieha na sklonku 13. a počiatku 14. storočia, rovnako ako aj hĺbenie dnes vnútornej priekopy (*Razím 2002*, 16). Zahájenie výstavby hradieb až za Václava II. dokladá i Pulkavova kronika (*Kuča 2000*, 528). Kde je zachytený príhovor Elišky Přemyslovny nymburským mešťanom, v ktorom prikladá zásluhy sa opevnenie mesta svojmu otcovi. Bližšie je pôsobenie přemyslovskej princeznej v Nymburku popísané v kapitole o dejinách mesta (**kap. 5.**). S výstavbou hradieb za vlády Václava II. súhlasí i staršie bádanie. Len obecnnejšie ju datuje *Zap 1282 – 1305* (*Zap 1858/1859*, 358). Azda s prihliadnutím na listinu z roku 1288, v ktorej kráľ na štyri roky mesto oslobodzuje od platieb cla kvôli kráľovskému diel, zrejme práve hradbám (*Razím 2002*, 7-8; *Plavec 2010*, 31), sa doba výstavby upresňuje do intervalu medzi rokmi 1288 – 1305 (napr. *Šebek 1961*, 4).

Archeologický dôkaz, hoc len nevýrazný, pre časový odstup medzi prvou zástavbou mesta a výstavbou hradieb poskytol výskum pri pristavbe školy v Tyršovej ulici rokoch 2006 a 2007 (*Motyková 2007*, 128-134). Tu bola zachytená najhlbšia partia hradby s hrúbkou 30cm, zostavená z pravidelne otesaných a šikmo vyskladaných opukových kameňov. Tento prvok nebol na iných miestach skúmaných hradieb zachytený (napr. *Sedláčková – Velimský 1993*). Úsek nábrežia kde hradba dosadala na staršiu lícovanú stenu z vodorovných plochých kameňov občas prekladaných tehlo, dokladá murovanú výstavbu v meste predchádzajúcu výstavbe hradieb. Je pravdepodobné, že táto stavba súvisí s dominikánskym kláštorom a teda, že stavba kláštora predchádzala výstavbe hradieb (*Motyková 2007*, 133-134).

Budovy konventu ako súčasť opevnenia sú bežným fenoménom za Přemysla Otakara II., popri Nymburku môže za príklad poslúžiť Kolín nad Labem alebo České Budějovice (*Pavel 1970*, 13).

Plocha vymedzená takmer 1600 metrov dlhou líniou hradieb bola 16,3 ha a fakticky tak bola definovaná rozloha lokovaného mesta (*Razím 2002*, 3-4).

Výška hradobného múru bola 7-8m nad stredovekou úrovňou terénu, v dolnej časti dosahoval hrúbku 120 – 130 cm a smerom nahor sa spravidla súmerne zužoval (*Razím 2002*, 10), hoci staršie bádanie výšku značne nadhodnocuje, až k 13 metrom (*Šebek 1961*, 4). V tomto štádiu bola hradba zakončená pultovou strieškou orientovanou do mesta. Strmú plochu striešky tvorilo 4-5 radov na výšku kladených tehál s presahom na odvod daždovej vody (*Razím 2002*, 11). Aktívnu obrannú funkciu tak zastávali jedine veže (*Razím 2002*, 10).

Veže boli rozmiestnené na hradbe v rozostupe 30-40 krokov (*Kuča 2000*, 528), v celom obvode mesta ich tak bolo dohromady asi 45. Nepočítajúc úsek pri Labe, tam boli veže rozostavené nerovnomerne a redšie (*Razím 2002*, 11). Pričom jedna z veží pri dekanstve bola obytná (*Pavel 1970*, 13).

Veže boli vystavané zároveň s hradbou, pred ktorú mierne predstupovali, fungujúc ako flankujúca ochrana päty hradby. Hradobný múr prevyšovali o jedno poschodie, teda asi 3 metre (*Plavec 2010*, 30). Mali tvar hranolu s pôdorysnými rozmermi 5 x 5m (*Razím 1988*, 326-327) a zvnútra od mesta neboli uzatvorené. Drevené podlahy oddeľovali prízemie a dve ďalšie podlažia. Najvyššie podlažie malo tenšiu obvodovú stenu zakončeniu cimburím, iné strieľne zachytene neboli (*Razím 2002*, 11). Nákres veží v prílohe (*príl. 4/II*).

Konfigurácia hradieb v tomto období bola teda prispôbená malému počtu obrancov.

Istú predstavu o predpokladanej posádke mesta a teda aj počte obrancov hradieb priniesol návrh zákonníku *Maiestatis Carolinae*. Český a rímsky kráľ Karel IV. v ňom nariaďuje aby bola v meste Nymburku stále pripravená zbroj pre 300 zbrojnošov. Oficiálne síce nevošiel do platnosti ale môže poslúžiť ako zdroj príkladov dobového zvykového práva. V jeho zozname miest a hradov strategického významu, ktoré nie je dovolené odpredať, zastaviť, vymeniť ani nijak inak vyňať z kráľovskej držby, figuruje 18 miest a Nymburk je medzi nimi (*Plavec 2010*, 30; *Řehounek 2012*, 27).

Tu stojí za zmienku aj téza, že vlastníkom mestským pevností bol panovník a mestám ich vlastne len trvalo prepožičiaval (*Hoffmann 1992*, 441).

Významná správa vypovedajúca nielen o priebehu výstavby opevnenia, ale v širších dôsledkoch aj o urbanistickej dispozícii mesta pochádza z roku 1335. Jan Luxemburský v nej venuje Nymburčanom tri lány lesa Komárova, aby ich premenili na pastviny. Zato majú dostavať

hradby medzi mostom a kláštorom (CIM II, č 180). Popri dôkaze, že hradba v tomto čase stále nebola dokončená v celom obvode mesta, 2 roky, ktoré na dokončenie ostávajúceho úseku k mostu Nymburčania dostali viedli bádateľov k širším záverom o premene usporiadania mesta. Bližšie je táto problematika adresovaná v kapitole o urbanizme mesta (*kap. 6.3.*).

Dokončenie hradieb tak trvalo nepochybne až do polovice 14. stor. (*Pavel 1970, 13*)

Stav dochovania hradby v meste umožňuje dobrý pohľad na jej stavebnú podobu a techniku.

Ako to vykonal predovšetkým Vladislav Razím (napr. *Razím 1988, 2002*)

Cenné informácie o konkrétnej podobe mestskej hradby priniesol výskum na parcele čp. 17 v roku 1990 (*Sedláčková – Velimský 1993, 653*). Hradba tu bola preukázateľne vybudovaná až okolo tretiny 14. storočia, z úrovne tejto vrstvy sa zahľboval výkop jej základu. Základ bol z lámanej opuky na ktorý dosadal jeden riadok z väčších pravidelne opracovaných kvádrov a následne vlastné tehelné murivo s pravidelnou väzbou dvoch pozdĺžnych, „*behúňov*“ a jednej priečnej tehly, „*vázáku*“. Líčovaný tehelný plášť ukrýval jadro hradby pozostávajúce z vyliatej zmesi malty a kameňa, prevažne opuky. Jeden až dvakrát bola v telese hradby vymurovaná jednoduchá alebo dvojité tehelná vrstva v celej jej šírke na previazanie konštrukcie (*Razím 2002, 17-18*).

Technika výstavby počiatočnej fázy nymburského opevnenia popísaná V. Razímom (*Razím 1988, 309-339*) sa javí ako zhodná s konštrukciou zachytenej počas výskumu na parcele čp. 17 v roku 1990.

Tehly boli kvalitne vypálené a za doklad ich vysokej odolnosti je možno považovať ich dochovanie do dnešných dní. Ich rozmery sa pohybujú v rozmedzí 25-27 x 12-13 x 8-9 cm, sú teda menšie v porovnaní s dnešným štandardom. Do ich čerstvej hmoty robil tehliar prstami niekoľko súbežných žliabkov, aby sa lepšie spájali s ložnou maltou. Špáry medzi jednotlivými tehlyami o šírke 2-3,5 cm, boli precízne zahladzované (*Razím 2002, 17-18*).

Nález previazaného muriva veže a steny dokladá, že tieto dva prvky boli stavané súčasne. Predstava, že pri stavbe mladšej fáze opevnenie s odstupom viac ako 40 rokov, bola použitá totožná stavebná technológia je spochybňovaná (*Sedláčková – Velimský 1993, 653*). Nastýka sa tu alternatíva v podobe interpretácie zachytenej situácie ako výsledku prestavby mestského opevnenia v dobe Jána Luxemburského (*Líbal 1984, 176*)

Nymburské mestské hradby sa otvárali do krajiny štyrmi bránami, Svatojiřskou

(Pražskou), Boleslavskou (Velelibskou), Bobnickou a Labskou.

Svatojiřská, Bobnická, Boleslavská vznikli v prvej etape okolo roku 1300 a mali všetky jednotnú stavebnú podobu, 3-4 poschodových prejazdnych veží s plochostropými podlažiami prepojenými točitým schodiskom. Dolná časť brán bola kamenná, nadstavby tehelné (*Kuča 2000*, 528). Labská brána bola pravdepodobne rovnaká, iba s presunom mosta bola degradovaná na fortnu a niekedy po roku 1335 vzniká Mostná alebo Labská brána na vyústení presunutého mostu. Táto sa svojou podobou značne líši. Prejazdny portál tu lemujú dve rozlične veľké hranolové veže, nad oblúkom portálu sa tiahla krytá chodba, spájajúca obe veže. (*príl.4/II obr. 2*)

Na vonkajšom priečelí brán bola umiestnená okovaná spúšťacia mreža tzv. *hřeben*, ktorú doplňovali drevené dvere. Na Svatojiřskej bráne bola pre túto mrežu zhotovená vysoká, lomene klenutá vpadlina, na priečelí Bobnickej brány boli jednoduchšie subtilné tesané piliere s drážkami (*Ražim 2002*, 14). Vstupy do mestských brán boli zaistované padacími mostami cez priekopu (*Pavel 1970*, 13).

Skúsenosti z husitských vojen a nutnosť čeliť moderným palným zbraňam, viedli k rozsiahlym stavebným úpravám nymburského opevnenia. Druhá polovica 15. a začiatok 16. storočia boli venované modernizácii a rozšíreniu mestských hradieb.

Mestské brány boli rozšírené o predbrány s padacím mostom, veža Bobnickej brány bola na strane od mesta domurovaná a z tohto obdobia pochádzajú pravdepodobne aj „šranky“, závary pred bránami. Na vyústení mostu na druhej strane rieky vyrástla Zálabská brána, vybudovaná pieskovcových kvádrov. Defenzívne pravdepodobne irelevantná bola renesančná úprava väčšej veže Labskej brány okolo roku 1542 (*Ražim 2002*, 14).

Dispozične najvýraznejším rozšírením obrany mesta bola ale predsunutá, druhá línia opevnenia. Pozostávala s druhej, väčšej priekopy, parkánového múru a ,ako naznačuje názov ulice Veľké Valy a dokazujú výsledky výskumu na jej časti v roku 2005 (*Motyková 2006*, 146-148), aj rozsiahlejšieho zemného valu.

Dvojica vodných priekop bola potom v miestach ich sútoku zabezpečená tzv. *prampouchem*, prepojením dvojice hradobných línií akousi bránou v ktorej boli vráta alebo mreža, ktorou sa dal vstup do vodných priekop v prípade núdze uzavrieť. (*Plavec 2010*, 30)

Presná doba realizácie tejto fázy opevnenia nie je z písomných prameňov známa. Archeológia ale prináša svetlo i do tejto problematiky. Pri archeologickom dozore v ulici Malé

Valy, ppč. 281/2 bola odhalená spodná časť opukového muriva so šírkou 115 cm. Základ bol z lícovaných opukových blokov spájaných tvrdou vápenou maltou. Zachytený bol i základový vkop s keramikou s glazúrou, datovanou do 15. storočia (Motyková 2004a, 161). Archeologicky sa tak potvrdil predpoklad, že vonkajší hradobný múr vznikol v mladšej fáze vývoja mestského opevnenia (Líbal 1960; Razím 1988, 329).

Parkánový múr, nazývaný i „Bíla hradba“ podľa farby jeho stavebného materiálu, miestnej opuky, pravdepodobne získanej pri hĺbení druhej línie priekopy (napr. Razím 2002, 16,18), stál len medzi vodnými priekopami, na strane od rieky chránila mesto len jedna línia opevnenia (Líbal 2001, 285). Hoc písomné pramene zmieňujú predsadenú hradbu v okolí kláštora (Razím 2002, 16).

Bíla hradba zanikla takmer celá, o jej fungovaní hovorí len pieseň z roku 1623, už predstavená na začiatku kapitoly. Podľa nej bol múr prispôsobený k strelbe a súčasťou jej línie boli bašty, neznámeho tvaru a počtu (Razím 2002, 15)

Na sklonku 19. storočia boli dochované iba relikty stĺpov a múrov pri niekdajších bránach, ako sa o tom zmieňuje Zap (Zap 1858/1859, 359).

Otázku stavebnej podoby tejto hradby je bez nadzemných reliktov neľahké zodpovedať. Jej šírku 115-120 cm dokladá niekoľko výskumov na ploche ulice Malé Valy (Motyková 2004a; 2004b; 2005). Trošku iné závery priniesol výskum pri Bobnickej bráne v roku 1986, tu bol odhalený väčší úsek opukového hradobného múru, ktorý šírku predsunutej hradby nafukuje až na 2,7m (Sedláčková – Velimský 1993, 646). Jednať sa ale pravdepodobne bude o netypické rozšírenie, či za účelom opory novej veže alebo prístavby iného účelu. Hoci Hradby v tejto šírke nie sú pohusitských čechách ojedinelým javom, ako to dokladá napríklad opevnenie Čáslavi alebo Poličky (Razím 1995a, 13; 1995b, 43)

Je nepochybné, že i predsunutá hradba bola vybavená sústavou veží. Ich presná podoba je ale otázna. Dve veže tejto hradby sa dostali do písomných prameňov. Prvou je „rundel“ pred Bobnickou bránou (Razím 2002, 15), názov napovedá o pôdoryse tejto veže a do kruhovej podoby rekonštruuje parkánové veže aj model vo Vlastivednom múzeu v Nymburku.

Na druhú stranu, ak si táto konkrétna veža vyslúžila pomenovanie rondel, mohlo by to byť práve pre jej tvar, vybočujúci zo štandardu.

Hranolovej podobe veží nahráva výskum druhej známej bašty, „Horčice“ nachádzajúcej sa na sútoku obidvoch priekop a rieky (Motyková 2005, 146). Tu bol zachytený štvorcový objekt o strane necelých 5 metrov s 50 cm hrubými stenami z plochých opukových kameňov spájaných

ílovitou hlinou, ktorý je možno interpretovať ako základy tejto bašty (*Motyková 2004, 720-723*).

I druhý, neďaleký, výskum by mohol viesť k štvorhrannej odpovedi na otázku tvaru veží. Na pozemku ppč. 256, čp. 264 bola odkrytá úzka pivnica s valenou tehelnou klenbou. Táto mohla patriť k niektorému domu na parcele alebo aj k niektorej bašte parkánovej hradby. Že veže mohli byť niekedy tiež vybavené pivnicou je doložené v písomných prameňoch (*Kulhánek 1912, 441*). Pravdepodobne je ale mladšieho datovania (*Motyková 2004, 720*).

Ďalšie rozsiahle stavebné úpravy prebehli na hlavnej hradbe niekedy pred 30. ročnou vojnou. Písomné pramene ich popisujú ako „*delání děr ve zdech pro pavlače*“, opevnenie teda bolo drevenými pavlačami a cimburím na vrchole prispôsobované väčšiemu počtu obrancov (*Razím 2002, 16*). Staršie bádanie neidentifikovalo túto podobu hradby ako výsledok neskorších úprav a pripisovalo hradbu s pavlačou a cimburím už dobe založenia mesta (napr. *Šebek 1961, 4*). Tento stav poznania sa odrazil aj na podobe do akej bola časť hradby na počiatku 20. storočia rekonštruovaná, ako bude podrobnejšie popísané ďalej.

Kľudné roky 2. pol. 16. stor. viedli k uvoľneniu pravidiel o výsadnom postavení hradieb v dispozícií mesta. A bola povolená zástavba tesne pri vnútornom líci hradby (*Razím 2002, 16*). Brantlov plán mesta z roku 1834 ale ukazuje uličku na obsluhu opevnenia obrancami stále udržiavanú. Súvisieť to môže so všeobecne nižšou hustotou zástavby v meste po obnove po 30. ročnej vojne, iba predné strany ulíc boli zastavané, vzadu stála len zadná stena parcely a záhrady (*Razím 2002, 3-4*).

Napriek tomu bolo opevnenie stále dobre udržiavané, dokazujú to výdaje na opravy v 16. storočí zaznamenané v písomných prameňoch (*Kulhánek 1912, 301, 435-437*). A obranný systém fungoval preukázateľne ešte na počiatku 17. storočia, dokumentované boli opravy v roku 1618 za stavovského povstania (*Zap 1858/1859, 358; Pavel 1970, 14*).

Pri saskom obliehaní v roku 1631 bola zničená Zálabská brána, obnovená až v roku 1684 (*Zap 1858/1859, 358*). Z užívania hradby vypadli postupne už po 7 ročnej vojne za Márie Terézie v roku 1757. Vtedy boli strhnuté veľké úseky múrov po oboch stranách Bobnickej brány i s vežami, zborená bola aj pasáž od Svatojiřské brány k Labe. Zároveň mala vtedy zaniknúť i vonkajšia opuková hradba (*Motyková 2004, 714*). Z materiálu hradieb bolo zbudovaných päť veľkých stajní pre kone cisárskej jazdy, tá ale do Nymburka nikdy neprišla (*Pavel 1970, 14*). Zbytky hradieb boli prenechané majiteľom priliehajúcich domov, na mieste vonkajšej hradby medzi Svatojiřskou a Boleslavskou bránou vznikla skupina 14 domčekov, zvaných *Uhry*, podľa ich obyvateľov, navrátiť sa práve z Uhier (*Zap 1858/1859, 359*). V roku 1775 bola povolená

zástavba Hradební ulice a zrušená mučiareň v jednej z veží vonkajšej bielej hradby (*Kuča 2000*, 528), kde sa k roku 1772 spomína „*vejsadní obydlí katovo*“ (*Kulhánek 1912*, 715).

Základy či časti hradieb tak mohli byť reutilizované pri stavbe následných domov. V okolí brán je z mapy patrný väčší rozsah a istá nepravidelnosť parciel, ktorá môže poukazovať na zabratie plôch pôvodne užívaných k obrane mesta.

Dvere na bránach boli vysadené v roku 1816 a torzá brán nasledovali nedlho potom. Osud Zálabskej a Boleslavskej brány bol spečatený po tom, čo boli v roku 1838 poškodené pri požiari a následne strhnuté. Už od roku 1831 nimi viedla nová cesta z Kolína do Mladej Boleslavy ktorej boli svojou nedostatočnou šírkou na závalu. Svatojiřská brána zanikla v roku 1884 a Bobnická o rok neskôr (*Pavel 1970*, 14). Fortna pri kamennom dome bola zrušená až v roku 1918 (*Kuča 2000*, 528). Krátko predtým, v roku 1912, bol odstránený aj labský jez, ktorý reguloval výšku vody a v prípade potreby odvádzal vodu do hradobných priekop (*Šebek 1961*, 7).

To, čo sa dnes týči nad malým parčíkom na nábřeží Labe obývanom ondatrami je predovšetkým výsledkom rozsiahlych reštauračných prác v rokoch 1905/8-1909 (*Pavel 1970*, 14). Ing. arch. Ludvík Lábler vytvoril pôsobivú imagináciu nymburského opevnenia, podľa všetkého s dobovým stavom poznania (napr. *Šebek 1961*), ktoré výšku hradieb a veží značne nadhodnocovalo. Rovnako neidentifikovalo ochodzu ako výsledok neskorších stavebných úprav a opomenulo pôvodné prosté zastrešenie kurtin. Rovnako je nehistorické zastrešenie veží. Realizačný nákras rekonštrukcie (*príl. 4/II obr. 1*). tak stojí sa porovnanie s nákrasom zo stavebne historického prieskumu (*príl. 4/II obr. 3*).

6.6.1. Analógie nymburských hradieb a širší dobový kontext

K pochopeniu podoby nymburských hradieb v širšom kontexte napomôže priblížiť si niektoré všeobecné skutočnosti o vývoji mestských fortifikácií v Čechách. Dlhoročná práca Vladislava Razíma je k tomu najlepším podkladom.

Do konca 13. storočia bola murovanými hradbami preukázateľne opevnená minimálne polovica z tridsiatky kráľovských miest a v priebehu 14. storočia pravdepodobne všetky. Poddanské mestá boli, minimálne do polovice 14. storočia, opevnené skôr výnimočne, kedy sa jednalo o prejav zvláštnej priazne alebo konkrétneho zámeru vlastníka.

Chronologicky najcitlivejšou súčasťou hradieb sú veže. Počas 13. storočia dominujú veže oblých pôdorysov. Od doby Václava II. a následne celé 14. storočie prevažujú veže hranolové, predovšetkým dovnútra mesta otvorené. Toto rozdelenie má samozrejme svoje výnimky, najvýraznejšia pochádza z Dvora Králové nad Labem, kde sa hranaté a polkruhové veže kombinujú bez zjavnej reflexie lokálnych podmienok (*Razím 1986*, 577-588). Tu sa jedná skôr o prácu rozličných autorov než o chronologický odstup v ich výstavbe. Priradenie rozličných stavebníkov k rozličným prvom opevnenia je viacnásobne dokumentovaný jav. Obširnejšie rozobrať v iných prácach (*Razím 1995b*, 43-50).

Otvorené veže bývajú potom v neskorom stredoveku domurovávané, predovšetkým v reakcií na zmenu organizácie obrany miest (*Razím 1995a*, 9-10).

Veže nymburských hradieb teda zapadajú do dobového rámca, azda s jednou výhradou v tom, že až na výnimky, nedošlo k ich neskoršiemu uzatvoreniu.

Rovnako rozšírenie opevnenia o parkánovú hradbu je charakteristickým javom v pohusitskom období. Nemusí sa nevyhnutne jednať o zdvojenie obrany mesta. Stavebný rozvoj a zvyšovanie hustoty zástavby mesta často viedli k zaberaniu priestoru vyhradeného k obsluhu hradby prípadne až k absorbovaniu múru samotného. Prenesenie obrany na parkán tak mohlo v niektorých prípadoch vyjadrovať rezignáciu na možnosť údržby hlavnej hradby (*Razím 1995a*, 9-10).

Nymburk tento prípad nie je. Ako už bolo spomenuté na predchádzajúcich riadkoch (*kap. 6.6.*), obslužná ulička hradby bola v 2. polovici 16. storočia zastavovaná, hradba samotná bola ale naďalej udržiavaná a upravovaná.

Čím ale nymburské opevnenie najviac vybočuje z miestnych dobových konvencií, je dvojica obranných vodných priekop. Na jednu stranu to môže byť dôsledok prírodných geomorfologických podmienok, daných plochým terénom a mäkkým podložím (Razím 2002, 19). Alternatívne môžeme v systéme zdvojenej vodnej priekopy vidieť zmenšený obraz holandských hansovných miest (Razím 1988, 324-333).

Z Holandska by mal pochádzať aj predobraz ďalšieho výrazného atribútu nymburských hradieb, tehelná konštrukcia. Jakub Pavel poukazuje aj na podobnosť nížinnej krajiny medzi záplavovými oblasťami s holandským reliéfom (Pavel 1970, 13). Tehelný materiál stavieb bol ale rozšírený ďaleko mimo Holandska, zaberá celú oblasť Severného mora, Pobaltia, a zasahoval i do Malopoľska a Slezska. Jedná sa teda o súvislý prúd stavebnej techniky. Azda najkvetnatejšie sa k analógiám nymburského opevnenia vyjadril Svatopluk Šebek prisudzujúc ich stavebnú podobu inšpiráciám v *holandských a dolnorýnskych osadníkov v mestách rímskych a dalekovýchodných, spoznaných počas krížových výprav* (Šebek 1961, 4), hoc principiálne preberá len staršie vyjadrenia v tomto smere (Zap 1858/1859, 356).

Koncepčne je netypické aj zakončenie nymburských hradobných múrov pultovou strieškou, to nachádza svoje české analógie v Tachově, Dvoře Králové nad Labem a s veľkou pravdepodobnosťou aj vo Frýdlantě v Čechách. Popri severovýchodných Čechách sa tento typ opevnenia často vyskytuje v severovýchodnom Nemecku a v priľahlej časti Poľska. Tieto skutočnosti viedli k záveru, že typ kurtiny bez ochodze bol do Čiech importovaný práve odtiaľto. Rovnako to pomáha datovať takéto hradby v Čechách do prelomu 13. a 14. storočia, prípadne do prvej polovice 14. storočia. Práve do tohto obdobia spadá totiž masové rozšírenie zmieňovaných opevnení v severovýchodných častiach Svätej ríše rímskej (Razím 1997, 79). Architekt Karel Kuča tento typ označuje ako *hradba slezského typu* (Kuča 2000, 528). Hradba bez ochodze rozhodne nie je primitívnejšou ani archaickejšou alternatívou voči tradičnému riešeniu s cimburím. Dokladá to jej užitie i v pokročilejších obdobiach, prípadne v modernizačných prestavbách zaznamenaných v západnom susedstve (Razím 1987, 456-458; Razím 1995b, 45).

6.E. Exkurz - Najstaršie cirkevné stavby Nymburka

6.E.1. Dominikánsky kláštor v Nymburku

Najstaršia správa o kláštore, známa jedine z opisu vo formulárovej zbierke Jinřicha Vlacha, sa vzťahuje priamo k jeho založeniu. Přemysl Otakar II. v nej vyhlasuje, že v meste Nymburk odovzdal dominikánom pozemok. „*Na ktorom si vystavia ku cti Božej a Panny Marie kostol a kláštor a iné dielne (officinas) podľa zvyku zmieneného rádu. Nadto sme im svojou autoritou povolili, aby kvôli tesnosti priestranstva a miesta nad Labe postavili pre svoje pohodlie a úžitok kamenné domy, ktoré však majú byť umiestnené tak, aby mešťania neboli nútení zaberat' priestranstvo kláštora opevneniami (ita ut cives non habeant necesse munitionibus locum claustris occupare)*“. Za ochrancu kláštora určil panovník „*pána Smila z Lichtenburka a pána Mutinu s jeho bratom Budíkem z Poděbrad a nášho zástupcu, prebývajúceho v tomto meste*“ (RBM II. č. 2397, s. 1038).

Táto listina, najzásadnejší a v podstate jediný dokument vzťahujúci sa k vzniku mesta Nymburk. Listina samotná je datovaná do roku 1257, čo staršie práce prijímali nekriticky (predovšetkým: *Kulhánek 1912*). Prvým, kto upozornil na medzery v jej výpovedi bol J.V. Šimák. V uvedenom roku 1257 totiž Přemysl Otakar II. ešte nepoužíval titul český kráľ. Rovnako problematické sú osobnosti zmienené v listine, Mutina a jeho brat Budík by mohli byť podľa Šimáka stotožniteľní s Mutinou a Benešem z Kostomlat, ktorí sa ale v písomných prameňoch objavujú až v 80. rokoch 13. stor. Protonotár H, zrejme Jindřich Vlach samotný, ktorý listinu spísal sa objavuje v tejto hodnosti až od roku 1273/1274.

Tieto nezrovnalosti viedli k Šimáka k posunu doby vzniku listiny až medzi roky 1273 až 1277, teda do samotného záveru vlády Přemysla Otakara II. Mal to teda byť ešte Přemysl Otakar II., kto poveril lokátora Konráda vytýčením a zriadením mesta Nymburk. Založenie bolo ale završené až za Václava II. (*Šimák 1918*, 286-300).

Listina z roku 1288 v ktorej Václav II. oslobodzuje Nymburčanov na štyri roky od platenia cla, kvôli bližšie nešpecifikovanému kráľovskému dielu (*operum regalium*) (CIM II., č. 40, s. 104-105), snáď budovaniu hradieb. Václav II. je zmieňovaný ako prvý a jediný udeľovateľ privilégii mesta Nymburka, jednak pri neskoršom prideľovaní privilégii mestu a jednak pri príhovore Elišky Přemyslovny nymburským mešťanom v roku 1310, kedy zmieňuje svojho otca, Václava II., kto „*keď živý bol, z tohto mestečka mesto ohradené učinil*“ (FRB V. s. 195, 318).

A tu sa naskytá priestor rozobrať problematiku vzťahu hradieb a konventu, ktorých fyzické prepojenie je priamo vyžadované v zakladacej listine.

Obecne sa súdi, že kláštory boli do dispozičných plánov miest integrované od počiatku. Štatisticky sa ale ukazuje, že zapojenie do fortifikácie je skôr ojedinelé, spravidla sa kláštorný areál a línia hradby navzájom deformujú. Príkladom môže byť riešenie v Litoměřicih, Znojme či Brne.

V riešení zaradenia nymburského kláštora do dispozície je viditeľné isté posunutie hradieb k severu a skrátenie niektorých parciel v súlade s novým riešením. Tieto zmeny sa ale dajú do istej miery pripísať aj vplyvu blízkosti rieky (*Macek – Záhradník 2001, 252*).

Vladislav Razím priamo vysvetľuje ľahký zlom v línii opevnenia v mieste stretu s areálom konventu, ako prejav započatia stavby kláštorného kostola v Nymburku ešte pred vymapovaním trasy hradieb. Analógie vidí napríklad v Českých Budejoviciach, Starom meste pražskom, Stříbre alebo Chebe (*Razím 1996, 153, 156*).

Založenie kláštora samotného datuje stručná baroková história nymburského kláštora, napísaná v roku 1752 niekedy „*kolem léta Páně 1296*“. Alternatívne do roku 1297. Prijatím téz o hektických rokoch konca 13. storočia a s nimi spojeným všeobecným stavebným útlmom, je možné akceptovať dve dekády deliace povolenie k stavbe kláštora s jeho dokončením (*Macek – Záhradník 2001, 246*). .

Ďalšia zásadná správa o kláštore je datovaná k 4.10.1335. V nej Jan Luxemburský prikazuje mešťanom aby „*v priebehu dvoch rokov, počítajúc od dátumu tejto listiny, vybudovali a úplne dokončili a dovърšili mestské hradby od brány mostu cez Labe až ku kláštoru bratov kazatel'ov*“ (CIM II., č. 180, s. 296-298).

Barokový historiograf Georgius Crugerius vo svojom spise z roku 1669 zaznamenáva na stene zachovaný znak pánov z Poděbrad a Kunštátu vo výjave fundátorov kláštora kľačiacich pred Pannou Máriou (*Crugerius 1669, 125*). Ak je tento záznam pravdivý, bude maľba pochádzať z 2. polovice 14. až prvých dekád 15. stor., pretože Boček z Kunštátu, prvý z rodu usadzujúci sa v Čechách, dostáva do držby blízke Poděbrady v roku 1351. (*Sedláček 1900, 5-6*)

Osud dominikánskeho kláštora v Nymburku za husitských vojen nie je zaznamenaný v dobových písomných prameňoch. Je to až český kronikár Vavřinec z Březové (1370-1437) kto ho

uvádza v zozname kláštorov husitmi zborených a spálených (FRB V., s. 409). Stalo sa tak, podľa všetkého, ešte v roku 1421, kedy boli v rýchlom slede husitmi ovládnuté mestá Český Brod, Kolín a Nymburk (FRB V., s. 592). A hoci iba Český Brod bol zabraný bojom, dochovali sa správy o masakroch duchovenstva a rozborení kláštorov rovnako z Českého brodu, ako aj z Kolína (FRB V., s. 478-479). Je preto možné predpokladať, že podobný osud postihol i kláštor v Nymburku.

Neskorší, barokový záznam z roku 1752 hovorí v Nymburku až o 40 mučeníkoch (SokA Nymburk, kart. 6, č. kat. 792). Čo je ťažko podložiteľné, ak uvažíme viac ako tri storočia časového odstupe medzi popisovanou udalosťou a záznamom o nej. Navyše 40 rehoľníkov sa zdá pre toto obdobie ako trochu priveľké číslo (*Macek – Záhradník 2001*, 247). František Kulhánek nesprávne uvádza rok vyplienenia kláštora a posúva ho až do roku 1424 (*Kulhánek 1912*, 24). Toto datovanie udalosti je následne preberané, predovšetkým vo veľkých súborných prácach (*Poche 1978*, 515; *Vlček - Sommer - Foltýn 1997*, 396-397)

Vyplienenie kláštora vedie k jeho zániku a na mieste zdemolovaného konventu boli neskôr postavené štyri meštianske domy (*Kuča 2000*, 530)

K obnoveniu nymburského kláštora došlo až v roku 1667, hlavne zásluhou iniciatívy dominikánskeho dekana Jana Teofila Ostropolského (*Macek – Záhradník 2001*, 253). Stať sa tak mohlo až potom, čo bola vysporiadaná otázka patronátu nad zachovaným kláštorným kostolom, na ktorého patronát si začal nárokovať pražský dominikánsky konvent sv. Jiljí. Spor s mestom pražský konvent prehral a po cisárskom potvrdení mestského patronátu, darovalo mesto obnovovanému kláštoru jeho ruiny a prisľúbilo výpomoc s obnovou (*Vlček - Sommer - Foltýn 1997*, 396-397).

Kostol bol znovu vysvätený v roku 1674, jednalo sa ale iba o čiastočnú rekonštrukciu a užívaná bola len malá kaplnka v nejakej prístavbe či presbytériu (*Macek – Záhradník 2001*, 253). Komunita čiastočne dostavaného kláštora bola charakteru hospicu a v okamihu obnovy čítala len 4 rehoľníkov, na převorství bola povýšená až v roku 1694, keď vzrástla na 12 členov. (*Kuča 2000*, 530)

Postupnú stavbu areálu dokladajú početné záznamy uložené v SOkA Nymburk. V roku 1709 dominikáni žiadajú mestskú radu o povolenie prelomiť okno v hradbe pre osvetlenie ambitu novej prístavby, nepochybne západného krídla. O rozšírenie svojich stavení, predovšetkým refektáru, do priestoru parkánu žiadajú rehoľníci v roku 1717 a mesto im ho postúpilo za 100 zlatých (*Macek – Záhradník 2001*, 254).

Poznanie presnej podoby a podrobnej stavebnej histórie konventu znemožňuje jeho len fragmentárne dochovanie, jednak v dôsledku katastrof a jednak rozsiahlych prestavieb, počas ktorých sa stratila prevažná väčšina súčastí kláštora.

Z najstaršej stavebnej fáze kláštora sa do dnešných dní zachoval len presbytár konventného kostola Panny Marie Růžencové, prípadne loď samotná, v 20. storočí prestavaná na mestské divadlo.

V detaile bola zachytené na SHP z roku 1976. Presbytár má pozdĺžny medikantský pôdorys odpovedajúci trom klenbovým poliam v tvare obdĺžnika s dlhšou priečnou stranou (cca 5,2 x 8,5 m), s pripojeným 3/5 polygonálnym záverom. Vonkajšie oporné piliere sú dvojnásobne odstupňované a zakončené pultovou strieškou. Horizontálne členenie neexistuje, hoc sklon terénu by mohol teoreticky skrývať nižší sokel. Lomené okná zaberajú skoro celú šírku medzi operákmi. Ich šambrány sú zrejme až produktom úprav 15. stor. Dochované torzo pieskovcovej kružby dosvedčuje ich jednoduchú podobu tvorenú vyžlabeným profilom plynulo spájajúcim kružbovú výplň s nadväzujúcimi prútmi. Murivo je tehelné a pôvodne neomietnuté. Skladba tehál je netypická, strieda dva behúne a jeden väzák, rady teda na seba nedosadajú pravidelne.

Severná stena je bez okien a boli tu zachytené zbytky zaklenutia v nižších partiách. Dva priestory, zmieňované aj v mladších barokových popisoch vznikli zrejme v rámci výstavby presbytára. Stredoveké stropy sa nedochovali ale mladšie úpravy sú nižšie a tak ostali zachované výstupy rebier klenieb zo stien. Torzálne sú dochované pomerne subtilné profily klenbových rebier. Ich vyústením do stien by hypoteticky mohli byť prípory bez hlavíc, prípadne, menej pravdepodobne, mohutnejšie konzoly. Interiérové steny sú tehelné a hoci od počiatku prekryté omietkami, mali rovnako ako v exteriéri upravované tvarované špáry. Veľkosť tehál v presbytériu je 24-25 x 11-12 x 7-8 cm. (*Macek – Záhradník 2001, 248-249*).

Víťazný oblúk bol zrejme druhotne vybúraný a dodatočne znižovaný. Západná stena už patrí lodi a i murovaná bola z mierne odlišných tehál, 26-27 x 12 x 8 cm.

Viacfázovosť výstavby znamenite dokladajú výstupky v stene lode na previazanie s plánovaným budúcim presbytériom, to je ale mierne širšie. Druhým dokladom môže byť okno v ose stavby v západnej stene, zjavne pôvodne koncipované ako exteriérové.

Loď bola podľa všetkého vystavaná ako plochohostropá hala s rozmermi zhruba 14,2 x 21,4 m, teda v pomere 2:3. Oporné piliere lode, známe z plánov, sú zrejme dielom neskoršej úpravy. Značné rozmery lode ale nevylučujú nejakú formu opornej konštrukcie, možno drevenej, už od počiatku.

Stavebne je tak možno loď datovať na prelom 13. a 14. storočia. Presbytár mohol byť pripojený v dobe dostavby opevnenia v 30. rokoch 14. storočia. Až následne mala prebehnúť výstavba hlavného, východného ramena konventu, ktorého väzba na presbytár je zjavná.

Kláštorné budovy sa žiaľ nedochovali. Existuje ale niekoľko plánov a fotografií preddemoličnej situácie. Konvent mal byť pôvodne prisadený k hradbe, v tomto úseky posilnenej o dve veže. Parkán tu bol predsadený o viac ako 10 metrov (*Macek – Záhradník 2001, 250-251*).

Výstavbu obnoveného kláštora v roku 1667 viedol Pietro Spinetti. (*Vlček - Sommer - Foltýn 1997, 396-397*). Významnou novostavbou bolo bazilikálne trojlodie s celami mníchov. Stredný trakt bol zvýšenou, zhora osvetlenou chodbou. Tento typ je rozšírený a častý na prelome 17. a 18. stor. s príkladmi v Broumove, Českých Budejoviciach či Znojme (*Macek – Záhradník 2001, 253*).

Barokové prestavby na kláštornom kostole prebehli v roku 1741, z tejto doby pochádza aj valená klenba v kaplnke sv. Jana. V lodi bol fabionový strop a murovaná kruchta, úpravy sa dotkli aj okien kostola kde vznikli barokovo rámované nižšie otvory (*Poche 1978, 515*).

Nymburský kláštor, rovnako ako veľké množstvo iných kláštorov, bol zrušený za josefínskych reforiem v roku 1789. Alternatívne už 1785 (*Kuča 2000, 530; Vlček - Sommer - Foltýn 1997, 396-397*)) Areál kláštora mal byť následne určený pre nymburské kasárne.

V roku 1819 kúpil kostol nymburský purkmistr Jan Gualbert Gabriel, zmieňované sú tu dve časti stavby, zadná neklenutá a predná klenutá s kaplnkou a sakristiou. Od 1820 teda východná časť kláštora slúžila k umiestneniu mestskej farskej školy. Západná časť, „od várečného męšťanstva koupená obráčená jest v líharnu čili vinopalnu“. Rovnako sú tu zmieňované úpravy v podobe zabielenia fresiek v ambitoch predstavujúcich výjavy zo života sv. Dominika (*Zap 1858/59, 356*).

V súvislosti s premenením školy na farskú, bolo niekdajšie presbytérium premenené na školskú kaplnku a znovuvysvätené. Kaplnka bola napokon po odkladoch v roku 1863 zasvätená sv. Janu Nepomuckému. Vítazný oblúk bol zamurovaný s prisadenou novou kruchtou.

Lod' samotná bola od roku 1861, v horných partiách prestavaná na divadlo. Prízemie bolo medzi rokmi 1870-1872 adaptované na radnicu.

Premenu areálu kláštora zavřila stavba novej školy v rokoch 1881-1882. Jej postupnému rozširovaniu padla za obeť sakristia a v roku 1935 bola moderná podoba areálu dotvorená prestavbou budovy radnice a divadla na nové divadlo, rozšírené na západ mimo hmotu bývalej kostolnej lode (*Macek – Záhradník 2001, 256-257*).

6.E.2. Farský kostol sv. Mikuláše, neskôr sv. Jiljí

Na rozdiel od kláštora, ktorého história je od počiatku relatívne veľkoryso sprevádzaná písomnými záznamami, o založení farského kostola sv. Mikuláše sa nedochovali žiadne listinné pramene. Prvou správou o kostole je údaj z prvej konfirmačnej knihy z roku 1355, kedy bola potvrdená konfirmácia oltára sv. Anny (LC I/1, 15).

S pravdepodobnosťou hraničiacou s istotou bol ale kostol založený zároveň s mestom, teda v poslednej štvrtine 13. storočia.

Z rekonštrukcie v rokoch 1913 až 1918 sa zachovalo svedectvo architekta Kamila Hilberta.

Už on poukázal na korene stojacej stavby v 13. storočí (*Řehounek, 2008, 11*).

Zásadným prameňom pre poznanie stredovekej podoby kostola je veduta niekedy z rokov 1536-1538, z fondov univerzitnej knižnice vo Würzburgu. Horské pozadie je mierne povedané fantaskné ale zobrazenie mesta je celkom precízne (*Řehounek 2008, 1*).

Najstaršou časťou gotického kostola sv. Jiljí, až do 30tych rokov 17. storočia bol zasvätený sv. Mikuláš, je ranogotické presbytérium. Postavené bolo niekedy medzi rokmi 1267 a 1274 z lícovaných, neomietnutých tehál a vybavené kamennými architektonickými článkami z pieskovca (*Motyková 2002, 107-113*). Steny presbytéria členia vertikálne, hruškovito profilované jednoduché a zväzkové prípory, na zaoblených soklíkoch a pätkách s dvojicou drobných obloučkov a neúmerne vysokým spodným tanierom (*Líbal 2001, 286-287*). Zastropenie pozostáva z 2 obdĺžnikových polí s krížovými klenbami a päťbokého, paprskovito klenutého uzáveru.

Rozmerovo je veľkorysé, 19 metrov široké a rovnako i vysoké. S jasnou koncepciou prístavby chrámových lodí vo chvíli, kedy už prvá časť kostola nebude stačiť vzrastajúcemu počtu obyvateľov mesta (*Řehounek, 2008, 2*).

Postupne bol doplnený o triumfálny oblúk, depozitárom (starou sakristiou) na severnej, kaplnkou (dnes Mariánskou) pri severnej strane a mohutným portálom v južnej stene.

Chrám v roku 1343 vyhorel a bol znovu vybudovaný s podporou kráľoviča Karla a Jana Očka z Vlašimi, v tejto dobe biskupa olomouckého.

Okolo roku 1350 bolo k presbytériu pristavané *bazilikálne trojlodie* so severnou tehlovou vežou, zborenou roku 1846. Do rokov 1351-1355 je táto fáza stavby datovaná v Památkách Nymburska od Jany Hrabětovéj (*Hrabětová 1998, 69*).

Hlavná loď sa otvára do bočných nevysokými lomenými arkádami, na vnútornej strane vyžlabenými až do hmoty šesťbokých pozdĺžne pretiahnutých pilierov so skosenými vonkajšími hranami. Zhruba v päte arkád sú osadené i kružbové konzolky. Podchycujú masky hruškových prípor, z nich priamo vyrastajú rovnako profilované rebrá, stýkajúce sa v svorníkoch. Hruškové rebrá bočných lodí vyrastajú na vonkajších stranách priamo zo stien.

Časový odstup medzi výstavbou jeho hlavných častí dokladajú aj rozličné rozmery tehál, v presbytériu vysoké 9 cm, pričom v trojlodí len 7,5cm, previazané v rannej a poľskej väzbe. (Líbal 2001, 285).

Asi v roku 1370 pribudla k južnej stene presbytéria kaplnka sv. Doroty, dnešná sakristia. Dielom Parlérovej hute je južná biela veža z pieskovcových kvádrov, približne z roku 1380 (Motyková 2002, 107-113). Po roku 1375 podľa Líbala (Líbal 2001, 287; Líbal 1948, 95,139). Ako jediná súčasť kostola nie je postavená z, pre stavbu inak typických, tehál. Veža je päťposchodová, s dvoma opernými piliermi na nároží, vrcholiacimi na treťom poschodí dvojicou rozlične vysokých štíhlych fiál.

Okolo roku 1400 pristavená k presbytériu južná predsieň a veľký ranogotický portál v južnej stene bol rozdelený (Kuča 2000, 529; Líbal 2001, 287).

Začiatkom 16. stor. pribudla k južnej stene chrámovej lode **neskorogotická predsieň**, pojímajúca vstupný portál. Presnejšie datovaná je v Památkach Nymburska do roku 1510 (Hrabětová 1998, 69). Pravdepodobne medzi rokmi 1520-1530 vzniká analogická predsieň i pri severnej lodi.

Pôvodne sa nad južným portálom otváralo veľké kruhové okno, zamurované v 17. storočí (Řehounek, 2008, 7).

Západné priečelie obsahuje lomený portál, profilovaný hruškovitou, výžlabkami a obloučkami, s pôsobivým tehelným štítom, prebraný stupňovito hlbokými nepárnymi arkádami, dole prepojenými v jednej výškovej úrovni vloženými lomenými oblúčkami. Z ramien štítu vyrastajú jednoduché fiály (Líbal 2001, 286). Súčasná podoba detailov portálov je výsledkom rekonštrukcie v roku 1914 z dielne Vojtecha Suchardy. Jednoduchý portál je navrchu ukončený kyticou a dole maskami (Řehounek, 2008, 2).

Okolo roku 1600 bola rozšírená kruchta. V roku 1610 zasiahol starú tehelnú vežu blesk, následnému požiaru padli za obeť zvony roztavené v plameňoch.

V roku 1631 pri útoku Sasov boli všetky strechy i krovky a obe veže so strechami z bridlice značne poškodené. „domův více nežli za tři čtvrti a v čtvrté čtvrti dobře tři díly, s velkým

kostelem, s oběma věžemi nákladnými, se všemi zvony, s cimbálem, na který hodiny bily, s školou, špitálem, rathauzem se všemi mnohými a platnými složenými v deposici věcmi, s věží rahauzskou i s hodinami druhými, s věží vodárnou, s věží Zálabskou, s mostem velkým přes Labe, s obilnicí obecní, se všemi pivovary a jejich příslušenstvím popálil a v rum uvedl.“ (Řehounek, 2008, 4).

Ešte v zime roku 1631 bol kostol provizórne opravený, len aby ho o pár rokov postihla ďalšia tragédia. V roku 1634 bol kostol vydrancovaný a asi 200 tu ukrytých ľudí zavraždených. Na pamiatku bolo miesto prieniku Sasov do kostola, severná predsieň, upravená na memoriálnu kaplnku (Motyková 2002, 107-113).

Pomalý a bolestný proces opravy chrámu dokladuje list Nymburčanov cisárovi z roku 1666 „*Kostel máme na zboření, faru a školu nedostatečné, brány a věže mimo jednu všecky odkryté, zdi svalené, cesty zlé.*“ (Řehounek, 2008, 4). V rokoch 1636 a 1667 bol kostol opravený. Dielom druhej z týchto úprav je baroková klenba v presbytériu od architekta D. Augustina (Poche 1978, 513).

Z roku 1685 pochádza nové zastrešenie veží barokovými helmicami, iba aby vzápätí, v roku 1686 kostol opäť vyhorel, spoločne s piatimi kaplnkami stojacimi v cintoríne ho obostierajúcom (Motyková 2002, 107-113). Na následnú obnovu v roku 1693 finančne prispel cisár Leopold I. a ako výraz vďaka bol na vrchol strechy nad presbytériom umiestnený jeho monogram s korunkou. (Řehounek, 2008, 5). Požiare si na červenej veži vyžiadali svoju daň a jej statické narušenie sa riešilo prístavbou mohutného oporného piliera. Situácia bola napokon riešená strhnutím veže na úroveň hlavnej lode v roku 1846.

Rozsiahle purizačné úpravy pod taktovkou miestneho staviteľa Mateja Červeného, za účelom obnovenia „stredovekého“ rázu stavby, prebiehali medzi rokmi 1862 a 1866. Biela veža dostáva štíhlu ihlanovú strechu, s hodinami na hrangle štvrtého poschodia obklopenom novogotickou balustrádou.

Interiér kostola sa dnes vyznačuje prevažne barokovými a mladším dekorom a inventárom. Popri nástenných maľbách je najvýraznejším prvkom chór v lodi. Súčasná podoba chóru pochádza zrejme zo začiatku 17. storočia, dokladá to erb Matyáša Hanyka z Nysdorfu s iniciálami M. H. ZN., ktorý bol v meste do roku 1616 cisárskym richtárom (Řehounek, 2008, 11) Najcennejším ostatkom pôvodnej výzdoby je pieskovcová plastika sv. Mikuláše, patrona kolonistov, ktorému bol kostol až do tridsaťročnej vojny zasvätený. Odborníci sa nezhodujú na datovanie diela. Niektorí ho zaraďujú do polovice 14. stor ako dielo hute Petra Parlěře, odvážnejší posúvajú dobu jeho vzniku až do 12. storočia. Pôvodne bola umiestnená vedľa heraldických znakov na vrchole bielej veže, až v 19. storočí bola v záujme prezervácie premiestnená do

interieru. (*Řehounek, 2008, 18*) V južnom podveží je kaplnka zaklenutá hviezdicovou klenbou, vychádzajúcou z vysoko posadených konzol v tvare symbolov štyroch evangelistov. Autorstvo je možno prisúdiť dielni Petra Parlěře. Odtiaľto sa pôvodne vchádzalo do veže, dnes zamurovaným, gotickým portálom. V jeho tympanone je možno vidieť najstaršie zachované spodobenie nymburského mestského znaku, neseného dvomi štítonošími v kápich. Za povšimnutie stojí heraldická figúra leva, aby sa vošla do polkruhového štítu, nie je v skoku, ako je to obvyklé, ale sedí na zadku. Rovnaký tvar má aj portál vedúci z bielej veže na kruchtu (*Poul, 1990, 3-18*).

Na príľahlom cintoríne sa prestalo pochovávať v roku 1787 a úplne zrušený bol 1821, kedy bola zbúraná kostnica i ohradný múr a plocha bola zarovnaná s náhrobnými kameňmi reutilizovanými na vydláždenie námestia pred kostolom (*Motyková 2002, 107-113*). Kostol ale slúži svojmu prvotnému účelu dodnes.

7. Výskumy na ploche historického jadra Nymburka

Ako už bolo naznačené v kapitole dejín bádania (*kap. 4.*), výskumy v centre mesta sa skutočne rozbehli až v posledných desaťročiach. Rozhodne tomu napomohol aj chránený štatút mesta od roku 1992. Pre výskumy pred týmto dátumom je kľúčovým výstupom článok Tomáša Velimského a Hedviky Sedláčkové (*Velimský – Sedláčková 1992*), kde popri spracovaní rozsiahleho výskumu na Náměstí Přemyslovců zhodnocujú i výsledky starších výskumov realizovaných na ploche historického jadra mesta.

Nasledujúce dve dekády prebiehali výskumy pod patronátom Dr. Karly Motykové. Ich výsledkom je roziahla a pestrá mozaika odhalených situácií, počnúc predmestiami (napr. *Motyková 1998a*), cez výskum hradieb a parkánu (napr. *Motyková 2007*), verejných priestranstiev mesta (napr. *Motyková 1999a; 2006*), cirkevných stavieb (*Motyková 2002*), obytných parciel (napr. *Motyková 1999a*), až po hospodárske objekty zvláštneho určenia (*Motyková 2005; 2008; 2009*).

Priestorové porytie historického jadra Nymburka archeologickými akciami je tak veľmi dobré (*príl. 5/II*).. Slabinou je ale nízka úroveň ich publikácií. Vo väčšine prípadov existujú len predbežné správy o výskume, poskytujúce len veľmi povrchovú informáciu o odhalených situáciách. Aspoň po sumarizačnej stránke predstavujú vyšší potenciál vypracované nálezov správy, ktoré sú ale vypracované len pre malú časť výskumov (*príl. 5/I*).

Dve nymburské situácie, sprevádzané i rozsiahlejšími publikačnými výstupmi, stoja za vyzdvihnutie.

Prvou je eneolitická mohyla (*Motyková 1998b; 2013a; 2013b*). Tá síce poznanie o podobe mesta nerozšíri, jej dochovanie a príkladné sprístupnenie preukazuje kvality práce Dr. Motykovej a predstavuje ideálny príklad ďalšieho zachádzania s nálezovými situáciami.

Druhou je sladovňa zo 16. storočia v postrannej uličke náměstí Přemyslovců, dnes známej ako *U staré sladovny* (*Motyková 1999b; 1999c; Motyková - Šenberger 2000*). Bližšie je popísaná ďalej v texte, tu sa len patrí zmieniť, že zachytená situácia predstavuje, mierou svojho dochovania a odkrytia, mimoriadne hodnotný relikť tohto druhu ranne novovekého priemyslu.

Existujúce výskumy na ploche jadra Nymburka, v tomto štádiu, predstavujú predovšetkým ohromný potenciál. Ich hodnota bude len narastať ďalším spracovaním ale už teraz je prínosné ich zhromaždenie a nahliadnutie to odpovedí, ktoré môžu ponúkať.

1

Lokalita: Veľké valy č.p. 236/18 , ppč. 317

Rok realizácie: 1996

Rozsah: Plošný výskum

Datácia nálezov: kultúra s vypíchanou keramikou, bylanská kultúra, stredovek, 15. stor., 17. a 18. stor.

Historický kontext: Jedná sa o priestor stredovekého Bobnického predmestia, kde malo stáť niekoľko dvorov nymburských mešťanov.

Popis situácie: Praveké osídlenie tu reprezentoval predovšetkým ,3,5m široký dom kultúry s vypíchanou keramikou. Celá pôvodná dĺžka je otázna ale 8 kolových jám v dvoch líniách sa rozťahuje na dĺžke minimálne 5m. Nálezy vypíchanej či volutovej keramiky sú časté na celej ploche mesta.

Halštatským nálezom dominuje oválna chata bylanskej kultúry, zahĺbená 80cm do terénu.

Stredoveké užívanie parcely dosvedčuje veľká oválna jama, vyplnená jednorázovo s veľkým podielom keramického materiálu. Jama, 4m dlhá a 3,5m široká, pôvodne slúžila na ťažbu nápadne svetlého ílu a jej zasypanie sa vďaka charakteristickej keramike datuje do prostriedka 15. stor.

Medzi zaujímavé nálezy zlomkov kachiel patrí torzo kachľa s motívom nymburského mestského erbu s nápisom rekonštruovaným ako VITALIS + DE + NEVMBVRG.

Motív znázorňuje leva s kráľovskou korunou, otvorenou tlamou a vyplazeným jazykom v skoku v pravej časti erbu a vežu s cimburím v ľavom úseku. V dolnej partií je znázornený spodok štítu, ktorý pridržia dvaja strážni v plnej zbroji. Medzi týmito postavami stojí na kameni väčší vták, dravec, pravdepodobne jastrab.

Zlomky z kachiel nenesú stopy dymu či sadzí, neboli teda pravdepodobne nikdy použité.

Veľká, až 11,5 x 8m, stavba hospodárskeho charakteru spoločne so zbytkami pecí a kováčskych vyhní zastupujú fázu zo 17. a 18. stor. Kedy priestory za hradbami slúžili aj ako záhrady.

Literatúra: Motyková 1998a, 151-154

2

Lokalita: Boleslavská ulice, areál nemocnice

Rok realizácie: 2002

Rozsah: Dozor

Datácia nálezov: ?

Historický kontext: Jedná sa o priestor stredovekého Bobnického predmestia, kde malo stáť niekoľko dvorov nymburských mešťanov.

Popis situácie: Existujú zmienky o objavoch kostrových hrobov pri stavbe pôvodnej nemocnice a to až v hĺbkach okolo 2 m. Pri dozoroch nad výkopovými prácami v roku 2002 boli ale zachytené iba malé zbytky opukového muriva v hĺbkach 80-100cm až 250cm.

Literatúra: Motyková 2003, 216

3

Lokalita: Ulica Veľké Valy a Park Dr. Antonína Brzoráda

Rok realizácie: 2005

Rozsah: dozor nad líniovými výkopmi

Datácia nálezov: renesancia

Historický kontext: V susedstve Boleslavskej brány sa podľa písomných prameňov nachádzali počas stredoveku a raného novoveku hospodárske dvory nymburských mešťanov.

Popis situácie: Výskum na ploche ulice odkryl ostatky valu, vytvoreného navŕšením materiálu z výkopu a čistenia vonkajšej vodnej priekopy mesta.

Toto pomáha vysvetliť starší nález hrobu v hĺbke až 2,5m v týchto miestach ako uloženie spred doby navŕšenia valu a teda pravdepodobne i založenia mesta.

Z plochy parku bolo v značne narušených situáciách vyzdvihnutých, mimo iného, väčšia množstvo zlomkov renesančných kachlí a kuchynského inventára. Nálezy korešpondujú s písomnými záznamami o dvoroch nadväzujúcich na ulice smerujúce von z priestoru opevneného mesta.

Literatúra: Motyková 2006, 146-148

4

Lokalita: Ul. Malé Valy, ppč. 281/2, čp. 1705

Rok realizácie: 2003

Rozsah: dozor

Datácia nálezov: 18. stor

Historický kontext: Parcela pretína trasu stredovekých tzv. *Bílých hradeb*. – vonkajšej línie opevnenia mesta

Popis situácie: Zachytená bola spodná časť opukového muriva so šírkou 115 cm. Hradba samotná bola zbúraná koncom 18. stor. a jej priebeh na tejto parcele narušil výkop pre novodobú pivnicu.

Literatúra: Motyková 2004a, 161

5

Lokalita: Hradební ul. č.p. 326

Rok realizácie: 2001

Rozsah: maloplošný

Datácia nálezov: VS, raný novovek

Historický kontext: Úprava časti hradobného múru s jednou vežou a príľahlou malou obytnou prístavbou.

Popis situácie: Odhalené boli staršie stredoveké a rane novoveké stavebné úpravy. I terény boli značne narušené. Presun materiálu z demolovaných stavieb v centre naznačuje nález kachľu, ktorý bol odliaty z rovnakej formy ako exemplár nájdený pri výskume na Kostelním nám. v roku 2000.

Literatúra: Motyková 2002, 109

6

Lokalita: Tyršova ul., pozemek č.p. 1, č. p. p. 68/8

Rok realizácie: 2002

Rozsah: Dozor

Datácia nálezov: prelom 16. a 17. storočia

Historický kontext: Parcela pôvodne tesne priliehajúca k Svatojírskiej bráne a k mestskému opevneniu.

Popis situácie: Napriek značnému neskoršiemu narušeniu, menovite elektrickou ústredňou z 19. stor., boli zachytené zbytky stredovekej zástavby s napojením na základy dávno zborenej brány. Na južnom okraji v stratigrafií zachytená situácia okolo prelomu 16. a 17. storočia.

Literatúra: Motyková 2003, 215

7

Lokalita: Hradební ulice

Rok realizácie: 2002

Rozsah: Dozor

Datácia nálezov: 15.-17. storočie

Historický kontext: Ulica historického jadra mesta, Svatojírské Podezdí

Popis situácie: Na ploche ulice boli zachytené len sporadické stopy pravekého a rane stredovekého osídlenia.

Úplná absencia archeologických reliktov z doby založenia mesta a z následného 14. storočia dokladá, že sa na Podezdí Svatojírskom v tejto dobe asi naozaj nesídlilo.

Prístup k hradbám bol udržiavaný voľný.

Toto sa mení v 15. storočí, kedy sa tu objavujú početné jímky. S novou zástavbou v storočí 16. a 17., doloženou i v písomných prameňoch, je možno spájať jímky na okraji ulice. Vysokú úroveň tejto zástavby dokladajú aj početné nálezy kachlov a sklenené okenné terčíky.

V nálezom spektre je tu zachytený i ekonomický zlom 30. ročnej vojny, kedy sa mesto prepadá do biedy.

Literatúra: Motyková 2003, 217-218

8

Lokalita: Boleslavská ulica čp. 144, čp 145

Rok realizácie: 1990

Rozsah: sondáž

Datácia nálezov: Bylanská k., 3/3. 13. stor, 14. stor,

Historický kontext: Parcely v historickom jadre mesta

Popis situácie: Pôvodný terén ležal o 1,5m hlbšie ako dnes. Zhlboval sa do neho výrazný horizont záveru 13. storočia, pozostávajúci z niekoľkých sídelných objektov, predovšetkým polozemnica zhlbujúca sa do hĺbky 240cm zanikajúca v 1. štvrtine 14. storočia. Význačná je i šesťica kolových jám približne kopírujúca hranicu parciel čp. 144 a čp. 145.

Zo 14. storočia pochádza 8,5m hlboká studňa, vystužená 4 rohovými kolmi a zodpovedajúcou výdrevou drážkovanými fošami, Spodná partia stude bola vytesaná priamo v opukovom podlaží. Zasypaná bola na počiatku 15. storočia.

Z 15. storočia pochádzajú dve pece neznámeho účelu, vystavané v starších jamách.

Literatúra: Sedláčková – Velimský 1993, 646-647

9

Lokalita: Eliščina ul. ppč. 564, záhrada pred synagógou

Rok realizácie: 1998

Rozsah: Líniový výkop

Datácia nálezov: neolit, vrcholný stredovek, renesancia

Historický kontext: Parcela v historickom jadre mesta

Popis situácie: Kanalizačné výkopy odkryli časť renesančnej pivnice sprevádzanej bohatou dobovou materiálnou kultúrou. Ďalšie dve pivnice, tu odhalené, sa nachádzali v superpozícií, napovedajú o premenách na pozemku. V zadnej časti parcely sa nachádzali objekty vrcholne stredoveké i stopy neolitického osídlenia.

Literatúra: Motyková 1999, 97

10

Lokalita: Tyršova ul. prístavba školy v hĺbke bloku

Rok realizácie: 2006-2007

Rozsah: Dozor na rozsiahlejšej ploche

Datácia nálezov: prelom 13. a 14. storočia, koniec 16. a prvá polovica 17. storočia

Historický kontext: Parcela v tesnom susedstve stredovekých hradieb

Popis situácie: Na odhalenom 18 metrom širokom úseku predpokladaných hradieb došlo niekedy od 18. storočia k rozobraní telesa hradby a zahrnutiu navážkami. Cielenu premenu tohto priestoru dokladajú i písomné záznamy (Kulhánek 1912, 301, 697).

Pri dohľade nad vodovodnou prípojkou, tiahnúcou sa až do miest niekdajšej Svatojiřskej brány, bolo v hĺbke 10-180cm zachytené precízne vypracované opukové murivo. Jedná sa o neznáme rozšírenie hradieb smerom na juh, pravdepodobne zosilňujúce konštrukciu brány, z doby pred vybudovaním druhej línie opevnenia.

V líniových výkopoch pre vedenia, západne od dnešného Hálkova divadla, boli zachytené v hĺbke 30-50cm zbytky popolovej čiernošedej vrstvy s nálezmi zlomkov keramiky, kachlí a kuchynského odpadu z konca 16. a prvej polovice 17. storočia, teda z doby devastácie mesta za tridsaťročnej vojny. Pozostatky pochádzajú pravdepodobne z meštanských domov z doby po zániku gotického kláštora.

Literatúra: Motyková 2007, 128- 134

11

Lokalita: Ul. U staré sladovny (býv. U pošty) č.p. 470, ppč. 99/2 a ppč. 111/4

Rok realizácie: 1993, 1996, 1997

Rozsah: Väčší predstihový výskum

Datácia nálezov: 14. stor., 16. stor.

Historický kontext: Parcela v historickom jadre mesta

Popis situácie: Najdôležitejším objavom bolo odhalenie základov domu vymedzeného 90cm hrubými stenami z opuky spájanej ílom. Ukázalo sa, že ide o budovu sladovne s dobre zachovanou klenutou hvozdvou pecou uprostred. Hvozdvá pec mala dĺžku 9 m, bola skladaná z tehál a rozkladala sa v celej dĺžke budovy a na strane bolo veľké topenište. Vedľajší priestor slúžil na namáčanie obilia, ako to dokladajú dve murované štvorcové nádrže. Zo západnej i východnej strany obklopujú komplex pivnice, funkčne začlenené do sladovne. Keramika, kachle a sklo datujú výstavbu objektu do 16. storočia. Zánik spadá do doby 30 ročnej vojny dokladajú jednak výplne predpecného priestoru a oboch nádrží, ale i grajciar Ferdinanda II. (1618-1639), razení vo viedenskej mincovni.

Druhá, menšia hvozďová pec, chronologicky staršia, bola odhalená na susednom pozemku ppč 111/4. Jej základy siahali do hĺbky 120cm a dosadali na vrstvy zo 14. stor..

Stratigraficky pod pecou sa nachádzala staršia jama s jednou kolovou jamkou. Jednalo sa zrejme o zbytok dna pivnice. Významný je v nej nález železnej prilby a niekoľkých keramických nádob. Prilba bola typu so zaguľateným a mierne zvýšeným zvonom, so zníženými bočnými časťami a tylom. V strede bol odhalený otvor, pôvodne hostiaci chochol. Analógie ju datujú do prvej tretiny 14. stor..

Stredoveké súbory keramiky tu popri početných reliktoch nádob predstavujú i torzá malých ženských plastiek z dvoch jímok.

Relikt pece bol zakonzervovaný a sprístupnený verejnosti. Ako dobré memento významu objavu poslúži i nové pomenovanie ulice „U staré sladovny“ nahrádzajúce už aj tak neaktuálne meno ulice U pošty.

Literatúra: Motyková 1997, 154-157; 1999a, 93; 1999b, 4-10; 1999c, 108-110; Motyková – Šenberger 2000, 268-272

12

Lokalita: Boleslavská ulice č.p.p. 104

Rok realizácie: 1999-2000, 2001

Rozsah: dozor

Datácia nálezov: 14. stor, VS, 17. storočie

Historický kontext: Parcela v historickom jadre mesta

Popis situácie: Na parcele bol identifikovaný pivničný priestor zo 17. stor., podmurovka bližšie nedatovaného stredovekého domu a planýrky z doby krátko po založení mesta . Významným nálezom bola pravdepodobná hvozďová sladovnícka pec. V sezóne 2001 pribudla ešte menšia klenutá stredoveká pec.

Literatúra: Motyková – Sedláček 2001, 104; Motyková 2000, 131-133; 2002, 109

13

Lokalita: Ul. U staré sladovny (býv. U pošty) č.p. 1708, ppč. 99/3

Rok realizácie: 1996-1997, 2007, 2008

Rozsah: niekoľkofázový výskum a dozor

Datácia nálezov: renesancia

Historický kontext: Renesančná sladovňa, parcela priliehajúca a čiastočne i hostiaca pridružené objekty k sladovni

Popis situácie: Hlavným objektom záujmu bola pivnica sladovne, dnes sa otvára smerom do

ulice ale pôvodný vstup bol orientovaný na západ, do dvoru sladovne. Pozoruhodná je neobvyklá konštrukcia klenby, je geometricky valená s dvoma párami styčných bodových výsečí polkruhovitého profilu. Technika murovania ale neodpovedá vrstevniciam klenby ale tvorí akési mäkké vejárovito rozvinuté krivky. Analogická klenba sa podľa Ing. arch. Pešky nachádzala v renesančnej sladovni na predhradí hradu Zvířetice, ktorá taktiež disponuje rovnakým hvozdom, aký bol odhalený na susednej parcele v roku 1996 (Peška 2008, 43). Nymburská pec, umiestnená do staršej stavby, bola mierne vyosená, aby sa dosiahlo požadovanej identickej dĺžky zariadenia 9,25m. Posledným nálezom bol depot 4 celých a 12 zlomkov podkov, pôvodne v drevenom vedre, z ktorého sa zachovala časť držadla. Z dochovaných podkov sa zdá, že patrili k jednému typu, so širokými prednými oblúkmi, masívnymi ozubmi a s troma otvormi pre pre klince, zasadených do plytkej ryhy, na oboch stranách. Depot sa našiel v hĺbke 50 cm pod terénom, v stratigrafickej vrstve cesty pred sladovňou. Odborníkom, majstrom kováčom Františkom Chmelíkom, boli podkovy určené ako tzv. „švédske podkovy“. Spoločne s historickými správami o prítomnosti švédskej jazdy, to vytvára ucelený a uveriteľný obraz.

Literatúra: Motyková 2005, 77-91; 2008, 148; 2009, 146-147; Pešta 2008, 43

14

Lokalita: Náměstí Přemyslovců čp. 163

Rok realizácie: 2003

Rozsah: bodový

Datácia nálezov: 18. stor

Historický kontext: Budova na parcele orientovanej do hlavného námestia v historickom jadre mesta.

Popis situácie: V severozápadnom rohu interieru budovy bola odhalená opuková studňa. Prvých 350cm jej výplne tvoril zásyp, nálezmi datovaný do 18. stor. Následná kompaktná hlinitá vrstva nebola vyberaná z bezpečnostných dôvodov a tak celková hĺbka a datácia studne nie sú známe.

Literatúra: Motyková 2004, 160-161

15

Lokalita: Náměstí Přemyslovců, č.p. 165, ppč. 99/1

Rok realizácie: 2008

Rozsah: maloplošný

Datácia nálezov: Vrcholný stredovek - 14. stor, 2. pol. 16. až počiatok 17. storočia ,

Historický kontext: Budova č.p. 165 má dodnes dochované a užívané gotické pivnice a spojovacie chodby medzi nimi. Vlastný archeologický výskum prebiehal v pivnici na západnom

okraji domu.

Podľa orientácie rozloženia pivníc stály pôvodne na parcele domy dva.

Popis situácie: Kultúrne vrstvy pod podlahou miestnosti dosahovali až do hĺbky 200-220cm, kde sa narazilo na okrové ílovité podložie. Popri početných fragmentoch vrcholne stredovekej keramiky boli odhalené dve staršie steny a predovšetkým masívny opukový pilier, siahajúci do hĺbky 200cm.

Odhalený bol suterénny objekt, interpretovateľný ako zemnica z počiatočných fáz osídľovania mesta. V hĺbke 60 cm od dnešného povrchu bola odhalená požiarová vrstva, pri ktorej musela zaniknúť väčšia drevená nadzemná stavba. Vrstva obsahovala pomerne homogénny súbor vrcholne stredovekej keramiky. Teoreticky je horizont možno spojiť s veľkým požiarom v roku 1343 (*Kulhánek 1912*, 354). Zásahy pre konštrukciu pivnice datuje sprievodný materiál do druhej polovice 16. až na počiatok 17. storočia.

Literatúra: *Motyková 2009, 135-145; Pešta 2008, 17; Kulhánek 1911, 354*

16

Lokalita: Nám. Přemyslovců, ppč. 93

Rok realizácie: 1998

Rozsah: Celá parcela

Datácia nálezov: 13.-17. storočie

Historický kontext: Parcela orientovaná do námestia v historickom jadre mesta

Popis situácie: Predná časť parcely, nenarušená pivničnými zásahmi do terénu ukázala zbytky stredovekej planýrky. V zadnej časti parcely výkopy malého rozsahu odkryli časti sídelných objektov 13. až 17. stor.

Literatúra: *Motyková 1999, 96*

17

Lokalita: Náměstí Přemyslovců, pred čp. 169

Rok realizácie: 2007

Rozsah: líniový

Datácia nálezov: renesancia

Historický kontext: Pochodzí okraj plochy námestia v historickom jadre mesta

Popis situácie: V líniovom profile bola hĺbke 60-80cm identifikovaná, na dĺžke asi 16 metrov, spálená čiernohnedá kultúrna vrstva. Interpretovaná je ako ostatok horizontu deštrukcie mesta za tridsaťročnej vojny.

Literatúra: *Motyková 2008, 148-149*

18

Lokalita: Náměstí Přemyslovců čp. 170, ppč. 92

Rok realizácie: 2007

Rozsah: malý, bodový

Datácia nálezov: 18. storočie a začiatok 19. stor.

Historický kontext: Renesančný dom, prvýkrát zmieňovaný v roku 1547. Nevyhol sa zničeniu za tridsaťročnej vojny. Jedinou dochovanou gotickou časťou domu je časť suterénu, ostatné časti pochádzajú z mladších prestavieb.

Popis situácie: V línii výkopu pozdĺž steny pivnice boli, popri keramike 18. storočia, nájdené mince, konkrétne grajciar Františka II. z viedenskej mincovne z roku 1800 a trojgrajciar z Kremnickej mincovne z rovnakého roku. Pôvodná úroveň pivnice bola vysekaná v opukovom podlaží v hĺbke 183,95 m n. m., teda takmer 6m od úrovne najvyššieho bodu mesta na Kostelním námestí.

Literatúra: Motyková 2008, 146-147

19

Lokalita: Náměstí Přemyslovců čp. 171, ppč. 88

Rok realizácie: 2007

Rozsah: maloplošný

Datácia nálezov: 2.pol. 18. storočia

Historický kontext: Renesančne prestavaný stredoveký dom, novopostavený v polovici 17. storočia

Popis situácie: Je otázne, či dom ľahol popolom za požiaru v roku 1686 ale dendrochronologicky je do obdobia bezprostredne potom datovaná výstavba veľkej siene v prízemí domu. Nápis 1763 na tráme datuje ďalšiu prestavbu a zrobusenie stropu. Z výplní pochádza cenný súbor keramiky prestavbou presne datovaný, popri glazovanej kuchynskej keramike i stolná výbava, predovšetkým majolikové taniere.

Podľa orientácie pivničných priestorov na parcele do Tyršovej ulice a návaznosti na pivnice susednej parcely Pešta usudzuje, že v stredoveku boli obe parcely spojené a k ich rozdeleniu došlo až za renesancie (Pešta 2007, 39-40).

Literatúra: Motyková 2008, 138-146; Pešta 2007, 10-40

20

Lokalita: Jízdecká ul., p.p.č. 1592/2

Rok realizácie: 2002

Rozsah: Dozor

Datácia nálezov: Starší pravek

Historický kontext: Parcela zasahuje do miest, kadiaľ pôvodne viedlo stredoveké mestské opevnenie.

Popis situácie: Opevnenie nebolo v skúmaných miestach zachytené, pravdepodobne bolo úplne rozobrané a jeho materiál reutilizovaný pri výstavbe cisárskej maštale v 18. stor., ktorej základy tu boli zachytené. V hĺbke asi 300 cm bola zachytená na ploche asi 50 x 50 cm koncentrácia keramiky zo staršieho praveku, reálny rozsah a charakter objektu určiť nebolo možné.

Literatúra: Motyková 2003, 215-216

21

Lokalita: Dlouhá ulice, čp. 101/3

Rok realizácie: 2003

Rozsah: plošný výskum

Datácia nálezov: prelom 13. a 14. storočia, 1. polovica 17. storočia

Historický kontext: Parcela v historickom jadre mesta

Popis situácie: V hĺbke 25-30 cm bola v celej ploche parcely patrná prepálená hlinitokamenná vrstva, na ktorú dosadali planýrky. Tento kontext je možno prepojiť s rozsiahlou deštrukciou mesta za 30 ročnej vojny. Najsignifikantnejším nálezom je 280cm dlhá kupolovitá pec oválneho pôdorysu, zakončená ohniskom v dĺžke 70cm. Klenba pece bola vystavaná z malých kúskov opuky spojených hlinou s plevami a odtlačkami prútia a miestami do červena vypálená.

Klenba pece bola narušená už v stredoveku opukovými základmi domu.

V hĺbke 90-110cm, na podlahe pece stálo vedľa seba niekoľko nádob. Medzi artefaktmi vyniká v zlomkoch objavená bronzová misa kruhového tvaru s priemerom 28cm a výškou približne 8-10cm.

Tento nález je v českých stredovekých nálezových fondoch bez paralely a bude sa tak pravdepodobne o import prinesený prvou generáciou kolonistov. Spoločne s časťou bronzového držadla vykladaného perleťou, patriacom k neurčiteľnému luxusnému premetu, dokladajú. Výnimočnosť lokácie v rámci mesta v jeho počiatkoch.

Podľa charakteristických tvarov keramiky patrí celý kontext do doby tesne po založení mesta na prelome 13. a 14. storočia.

Literatúra: Motyková 2004: 157-158

22

Lokalita: Vodárenská ulice, pred čp. 344

Rok realizácie: 2005

Rozsah: Dozor

Datácia nálezov: 16. storočie

Historický kontext: Na mape stabilného katastru v roku 1842, je Vodárenská ulica zobrazená veľmi úzka v porovnaní s dnešným stavom. Závery archeologického dozoru potvrdzujú rozšírenie ulice na úkor príľahlých parciel.

Popis situácie: V profile bola rozoznaná kotlovitá jama, široká 80-90cm, a hĺbkou min. 150cm presahujúca rozmery výkopu. Podľa prevahy nálezov, predovšetkým keramiky s vnútorným svetlohnedou glazúrou pochádza zo 16. stor. Túto pokrýva planýrka v hĺbke 40-80cm pravdepodobne súvisiaca s 30 ročnou vojnou. Početné nálezy reliktov až 6 rozličných kachlových pecí, pravdepodobne miestnej výroby, dokladajú ekonomickú vyspelosť miestneho obyvateľstva.

Literatúra: Motyková 2006, 144-146

23

Lokalita: Južná strana Nám. Přemyslovců, pred č.p. 14 – 17

Rok realizácie: 1997

Rozsah: Dozor

Datácia nálezov: Stredovek

Historický kontext: Pochodzí okraj plochy námestia v historickom jadre mesta

Popis situácie: Vo výkopoch na námestí bola zachytená stredoveká jímka, ranne stredoveká hruškovitá zásobná jama. Na východnom okraji námestia bol narušená praveká priekopa, opevnenie, ktorého priebeh bol vysledovaný v predchádzajúcich rokoch i na iných miestach centra mesta.

Literatúra: Motyková 1999, 94

24

Lokalita: Nám. Přemyslovců, pred č.p. 16, ppč. 33

Rok realizácie: 1996

Rozsah: dozor nad líniovým výkopom

Datácia nálezov: stredovek, renesancia, novovek

Historický kontext: Pochodzí okraj plochy námestia v historickom jadre mesta

Popis situácie: Stredoveká a rane novoveká zástavba všetkých štyroch okolitých parciel má

zhodné vývojové rysy. Získaný početný inventár dopĺňuje obraz pomerne bohatého meštianskeho prostredia od stredoveku, cez renesanciu až do novoveku.

Literatúra: Motyková 1998, 154

25

Lokalita: Náměstí Přemyslovců, čp. 13 - 17

Rok realizácie: 1982-1984, 1990 -1993, 1996

Rozsah: Rozsiahly plošný výskum s sondážnou predstihovou fázou

Datácia nálezov: neolit, eneolit, RS, 3/3. 13. stor., 16. stor - počiatok 17. stor.

Historický kontext: Parcely orientované do hlavného námestia v historickom jadre mesta. Zadný trakt parciel nadväzoval na mestské opevnenie. Stavebný blok bol asanovaný až v roku 1980

Popis situácie: Stavebne historický prieskum logicky predpokladal, že parcely v takto významnej polohe boli zastavané ž v dobe predhusitskej (*Mácha – Baštová – Heroutová – Koběřská 1979*)

Po krátkej existencii niekoľkých zahĺbených objektov tu ešte na konci 13. storočia boli vybudované dve pivnice, murované z opuky spojovanej ílom. Zhruba v polovici 14. storočia bol väčší z nich (8,5x8,5m) nahradený ešte rozsiahlejším, preberajúcim jeho staršiu južnú stenu. Z tohto obdobia pochádza i nová nadzemná zástavba, v čele parcely nasadajúca na staršiu pivnicu. (*Sedláčková – Velimský 1993, 648-652*)

objekt takmer štvorcového pôdorysu s rozmermi 1,4 x 1,6 m s hĺbkou 2,6 m je vďaka výdreve a rohovým kolom považovateľný za studňu cisternu či jímku. V prípade studne musela ale byť hladina podzemnej vody podstatne vyššie ako dnes.

Okolo polovice 14. storočia pribúda na parcele murovaný valcovitý zahĺbený objekt. Konštrukčne by sa mohlo jednať o studnu, pre jej malú hĺbku je ale pravdepodobnejšou interpretáciou cisterna. Zasypaná bola na konci 14. storočia. Bezpečne sa za zdroj vody pre parcelu dá považovať až valcovitá studňa v týle parcely zo 16. storočia. Jej hĺbka presahuje 6,5 metrov a v užívaní sa udržala až do 20. storočia.

Z renesančnej éry pochádzala pec kruhového pôdorysu s priemerom 250 cm s dvojitém plášťom z tehál a vonkajším pravoúhlým plášťom z opuky spojovanej maltou. Podľa všetkých indícií sa jednalo o sladovnícku pec. (*Sedláčková 1997, 7-8*)

Na východnej hranici parcely čp. 17 bola zdokumentovaná hradobná priekopa s hĺbkou minimálne 3,5m. Napriek pravekému pôvodu bola priekopa preukázateľne stále rozpoznateľná v dobe lokácie mesta, dokladá to zaist'ovacia stienka z nasucho kladenej opuky a nálezy z jej dna, pochádzajúce zo 14. storočia, kedy mala v priebehu krátkej doby zaniknúť.

Na parcele čp. 17 je nápadná absencia odpadných jímok na parcele.

Na čp. 16 sa pri výskume v roku 1996 našli reliktý veľkej zemnice s dokladmi kováčskej výroby.

Presahujúca na susedný pozemok, zrejme časovo predchádzala vymeranie parciel v meste. Existovala ale iba krátko. Nahradila ju pivnica, datovaná v prvej fáze do polovice 14. storočia a postupnými úpravami stále zmenšovaná.

V spodných vrstvách pri východnom profile odhalený pod starším výskumom renesančný loch. V zhode s nálezmi, bežnými u iných nymburských mestských domov je sklep datovaný do 16. - počiatok 17. stor.

Literatúra: Sedláčková – Velimský 1993, 644-659; Sakařová – Kostelníková 1990, 679-680; Motyková 2004, 158; Sedláčková 1997; Mácha – Baštová – Heroutová – Koběrová 1979; NZ-1993

26

Lokalita: Na přístavě čp. 267

Rok realizácie: 1998

Rozsah: ?

Datácia nálezov: Stredovek?, renesancia

Historický kontext: Parcela zasahuje do miest, kadiaľ pôvodne viedlo stredoveké mestské opevnenie.

Popis situácie: Okrem pokračovania renesančnej kanalizácie, zachytenej už na Nám. Přemyslovců, bolo vypracovaných niekoľko architektonických prvkov, zrejme súvisiacich s hradbou a jej vystužením v miestach, kde prekonávala pravekú priekopu.

Literatúra: Motyková 1999, 97; NZ-2009; NZ-1998

27

Lokalita: Náměstí Přemyslovců, pred č.p. 39 a 40

Rok realizácie: 1995

Rozsah: dozor nad líniovými výkopmi

Datácia nálezov: prelom 16. a 17. storočia

Historický kontext: Pochodzí okraj plochy námestia v historickom jadre mesta

Popis situácie: Pri výkopoch pri oprave kanalizácie bola odhalená na dvoch miestach stoka, pravdepodobne z prelomu 16. a 17. storočia. Prierez jej konštrukcie je zachytený v prílohe (príl. 3/VI obr. 2).

Literatúra: Motyková - Sedláčková 1996, 152-160

Lokalita: čp. 127, 128

Rok realizácie: 1989?

Rozsah: výskum plošný

Datácia nálezov: koniec 13. prípadne 14. storočie

Historický kontext: Priestor parciel asanovaných domov čp. 127 a 128 – neskoršia pošta

Popis situácie: Na rozhraní oboch parciel boli odhalené dve studne, sekundárne užívané ako odpadné jímky. Mali zhodný priemer 1,4-1,5m, hĺbku asi 6 metrov a boli asi 1m od seba vzdialené. Zachytené asi 3,5m pod súčasnou úrovňou terénu. Podľa rozsiahleho súboru keramiky boli datované do konca 13. stor. prípadne 14. stor. Rozbor vzoriek preukázal prítomnosť jednotlivých surovín:

Mléko, slepičí vajčička, mouka (pšeničná?), čočka, maslo(?), jáhly, ľuj, kyselé mléko, tvaroh, med, cukr(?), pálené obilky (žito?), pražená a drcená švestková jadra, vepřové maso, slepice, králik. Z ovoce byly zastoupeny třešně, jablka, slívy, hrušky, kadtátka, mirabelky a hroznové víno.

V niekoľkých prípadoch i ich zmesí. Kombinácia múka, mlieko a vajcia sa objavuje dvakrát, v jednom prípade obohatená navyše o tuk, možno maslo. Jedn krát bola zachytená len múka s tukom a jeden krát pečená alebo sušená hmota z múky, medu, tuku, vajec s praženými a drvenými slivkovými jadrami.

Literatúra: Sakařová 1990, 453-454

Lokalita: Vodárenská ulica, pp. č. 3454, čp. 1718

Rok realizácie: 2004

Rozsah: Malý záchranný výskum

Datácia nálezov: pomedzie 16. - 17. storočia

Historický kontext: Vnútná časť parcely historického jadra mesta

Popis situácie: Na veľkej parcele vo vnútro-bloku, bol zachytený pivničný objekt o rozmeroch 175x130 cm, vymedzený 25cm hrubými opukovými stenami. Siahal do hĺbky 200cm a bol jednorázovo zasypáný. Veľké množstvo zvieracích kostí evokuje skôr uhynuté zvieratá, než potravinové zbytky.

50-90 cm nad pivnicou bola identifikovaná pec, prípadne ohnisko. Materiálna kultúra oboch objektov ich datuje približne na pomedzie 16. a 17. storočia a umožňuje uvažovať o ich zániku v spojitosti s 30. ročnou vojnou.

Dom a jeho okolie sa ocitá počas vojny v rozvalinách a pri sanačných planírkach došlo k zasypaniu pivnice, pričom jej najvrchnejšia časť bola nejaký čas užívaná ako súčasť nájdenej

pece. Následne planýrky zarovnali terén a pozemok bol užívaný ako záhrada, ako to dokladá mapa stabilného katastru z roku 1842.

Literatúra: Motyková 2005, 146-147; NZ-2004

30

Lokalita: Palackého ulica, pp. č. 213, 1587/1

Rok realizácie: 2004

Rozsah: plošný výskum

Datácia nálezov: koniec 13.-14. storočie, 16-17. storočie

Historický kontext: Parcela v historickom jadre mesta, nadväzujúca na terénnu vlnu priekopy niekdajšieho pravekého hradiska

Popis situácie: Najstaršia zachytená stavba bol dom s podmurovkou z opukových kameňov spojených šedou ílovitou hlinou o rozmeroch 4,7 x 6,5–8 m a hrúbkou stien až 100cm. Hĺbka založenia bola 180 cm, a v týchto partiách sa jedná pravdepodobne o suterén. Nálezy vypálenej mazanice s odtlačkami prútov svedčia o tom, že horné časti domu boli pôvodne drevené.

Sprievodná keramika pochádzala z doby založenia mesta a jeho prvého rozvoja (13. - 14. stor.) .

Dom bol nárožný na krížení ulíc Vodárenskej a Palackého (v stredoveku Dlouhá). Obe ulice existovali už od počiatkov mesta, Vodárenská ako spojnica medzi severnou a južnou líniou hradieb a Dlouhá približne sledujúca tvar priekopy hradiska z doby bronzovej, v čase založenia mesta ešte rozpoznateľnej.

Pozdĺž Vodárenskej ulice bola zachytená stena ďalšej stavby, charakterom zodpovedajúca nárožnej stavbe. Dĺžka v uličnej čiare bola 9m.

Cena domu z písomných prameňov, nálezy kachlí a sklených tabuliek indikujú, že sa jednalo o výnimočne bohatý dom.

Množstvo železnej strusky v mladších kontextoch z 16. a 17. stor. dokladá existenciu dielne, indikovanej v písomných prameňoch, kedy mal byť vlastníkom domu zámočník.

Literatúra: Motyková 2005, 147-148; NZ-1996/2004

31

Lokalita: Vodárenská ulica, ppč. 124

Rok realizácie: 2003

Rozsah: dozor ?

Datácia nálezov: VS

Historický kontext: Parcela v historickom jadre mesta

Popis situácie: Skalné podložie vystupuje na parcele miestami až na povrch a pôvodná, rovnako

ako aj súčasná zástavba sa tejto konfigurácií prispôsobila. Pôvodný dom stál na miernom svahu do ktorého sa čiastočne zarezávali jeho dve pivnice, datované do vrcholného stredoveku.

Literatúra: Motyková 2004a, 160

32

Lokalita: Palackého ul. čp. 46

Rok realizácie: 2006

Rozsah: Dohľad nad líniovými výkopmi

Datácia nálezov: 16. stor. a počiatok 17. storočia

Historický kontext: Parcela v historickom jadre mesta

Popis situácie: V zadnej časti parcely, pozdĺž jej juhozápadného okraja boli v hĺbke 45-50cm odhalené zbytky čiernej uhlíkatej vrstvy s nálezmi keramiky, zvieracích kostí a mazanice z 16. až počiatku 17. storočia. Opakuje sa tu teda situácia častá v centre mesta a to zničenie zástavby v dobe tridsaťročnej vojny. Túto skutočnosť dokladajú aj písomné záznamy (Kulhánek 1912, 502).

Literatúra: Motyková 2007, 134

33

Lokalita: Soudní ul. č 38 a 40/1

Rok realizácie: 1994

Rozsah: veľkoplošný

Datácia nálezov: 13.-16. storočie, 17. storočie

Historický kontext: Blok parciel, priliehajúcich k hradbe

Popis situácie: Od 13. do 16. storočia tu nebola väčšia obytná zástavba, iba menšie objekty hospodárskeho charakteru. V 16. storočí tu bolo sedem parciel, držaných širokým spektrom miestnych remeselníkov, Klobúčnik, kožušník, vinár, koželužník, krajčír, mečiar, tesár, truhlári a vedľa fortny fortník. Išlo teda o ulicu obývanú strednou vrstvou mestských remeselníkov (Sedláčková 1997, 12-13).

Po roku 1634 je takmer na každej parcele spálenisko (Kulhánek 1912, 524-526). A po požiari v roku 1686, kedy vyhorel obecný pivovar na rynku, námestí, bol nový postavený práve na týchto parcelách (Kulhánek 1912, 688)

Literatúra: Sedláčková 1997, 12-13; Kulhánek 1912, 524-526,688; NZ-1994

34

Lokalita: Ulice Na Přístavě, Na Příkopě, Soudní a Kostelní náměstí

Rok realizácie: 2002

Rozsah: Dozor na väčšej ploche

Datácia nálezov: kultúra s lineárnou keramikou, řivnáčska a bylanská kultúra, 10. storočie, stredovek a ranný novovek

Historický kontext: Ulice historického jadra mesta

Popis situácie: Výkopy pre plynové vedenie odkryli stopy osídlenia kultúry s lineárnou keramikou, řivnáčskej a bylanskej kultúry.

Zbytok charakteristickej obilnej jamy hruškovitého tvaru je datovateľný do 10. stor.

A na ploche Kostelního náměstí boli narušené kontexty stredovekého a ranne novovekého cintorína.

Literatúra: Motyková 2003, 216-217.

35

Lokalita: Kostol sv. Jiljí

Rok realizácie: 2001

Rozsah: dozor nad maloplošnou sondážou

Datácia nálezov: 14. - 16. stor

Historický kontext: Interiér najstaršieho gotického kostola v historickom jadre mesta

Popis situácie: Sondáž v interiéri kostola a dosiahla do hĺbky 100cm. Priamo pod podlahou je 15 – 20 cm vrstva štrku, vyrovnávajúceho terén. Zbytok výplne profilu až do podložnej čiernozeme v hĺbke 100cm pod podlahou tvorila vrstva, obsahujúca zlomky fragmenty ľudských kostí, železné predmety a keramiku z 14. - 16. stor.. Jednalo sa zrejme o premiestnený materiál z okolia kostola a pohrebiska.

Literatúra: Motyková 2002, 108-109

36

Lokalita: Palackého ulica čp. 49-56, ppč 69-71

Rok realizácie: 1989-1990, 1992, 1999

Rozsah: veľkoplošný, viacnásobný

Datácia nálezov: doba bronzová, 14.-17. storočie, 30. roky 17. stor,

Historický kontext: Asanovaný uličný blok, na ploche priekopy pravekého hradiska

Popis situácie: Hlavná pozornosť pri výskume bola venovaná pivniciam, zasypaným po veľkom požiari Nymburka v roku 1634. Nálezový súbor, akokoľvek rozsiahly, je takto nestratifikovaný.

V nálezovom fonde pivnice, zasypanej v rámci planýrok po deštrukcií 30. ročnej vojny, vynikali zlomky mierne kónických medených trubičiek. Pravdepodobne sa jedná o hudobný nástroj, interpretácie sa rôznia. Mohlo sa jednať o ozvučnicu k regálu, primitívny signálny nástroj, či bližšie neurčiteľný technický predmet.

Planýrkam a zničeniu mesta za 30 ročnej vojny padla za obeť i kruhová murovaná studňa z opukových kameňov, v spodnej časti vyhlbená do skaly. Studňa dosahovala hĺbku 5,9 m a jej zánik dobre datujú mincové nálezy.

V tyle domovej zástavby bola zachytená priekopa opevňujúca praveké hradisko na ploche okolia Kostelného námestia.

Literatúra: Sedláčková – Velimský 1993, 646; Motyková 2000, 130-131; 2010, 4,8,12; Kobrlová 1991, 357-359; NZ 1995

37

Lokalita: ppč. 63

Rok realizácie: 1994-1995

Rozsah: plošný výskum

Datácia nálezov: doba bronzová, 15. stor., 16. stor.

Historický kontext: Parcela v historickej zóne mesta

Popis situácie: Pri výskume bol odhalený pokračujúci priebeh priekopy opevnenia hradiska z doby bronzovej.

Na parcele boli zachytené dve studne. Jedna bola kruhová, murovaná z opukovaných kameňov s vnútornou drevenou konštrukciou a zaplnená nálezmi z 15. storočia. Druhá mala tvar štvorca ale rovnako bola murovaná z opukových kameňov, k jej zasypaniu došlo v 16. storočí.

Literatúra: Motyková 2007, 8, 20.

38

Lokalita: Palackého ulice, Na Příkopě, ppč. 64-66

Rok realizácie: 1989-1990, 1992, 1994-1995, 2007

Rozsah: veľký, plošný

Datácia nálezov: eneolit, doba bronzová, 9-10. stor, VS, renesancia

Historický kontext: Nová zástavba parciel v historickej zóne mesta

Popis situácie: Staršie sezóny výskumu odhalili jednak hradisko z doby bronzovej, opevnené priekopou a drevohlinitou hradbou. Priebeh priekopy z doby bronzovej, zachytený i na niekoľkých ďalších susedných parcelách, pokračoval do priestoru ulice. Táto, miestami až 14m široká priekopa, musela byť jasne zreteľná ešte v stredoveku, ako tomu napovedá i názov ulice

Na Příkopu. Priekopa obklopovala vyvýšeninu nad riekou a bola niekoľkokrát prehĺbovaná. Jej priebeh bol určujúci i pre podobu ďalšej ulice, významnej spojnice mesta, známej dnes ako Palackého třída. Južnú frontu Palackého třídy tvorili stavby, postavené krátko po založení mesta na dne tejto priekopy. V priekope bol mimo iné zachytené i zlomky ranostredovekej keramiky, celkovo to ale na preukázanie jej užívania v tejto dobe nestačí. Z iných nálezov raného stredoveku, stojí za rozpravu plytká jama s veľkou rozpadnutou zásobnicou zdobenou hrebeňovaním a malou mystičkou vo vnútri. Tento objekt je možno datovať do 10. stor. a rozširuje nebohatú nálezovú základňu tohto obdobia v okolí. Odhalená bola aj eneolitickú mohyla, zakonzervovaná ako kultúrna pamiatka s kostrovým hrobom v drevenej skrinke uprostred. Postlokačné nálezy reprezentujú pivnice meštanských domov. Odhalený rozsah hradištnej priekopy sa podarilo rozšíriť v sezóne 2007. Rovnako bola odhalená i renesančná jímka s rozsiahlym súborom stolnej a stavebnej keramiky.

Literatúra: Motyková 1998, 6-26; 2005; 2008, 147-148; NZ2007; Motyková 2009, 147-149; 2013a; 2013b, 82-107.

39

Lokalita: Kostelní nám. č.p.p. 56, 32/1

Rok realizácie: 2000

Rozsah: dozor

Datácia nálezov: neskorá doba halštatská, doba laténska, VS, renesancia

Historický kontext: Zadný trakt parcely orientovanej do námestia, užívaného ako duchovné centrum mesta

Popis situácie: Pri archeologickom dozore nad výkopmi základových pasov boli odhalené dva praveké objekty, sídelnú jamu a polozemnicu, korešpondujúce so znalosťami o extenzívnom osídlení sútoku Labe a Mrliny v neskorej dobe halštatskej a dobe laténskej.

Medzi nálezmi z vrcholne stredovekých a renesančných planýrok dominujú zlomky keramických nádob a kachiel.

Literatúra: Motyková – Sedláček 2001, 104-106.

40

Lokalita: Ul. Malé Valy 211/2, ppč. 270

Rok realizácie: 2001

Rozsah: maloplošný

Datácia nálezov: 14.stor?

Historický kontext: Plocha výskumu pretína trasu stredovekých tzv. *Bílých hradeb*. – vonkajšej

línie opevnenia mesta

Popis situácie: Výskumom sa potvrdila šírka hradby 115cm , skladajúca sa z opukových kameňov spájaných ílovitohlinitým pojivom. Priebeh hradby bol patrný v terénnom profile pozemku siahal hlbšie ako 120 cm pod súčasný povrch – hlboké základy boli nutné keďže povrch pásu medzi oboma priekopami bol navýšený o nesúdržné sutiny z ich hĺbenia.

Literatúra: Motyková 2004, 716-718.

41

Lokalita: Na Rejdišti, čp. 70, ppč. 257 a 15

Rok realizácie: 2005

Rozsah: plošný dozor

Datácia nálezov: 19. storočie

Historický kontext: Parcela bola premenená na stavebnú až v roku 1736, dovtedy sa ňou tiahli mestské hradby.

Popis situácie: Terén parcely formovali hlinité, hlinitokamenné a štrkové navážky až do hl. 200cm. Materiál navážok pochádzal z hĺbenia vnútornej vodnej priekopy, časovo predchádzajúcej stavbe samotnej hradby.

V západnej časti parcely bola odhalená drevená stavba s odhadovanými rozmermi 4x2m. Nálezy ju datujú do druhej fázy zástavby v 19. stor. V hĺbke parcely nebola odhalená žiadna ďalšia zástavba a ani žiaden relikt opevnenia.

Literatúra: Motyková 2006, 149-150.

42

Lokalita: Ppč. 256, čp. 264

Rok realizácie: 2003

Rozsah: dozor

Datácia nálezov: 17. stor/18. stor

Historický kontext: Parcela pretína trasu stredovekých tzv. *Bílých hradeb*.

Popis situácie: Hradby boli odhalené iba v negatívnom odtlačku. Zo stratigrafie vyplýva, že priestor domu medzi dvoma priekopami bol navýšený postupne a pravdepodobne aspoň čiastočne už v dobe budovania mestského opevnenia na sklonku 13. a v priebehu 14. storočia.

Dom tzv. katovna bol pravdepodobne postavený až po zbúraní hradieb na konci 18. storočia ale pred rokom 1842, kedy bol zakreslený do mapy stabilného katastru.

Stanovisko ministerstva kultúry z roku 2001 počíta so vznikom domu už v druhej polovici 17. storočia, či ešte skôr, v storočí 16., podľa úzkej pivnice s valenou tehelnou klenbou, k nemu

pripojenou. Toto datovanie už ale koliduje s dobou kedy bola línia Bílých hradeb ešte preukázateľne funkčná a tak táto pivnica môže byť súčasťou inej stavby, ako staršieho domu alebo priamo niektorej bašty.

Literatúra: Motyková 2004a, 16; Motyková 2004b, 718-723

43

Lokalita: p.p. č. 19/5

Rok realizácie: 2003, 2004

Rozsah: Dozor, výskum časti parcely

Datácia nálezov: Stredovek

Historický kontext: Parcela zasahuje do miest, kadiaľ pôvodne viedla parkánová línia stredovekého mestského opevnenia.

Popis situácie: Na južnom okraji pozemku boli zachytené spodné partie štvorcového objektu s dĺžkou stien 475-480 cm miestami zachované až do výšky 120cm. Stena sa skladala z plochých opukových kameňov, spájaných ílovitou hlinou, výnimočne bola do steny zasadená tehla. Hrúbka stien bola 50 cm. Vnútorň priestor bol vyplnený šedočervenou ílovitou hlinou s drobnými uhlíkmi kameňmi a zvieracími kosťami. Kamene v horných vrstvách boli silne do červena vypálené.

Tento objekt bolo možno interpretovať ako základy bašty nazývanej Horčice, zmieňovanej v písomných prameňoch (Motyková 2004, 720-723),

Literatúra: Motyková 2005, 146

Veľmi kolísavá úroveň publikácie archeologických situácií poskytuje len málo priestoru k vytváraniu rozsiahlejších záverov. Už rýchlym vyhodnotením prevažujúceho datovania nálezových situácií je možné posúdiť, kde sa nachádza potenciál pre prehĺbovanie znalostí o konkrétnych problematikách mesta.

Datácia	Počet výskumov
Pravek	10
Raný stredovek	3
Založenie mesta	9
Vrcholný stredovek	22
Renesancia	27
Novovek	8

Datačné horizonty zároveň dokladajú významnú vrstvu pravekého osídlenia na ploche mesta. A preukazujú absenciu podobného horizontu v rannom stredoveku. Čím je možné definitívne vyvrátiť, v modernom bádání už prežitý, naratív o predchodcovi mesta v dobe hradištnej.

8. Písomné záznamy vzťahujúce sa k parcelám čp. 72-74

Prvé storočia vývoja a premien majetkovej držby skúmaných parciel sú, v dôsledku absencie písomných záznamov, zahalené rúškom tajomstva.

Ku akýmkoľvek konkrétnym záverom o vlastníkoch parciel v dobe založenia mesta sa je tak možné dopracovať jedine veľmi voľným výkladom archeologickej situácie. Takto to urobil Jan Řehounek vo svojom diele *Nymburk, královské město v červených hradbách*. Základy netypicky veľkého objektu, rozkladajúceho sa na parcelách čp.72 a 73. interpretoval pre ich robustnosť ako relikť viacposchodového domu. V spojení s bohatstvom nálezov, predovšetkým bronzovým kovaním s otvorom pre drahokam, pravdepodobne zo stredu dosiek knihy (*príl. 9/VII obr. 1*)., vyzdvihnutým zo studne **72-01**, dochádza k záveru, že obyvateľom tohto domu bola mimoriadne bohatá a významná osoba. Možno práve samotný lokátor mesta Konrád (Řehounek 2012, 10).

Držbu parciel je možné sledovať až od polovice 16. storočia a to vďaka podrobným záznamom v mestských knihách. Tieto prešiel a podrobne spracoval František Kulháněk pre svoje dielo *Dejiny královského města Nymburka*.

Parcely čp. 72 a 73 vstupujú do písomných záznamov spoločne:

„Při malé kamenné uličce do Dlouhé ulice“ (nyní č.33 a 34) bol v roku 1547 dom Kateřiny Jouzové, od ktorej ho kúpil Tomáš Myslík a predal za 130 kop obuvníkovi Řehoři Lívovi. Po ohni prestavaný dom kúpil od Lívy r. 1581 za 240 kop krajčír Bartoloměj Tylč. Od r. 1635 do 1650 je tu spálenisko „někdy Bartoloměje Tylče“ (Kulháněk 1912, 518).

V polovici 18. storočia je vedený záznam už pre každú zvlášť:

Parcela č. 33 („při uličce veřejné neb obecní, jdoucí z Bobnické ulice ke chrámu Páně“) bola pustá do r. 1743 ako „místo Sedláčkovské“. V tomto roku ju kúpila za 40 zl. Rozína Myšková a postavila na nej púlvárečný dom, ktorý prepustila v roku 1760 za 100 zl. zaťovi Václavu Seborovi a ten ho predal v roku 1764 za 170 zl. Janu Vokatému, Vokatý za rovnakú cenu Danieli Svobodovi, od ktorého kúpila dom r. 1773 za 150 zl. Alžběta Špotilová. Po jej smrti smrti zdedil dom synovec Josef Šproutil z č. 36, od ktorého ho kúpili r. 1832 za 370 zl. stř. František a

Barbora Glůckmanovi, a od nich r. 1838 za 500 zl. str. Tobiáš a Ludmila Černí.

Nevárečný dom č. 34 s právom „vinským“ zostal po požiarí v roku 1686 pustý do roku 1722, kedy ho kúpil od Jiřího Kaliny Jan Vejš „se vším co jest tu zahrabáno a sázeno“ a vystaval tu mydlársky veřstat, který r. 1736 predal za 57 zl. Františku Vokounkovi. Z dielne bol zriadený dom, ktorého sa ujal r. 1744 po matke Vokounkové Jan Vokatý. Od jeho dedičov kúpil dom v r. 1760 Josef Krása, od neho za 150 zl. Jan Svačina, od Svačiny r. 1771 za rovnakú cenu Jakub a Rozina Noskovi, po ktorých dedil v r. 1807 syn Josef. Vdova Kateřina Nosková, vydatá Valentová, predala dom v r. 1819 za 400 zl. pražskému mlynárovi Františku Jiránkovi. Od Filipa Jiráňka kúpili dom v r. 1828 za 320 zl. Jan a Anna Lhotákovi a od nich r. 1838 za 386 zl. str- Ludmila Benátska pre syna Františka (Kulhánek 1912, 774).

Pri štúdiu záznamov, vzťahujúcich sa k parcele čp. 74, je treba mať na pamäti, že akákoľvek nehnuteľnosť zaznamenaná v análoch, nebude stáť v zadnom trakte parcely ale bude orientovaná do Bobnickej ulice, dnešnej Palackého třídy, teda mimo plochy vlastného archeologického výskumu.

Dom slul r. 1551 u Bělocha a bol „prochoditý“. R. 1562 ho predala Kateřina Lajzy za 390 kop míš. Matěji Machovi, od ktorého „zlý“ kúpil roku 1586 za 230 kop Jiřík Šolta. Predal ho za 320 kop dekanovi Eliášovi Šudovi zo Semanína.

„Průchod skrz týž dům od starodávna vždycky byl svobodný, tedy má táž služebnost' na časy věčné nepromějitelně býti. Dům má býti ráno zavčas otevřen, a kdyby pán Bůh oheň dopustiti ráčil, tudy má býti průchod ke chrámu Páně i v noci“

Verejným listom vydali Nymburskí dekanovi Šudovi revers, že mu domu priali, „aby tu v Nymburce do smrti, pokudž by v tom vůle boží a vrchnosti jeho byla, při správě církevní zůstával. Znamenavše pak, „že by všetečnost lidská, před níž nikto bezpečen není, ano, kteráž nejpobožnější a nejlepší mínění obráceným výkladem na horší stranu bráti a v jiný způsob pojímati chtěla“, křesťanským srdcem a šetrnou vážností k dotčenému děkanovi, jakožto pastýři duší jejich jsouce jati, pana děkana téže klausule zprostiti, „že ta slova žádné platnosti nemají a míti nemohou ani nyní, ani na časy budoucí, jakoby nikdá psána nebyla, takže kdyby chtěl do jiné církve se obrátiti, může tak dle svobodné a dobré vůle učiniti. Nejméně však půl léta před tím povinen jest úmysl svůj obci ve známost uvésti, aby stolice dekanská péčí a dobrým rozmyslem hodnou a pobožnou osobou opatřena býti mohla“

Po odchodu z Nymburka do Prahy r. 1611 predal dekan dom Pavlu Klezelovi, ktorý v ňom prebýva i po bitke bielohorskej. Roku 1636 je tu spálenisko, roku 1639 dom Zikmunda Penížka (Kulhánek 1912, 503).

Půlvárečný dom „hospodský“, nazýval v polovici 18. stor „celný“, to znamená neprechodný. V roku 1722 patrilo Samuelovi Clumeckému, potom vdove Kateřině, ktorej dediči postúpili v tridsiatych rokoch dom, zahrádku medzi mostami a ostovček za 940 zl. Václavu Chlumeckému. Ktorý okrem toho mal zaplatiť kontribúcie, na fundácie bratstvu rúžencovému po 50zl. Od neho kúpil hospodárstvo za rovnakú cenu František Kunrát a predal v roku 1747 „dům se štítem“ za 380 kop Janu Charovi a ten r. 1756 za 535 zl. Ant. Majerovi. Dom bol potom nazývaný až do konca storočia „Majerovsky celný“. Roku 1793 ho kúpil za 700 zl. Josef Kořínek, od neho v roku 1796 za 1052 zl. Jan Dytrych a z toho r. 1804 spolu s domom nevárečným č. 35, ďalej so všetkými „sklenicemi, džbány, stoly, lahvičkami, piliarem a kuželkami“ za 3800 zl. Jan Bařka.

V roku 1808 predal Bařka všeto za 6550 zl. Janu a Kateřině Huňkovým, ktorí kúpili r. 1812 od Kateřiny Kelblovy za 3120 z. Červinkovský dvůr na Zálabí č. 288 a postúpili vdove tento dom v sume 2000 zl. Od nej ho kúpil v roku 1819 za 4000 zl. Václav Červinka, majiteľ č. 162 a dvoru č. 242. Zomrel v roku 1826, zanechajúc dom synovi Karlovi, po ktorom dedili v roku 1840 Petr a Františka Sychrovští. V roku 1843 predali dom za 2110 zl. stř. Václavu Vejtrubovi z Polabce pre syna Jana (Kulhánek 1912, 756-757).

Z uvedených písomných záznamov je, popri vlastníkoch samotných, možno vyčítať niekoľko ďalších hodnotných informácií.

Ako prvá udrie do očí doba, po ktorú ostávali parcely na takto potenciálne lukratívnych lokalitách po pohromách opustené. Obzvlášť markantný je rozdiel v rýchlosti znovuzastavania parcely čp. 74, orientovanej do rušnej Bobnickej ulice, v porovnaní s parcelami čp. 72 a 73, priliehajúcimi k tichému Kostelnímu námestiu.

Katastrofy roku 1634 (**kap. 5.**) zanechali všetky tri sledované plochy spustošené. Na lukratívnej parcele čp. 74 stojí nový dom už v roku 1639, štyri roky po zániku predchádzajúceho. Parcela čp. 72/73 ostáva pustá až do roku 1650, teda plných 16 rokov. Ešte výrazne dlhšiu dobu, až 36 rokov je čp. 73 opustená po požiari v roku 1686, k obnove domu tak došlo až v roku 1722. Záznamy pre susedný pozemok čp. 72 datujú jeho novú zástavbu až k roku 1743. Za predpokladu, že došlo k jej spustošeniu rovnako v roku 1686, ostala táto parcela prázdna dokonca 57 rokov.

<i>Parcela</i>	<i>Deštrukcia</i>	<i>Obnova</i>	<i>Pusté (roky)</i>
čp. 72/73	1634	1650	16
čp. 72	1686?	1743	57?
čp. 73	1686	1722	36
čp. 74	1634	1639	5

Tieto čísla ilustrujú pomalú a bolestnú obnovu a znovuosídlenie mesta po pohromách tridsaťročnej vojny, kedy, pre redukovanú populáciu mesta, chýbal dopyt po väčšom počte nehnuteľností a menej žiadané parcely ostávali dlhodobo opustené. V širšom kontexte je táto téma popísaná v kapitole (*kap. 5.*).

Zo záznamov je taktiež možno vyčítať premenu hodnoty pozemkov a nehnuteľností od polovice 16. až do polovice 19. storočia, rovnako ako aj rozdiel v hodnote domov na Kostelnom námestí a v ulici Bobnickej/Palackého.

<i>16. storočie</i>			
<i>čp. 72/73</i>		<i>čp. 74</i>	
<i>rok</i>	<i>cena (kopy gr.)</i>	<i>rok</i>	<i>cena (kopy gr.)</i>
1547	130	1562	390
1581	240	1586	230
		Po 1586	320

V 16. storočí sú ceny ešte prepojenej parcely čp. 72 a 73 rádovo porovnateľné s predajnými cenami čp. 74. Stagnujúce, ba až klesajúce ceny domov, obzvlášť ak sa zohľadní inflácia, ktorá, meraná cenou piva, dosiahla od 40. do 90. rokov 16. storočia takmer 500% (Plavec 2002,11), dokladajú hlbokú krízu mesta po udalostiach roku 1547 (*kap. 5.*).

<i>18. storočie</i>					
<i>čp. 72</i>		<i>čp. 73</i>		<i>čp. 74</i>	
<i>rok</i>	<i>cena (zl.)</i>	<i>rok</i>	<i>cena (zl.)</i>	<i>rok</i>	<i>cena (zl.)</i>
1743	40	1736	57	Po 1722	940+50*
1760	100	1760	150	1747	380
1764	170			1756	535
1773	150			1793	700
				1796	1052

* súčasťou transakcie bol ale rozsiahlejší majetok

V 18. storočí sa ale rozdiel v hodnote parciel a nehnuteľností na nich stojacich začal prehlbovať. Dané je to predovšetkým výrazným nárastom ceny domu na čp. 74 a stagnáciou zástavby pozemkov na Kostelnom námestí.

19. storočie					
čp. 72		čp. 73		čp. 74	
rok	cena (zl.)	rok	cena (zl.)	rok	cena (zl.)
1832	370	1819	400	1812	2000
1838	500	1828	320	1819	4000
		1838	386	1843	2110

Rozdiel v cene nehnuteľností narástol do najmarkantnejších rozmerov v 19. storočí. Hodnota oboch parciel na kostolnom námestí ostáva porovnateľná, hodnota domu v Bobnickej ulici sa už rádovo líši. Odhliadnuc od výkyvov v cene, je ale možno poznamenať, že hodnota všetkých troch sledovaných parciel narástla medzi poslednou tretinou 18. a prvou tretinou 19. storočia zhruba trojnásobne.

Súvisí to i s premenou hlavnej hodnoty v mestskej zástavbe. Zatiaľ čo v počiatkoch vývoja miest sa v písomných prameňoch kládol dôraz na *městiště* a dom bol druhotný. Neskôr sa poradie obrátilo a hovorilo sa o dome s *městištěm*. Hlavným bohatstvom v meste nebola pôda, ale nehnuteľnosti (Hoffmann 1992, 170).

Rovnako je na mieste upozorniť, na relatívne vysokú frekvenciu zmeny vlastníkov na všetkých sledovaných parcelách, meniacich majiteľa približne každé štvrtstoročie. Zhruba generačný interval medzi zmenami vlastníkov tak dokladá, že domy neboli obývané a užívané ich dedičmi, ale posúvali sa do cudzích rúk.

Popri dominantne obytnej funkcii nehnuteľností na sledovaných parcelách, kroniky sporadicky zachytili i zamestnanie vlastníkov domov, či bližšie špecifikovali vlastnosti a práva týchto stavieb.

V 16. storočí obýva spojenú parcelu pri Kostelnom námestí postupne obuvník Řehoř Líva a krajčíř Bartolomej Tylč, o tom či tu len bývali alebo aj vykonávali svoje remeslo sa záznamy nezmiňujú. Neskôr, až od roku 1743, je dom na parcele čp. 72 označovaný ako „*půlvárečný*“, vlastník je teda podielnikom mestskej produkcie piva. Na parcele čp. 73 stojí v 17. storočí dom „*nevárečný*“, disponujúci ale právom „*vinským*“. Po roku 1722 stojí na parcele

preukázateľne stavba neobytného charakteru, konkrétne mydlársky „*veřštat*“, teda dielňa. Niekedy medzi rokmi 1736 a 1744 premenená na obytný dom.

Zástavba parcely čp. 74 je v 16. storočí vedená ako „*prochoditá*“, teda tvoriaca uličku spájajúcu Bobnickú ulicu s Kostelním náměstím. Táto ulička musela viesť aj cez parcelu čp. 73, na základe čoho môžeme bezpečne povedať, že v období fungovania spojovacej uličky nemohla byť parcela čp. 73 zastavaná v celej šírke uličnej fronty. Jediný obyvateľ čp. 74 so zaznamenanou profesiou je dekan Eliáš Šuda, ktorý svoju prax preukázateľne vykonával mimo domu. V polovici 18. storočia je dom na tejto parcele rovnako vedený ako „*půlvárečný*“ a navyše aj hospodský. Prívlastok „*celný*“ má dokladať nepriechodnosť domu v tomto období a teda aj zánik spojovacej uličky.

9. Ciele, metódy a limity archeologického výskumu čp. 72-74

Predmetom analyzovaného archeologického výskumu bola trojica parciel na ploche historického jadra mesta Nymburk, rozkladajúca sa bloku medzi Palackého triedou a Kostelním námestím. Teda v najvyššie položenej časti mesta a v interiery pôvodného pravekého hradiska. Presnejšie sú lokalizované v mapových prílohách (*príl. 3/III; 5/II*).

Demolícia ich zástavby prebehla so značným predstihom a pred jej skúmaním bola plocha dlhšiu dobu nezastavaná.

Výskum na parcelách čp. 72, 73 a 74 prebiehal v troch vymedzených fázach. Na jeseň roku 1998 započal na čp. 72, kde prebiehal so zimnou prestávkou cez podstatnú časť roku 1999, na závere ktorého bolo možno parcelu prehlásiť za kompletne preskúmanú. V sezóne 2000 sa odohrala zásadná časť výskumu na susedných pozemkoch. Čp. 74 bola odkrytá len na svojom južnom cípe, podstatnú väčšinu jej plochy zaberá stojaca stavba, rezolútne ohraničujúca rozsah skrývky. Čp. 73 mohla byť skúmaná celá, pričom jej južná časť, priliehajúca ku Kostelnému námestiu, bola aj v dôsledku zmeny stavebného projektu skúmaná v roku 2001. Na Parcelu čp. 73 sa výskumný záujem obrátil znova v roku 2003 v poslednej fáze výskumu. Pozornosť bola venovaná studni obj. č. 5, zanechanej v sezóne 2000 z bezpečnostných dôvodov v rozpracovanom stave.

Odkrývanie oboch hlavných parciel začalo mechanickou skrývkou. Tá dosahovala hĺbky 50 - 60 cm odkrývajúc renesančnú úroveň terénu. Výrazný rozdiel bol ale v zámere realizácie takejto skrývky. Na Parcele čp. 72 skrývka odstraňovala recentné deštrukčné horizonty modernej zástavby a ako taká nenarušovala intaktné archeologické situácie. Podobná skrývka, tentokrát z iniciatívy vlastníka parcely, prebehla i na čp. 73. Táto sa následne stala, spolu so zavezením druhej polovice parcely, predmetom jednania o poškodení pamiatky na Referáte regionálneho rozvoje Okresného úradu. Archeologické situácie na východnej strane parcely čp. 73 ďalej narušila línia moderného potrubia, v dôsledku čoho bolo rozhranie parciel čp. 73 a 72 neskúmateľné.

K rozdeleniu celej skúmanej plochy do sektorov došlo, v dôsledku časového odstupu realizácie i odlišnosti oboch pozemkov, podľa nejednotného systému. Parcela čp. 72 bola v roku 1998 rozdelená do 6 sektorov, orientovaných podľa južnej línie pozemku. Šírku mali prostým delením šírky parcely, všetky sektory zhodné 4 m. Dĺžku určovala dvojica priečných sond v tretinách hĺbky pozemku a tak kolíše v rozmedzí 5 až 7 metrov. Sektor A1 je juhovýchodnom

rohu a sektor B3 v rohu severozápadnom. Parcela čp. 73 a okrajovo i čp. 74 bola rozsektorovaná pravidelnejšie. Štvorce 4 x 4 m sú lícované k severnému a západnému okraju plochy výskumu. Výsledkom je 15 celých sektorov, plus neúplná línia D na hranici s parcelou čp. 72. Východzí sektor A1 bol v severozápadnom rohu a finálny C5 v juhovýchodnom. Sektory sú tak rozvrhnuté vo výsledku nielen zrkadlovo v oboch osách ale i pod miernym uhlom, sledujúcim zakrivenie parciel pozdĺž Kostelného námestí. Bližšie je rozvrhnutie čitateľné z plánov (*príl. 6/I*).

Výskum samotný bol realizovaný metodikou, asociovanou skôr s pravekými výskumami. Dôraz je pri nej kladený na identifikáciu a klasifikáciu objektov, oproti primárnemu zameraniu na stratigrafické vrstvy, charakteristickému pre stredoveké výskumy.

Užitá metóda prináša výhody v podobe výrazne jednoduchšie interpretovateľnej nálezovej situácie. Jej slabinu ale predstavuje zameranie na vyberanie výplní skôr než na zachytávanie stratigrafických súvislostí. Objekty sú tak charakterizované a datované primárne svojou výplňou, rozumejme zánikovým horizontom. A počiatky ich existencie sú nezriedka nerozpoznané. Názorným príkladom limitov tejto metódy môže byť objekt **72-07**, bližšie popísaný v nadchádzajúcej kapitole (*kap. 10.3.*). Bez dokumentovaného rezu nie je možné vyhodnotiť jeho vzťah k **Zdi-V** a teda aj k domu **72,3-00** s ktorým môže byť hypoteticky v najstaršej fáze súčasný. Tieto opomenutia boli ale v neskorších fázach výskumov eliminované.

Formálnym nedostatkom, oproti moderným štandardom dokumentácie archeologických terénnych situácií, je azda len absencia mierky, „výtyčky“ vo fotografickom zázname riešených výskumov.

Celkovo bolo na parcele čp. 72 identifikovaných 21 objektov a na parcele čp. 73 až 59 objektov. Veľkú časť z nich predstavovali len drobné relikty, kolové jamy či menšie koncentrácie materiálu. V rámci prioritizácie otázok výskumu, bola pozornosť venovaná reliktom studní a domov. Tie predstavujú najväčší potenciál obohatenia poznania o meste Nymburk.

Ako výsledok odborného zamerania autorky výskumu Dr. Motykovej, ale predovšetkým ako reflexiu významných pravekých nálezov v blízkom okolí (predovšetkým: *Motyková 1998*), je možno chápať i nemalú pozornosť venovanú stopám predlokačného osídlenia. Dokumentované sú tak stopy volutovej keramiky z mladšej doby kamennej, nálezy doby bronzovej a halštatskej i zásobnicová jama z doby hradištnej, analogické s objektami v zachytenými v susedstve na čp. 70,71 (*Motyková 1999, 97-98; 2000, 129-130; 2001*).

10. Popis a analýza terénnej situácie na čp. 72-74

10.1. Všeobecné zistenia výskumu parciel čp. 72-74

Päť sezón výskumov na parcelách čp. 72-74 odhalilo dohromady 80 archeologických objektov. Prírastkové čísla objektov boli vedené zvlášť pre obe hlavné parcely a pre možnosť dištinkcie sú prezentované vo formáte *číslo parcely-číslo objektu na parcele*.

Najvýznamnejšie objekty si zaslúžia zvláštnu pozornosť, v súvislosti s problematikami, ktoré je možné na ich základe rozpracovať. A bude im tak venovaná bližšia pozornosť v ďalších úsekoch práce (*kap. 10.2.; 10.3.*).

Veľká časť ostatných reliktov minulého osídlenia tohto miesta ale podobným potenciálom nedisponuje. Vhodné je ich ale aspoň vo všeobecnej rovine priradiť k chronologickým horizontom jednotlivých fáz vývoja parciel. Podložiteľnú datáciu bolo možné stanoviť pre 51 objektov. Datovanie je samozrejme len všeobecné a akcentuje hlavnú dobu existencie objektu. Nie je teda vo svojom zaradení striktné výlučné. Slúži ale k ilustrácii posunu hlavného ťažiska parciel medzi jednotlivými obdobiami. (*príl. 6/II*)

Datácia	Pravek - RS	Záver 13. - 14. stor	14. stor.	15. stor.	16. – zač. 17. stor	17. - 19. stor	20. stor.
Počet objektov	8	8	12	9	7	2	5

Ostatných 29 objektov, prevažne bodových, nebolo bližšie skúmaných, prípadne nedisponovalo relevantnými nálezmi.

Príkladom takejto situácie je koncentrácia kolových jamiek **73-08** až **73-19**, v sektore B1. Kolové jamky je možné len na základe identifikovaného horizontu označiť všeobecne za vrcholne stredoveké.

Ďalším prípadom je súbor objektov v sektoroch C-D2, predovšetkým **73-34**, identifikovaný pravdepodobne ako pec. V dôsledku výrazných recentných narušení tejto časti plochy, neboli tu zachytené nálezové situácie bližšie skúmané.

Výskumy na parcelách čp. 72-74 identifikovali navyiac niekoľko významných horizontov vývoja mesta, projektovateľných i na ďalšie plochy v centre Nymburka.

Predovšetkým je tu významná úroveň spáleniska 30 ročnej vojny, pohybujúca sa v rozmedzí 188,50 až 188,80 m n. m. (dokumentovaná na profile P3 – *(príl. 6/VIII - IX)*).

Druhou kľúčovou úrovňou je horizont založenia mesta, zachytený pri objekte **72,3-00** vo výške približne 188,35 m n. m.

Ako korelácia im môže slúžiť dokumentovaná výška opukového podlažia v hladine 186,95 m n. m., porovnaná s jeho výškou na námestí Přemyslovců, kde bolo rozpoznané v podobnej výške 186,80 m.n.m. (*Motyková - Sedláčková 1996, 156*).

Vrcholne stredoveký Nymburk tak za približne tri a pol storočia svojej existencie naakumuloval kultúrnu vrstvu hrúbky 15 – 45 cm.

10.2. Studne, jímky a otázka zásobovania vodou a nakladania s odpadom na čp. 72-74

10.2.1. Relevantné objekty

72-01A

Sektor	-	72-B2	
Identifikovaná hĺbka	-	187,85 m n. m.	
Konečná hĺbka	-	186,95 m n. m.	
Rozmery objektu	S-J	- cca. 150 cm	
	V-Z	- cca. 150 cm	
	Hl.	- 90 cm	
Stratigrafia:			
	0 – 90 cm	svetlohnedá sypká	217/98-20, 25
	0 – 30 cm	hnedá hlinitá sypká	217/98-29
	0 – 60 cm	šedá hlinitá	217/98-48
Datovanie	Počiatok:	1. pol. 15. stor	
	Zánik:	2. pol. 15. stor	

Objekt **72-01A** je z kameňa murovaná kruhová jímka. Vybudovaná bola v hornej časti studne **72-01** upravujúc prestavbou pôvodne štvorcovú studňu do podoby kruhu. Mala murované dno a ílový výmaz pozdĺž stien.

Stratigraficky nasadá na objekty **72-01** a **72-04**. Zachytená bola už prvým sondážnym výkopom, jej profil ale nebol kresbou zdokumentovaný.

Sypká výplň objektu ukazuje na jej užite ako odpadovej, skôr než fekálnej jamy. Z výškovo nestratifikovanej obsahu jímky pochádzalo len málo nálezov. Prevažuje všeobecná vrcholne stredoveká keramika. Podľa jedného zlomku keramiky skupiny IV s červeným maľovaním a jedného skupiny Xb so zelenou glazúrou je možno dobu existencie jímky stanoviť do priebehu 15. storočia.

72-01

Sektor	-	72-B2	
Identifikovaná hĺbka	-	187,85 m n. m.	
Konečná hĺbka	-	184,55 m n. m.	
Rozmery objektu	S-J	- 235 cm	
	VZ	- 215 cm	
	Hl.	- 330 cm	
Stratigrafia:			
	0 - 20 cm	žltoseda hlinitá, miestami ílovitá	217/98-17, 18
	50 – 150 cm	hnedá ílovitá	217/98-51
	150 – 180 cm	hnedá hlinitá	217/98-52, 74
	180 – 210 cm	čiernohnedá mazľavá	217/98-75
	210 – 240 cm	čiernohnedá mazľavá	217/98-76

240 – 270 cm	hnedočierna mazľavá s ílovitými peckami	217/98-77, 78
270 – 330 cm	čierna ílovitá	217/98-79, 80

Datovanie	Počiatok:	-	3. tretina 13. storočia
	Zánik:	-	začiatok 15. storočia

Objekt **72-01** je štvorhranná studňa, vymurovaná z lomového kameňa a v spodnej časti vytesaná do skalného podlažia. Konštrukčne je prepojená s veľkým domom **72,3-00**. Popri netypickom konštrukčnom prepojení s obytnou stavbou je studňa **72-01** výnimočná i svojím štvoruholníkovým tvarom. Analogický tvar studne bol dokumentovaný v Kolíne, malá kolínska studňa s hĺbkou len 1,6 metra a dĺžkou strany 1,35 metra zaniká niekedy v 2. pol. 13. storočia (*Sedláček 1976*). Mladším reprezentantom štvoruholníkového riešenia je studňa z Olomouce s rozmermi 1,6 x 1,8 metra, pochádzajúca z 2. pol. 15. storočia (*Michna 1982*).

Stratigraficky je objekt **72-01** narušený mladšou jímku **72-01A** a objektom **72-05**. Zachytený bola už prvým sondážnym výkopom, jeho profil ale nebol kresbou zdokumentovaný.

Horné vrstvy výplne studne sú prevažne hlinité s ílovými peckami, asi v 2 metroch jej hĺbky dochádza k premene výplne na čiernohnedú mazľavú so stopami ílu. Potenciálne to môže znamenať užívanie studne ako fekálnej jamy. Rovnako to ale môže súvisieť so zaplavením objektu v tejto fáze výskumu, v dôsledku čoho museli byť jeho spodné vrstvy vybrané profesionálnymi studniarmi.

Nálezovému fondu studne dominuje keramika skupiny II, priebežne ju dopĺňujú červene maľované črepy skupiny IV a šedé skupiny V(a) a dekor vývalkové šroubovice. Z dna studne bola vyzdvihnutá celá nádoba (katalógové č. 19). V spodných vrstvách sa náhodile vyskytujú črepy skupiny III. V horných ojedinele mladšie redukčné črepy skupiny VI, potenciálne ako intruzie objektu **72-01A**.

Nestratifikované kovové nálezy zo studne **72-01**, zachytené detektorom, sú radené do kontextu 217/98 – 92. taktiež boli odobraté vzorky pre analýzu zo všetkých vrstiev.

Z nálezov je zrejmé, že studňa prestala byť užívaná už v 1. polovici 14. storočia. Homogénnosť nálezového fondu a absencia vysokých nepravých okruží indikujú, že k jej zaplneniu došlo v krátkom časovom úseku. Definitívny zánik studne a premenu jej hornej časti na jímku **72-01A** v 15. storočí, tak oddeľuje dlhší časový horizont.

72-06

Sektor	-	72-A2
Identifikovaná hĺbka	-	187,85 m n. m.
Konečná hĺbka	-	186,55 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 135 cm (neúplný)
	VZ	- 200 cm (neúplný)
	Hl.	- 130 cm

Stratigrafia:

0 - 20 cm	šedohnedá hlinitá, s občasnými ílovitými peckami	217/98-27
20 – 50 cm	šedohnedá hlinitá, s občasnými ílovitými peckami	217/98-40
50 – 80 cm	šedohnedá hlinitá, s občasnými ílovitými peckami	217/98-41
80 – 110 cm	šedohnedá hlinitá, s občasnými ílovitými peckami	217/98-42
110 – 130 cm	šedohnedá hlinitá, s občasnými ílovitými peckami	217/98-60

Datovanie	Počiatok:	-	14. stor
	Zánik:	-	začiatok 15. stor

Objekt **72-06** je zrejme pôvodne štvorhranná jímka s dreveným obložením.

Stratigraficky narušuje jímku **72-06A**, pričom je nie je jasné či na seba priamo naväzujú. Výplň objektu je konštantná, šedohnedá hlinitá, s občasnými ílovitými peckami. Spoločne prítomnosťou kameňov a väčších zlomkov tehál indikuje zásyp stavebnou deštrukciou. Odobraté vzorky strúchniveného dreva patria výdreve objektu.

Dominancia ker. skupiny II, sprevádzaná skupinou III a absencia skupiny I, vedú k počiatku zapĺňania objektu v priebehu 14. storočia. Kombinácia archaickejších prvkov, v podobe obtáčaných nádob keramickej skupiny V(a) z najvyššieho kontextu 217/98-27, s ojedinelými modernejšími črepmi skupiny VI a fragmentom nádoby na tele plošne dekorovanou drobným radielkovými vpichmi naznačujú, že objekt zaniká niekedy v 15. storočí. Pravdepodobne v jeho úvodných dekádach.

72-06A

Sektor	-	72-A2
Identifikovaná hĺbka	-	186,55 m n. m.
Konečná hĺbka	-	186,35 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 60 cm (neúplný)
	V-Z	- 50 cm (neúplný)
	Hl.	- 20 cm

Stratigrafia:

0 - 20 cm	tmavohnedá až čierna hlinitá	217/98-39
-----------	------------------------------	-----------

Datovanie	Počiatok:	-	začiatok 14. stor
	Zánik:	-	1. pol. 14. stor

Objekt **72-06A** je reliktom jímky z doby založenia mesta. Jeho tvar či konštrukčné úpravy nebolo možné zachytiť.

Narušený je objektom **72-06** a pravdepodobne aj **72-02**.

Z tmavej hlinitej výplne bola vyzdvihnutá výhradne keramika skupiny II., respektíve jej mladšej fáze IIa, vyznačujúca sa obtáčanými nádobami vývalkovou šroubovicí. Okraje nádob typu nízke okruží pochádzajú z jedného zlomku a jednej celej nádoby, džbánu (katalógové č. 18).

Z nálezov je zrejmé, že objekt bol zaplnený na počiatku 14. storočia.

72-08 kruhová Jímka

Sektor	-	72-B1
Identifikovaná hĺbka	-	188,51 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,80 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 90 cm
	V-Z	- 90 cm
	Hl.	- 70 cm

Stratigrafia:

0 - 30 cm	hnedošedá	217/98-35
30 - 50 cm	hnedá ílovito-hlinitá sypká	217/98-54
50 - 70 cm	šedohnedá sypká	217/98-61

Datovanie	Počiatok:	-	15.stor.
	Zánik:	-	2. pol. - koniec 15.stor.

Objekt **72-08** je kruhová jímka, čiastočne vystužená reliktom murovanej steny **Zed'-V**, ktorú narušuje. Spoločne s objektom **72-07**, tak bezpečne datujú dobu zániku stavby **72,3-00** ktorej základy **Zed'-V** predstavuje.

V posledných 20 cm dochádza k premene výplne, čo by mohlo predstavovať staršiu fázu objektu. S tým korelujú archaickejšie prvky v podobe malého kalíšku (katalógové č. 22) a obtáčaného bezuchého hrnca (katalógové č. 23) keramických tried IV a V, radené najneskôr do počiatku 15. storočia z kontextu 217/98-61. Kontext zachytáva interval nástupu zakuřovanej keramiky, čo dokladá dvojica nekvalitne zakuřovaných jednouchých hrncov (katalógové č. 24, 25).

Priebežná prítomnosť keramickej skupiny IX a jej sprievodný dekor v podobe vyspelých kolkov, spoločne s absenciou glazovanej keramiky skupiny X, datujú zaplnenie objektu do 2. polovice až konca 15. storočia.

72-14

Sektor	-	72-A3
Identifikovaná hĺbka	-	189,20 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,60 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 100 cm (neúplný)
	VZ	- 220 cm
	Hl.	- 150 cm

Stratigrafia:

120 - 150 cm	svetlá hlinitá s celými kusmi ílu	217/98-108
--------------	-----------------------------------	------------

Datovanie	Počiatok:	-	2. pol. 15. stor
	Zánik:	-	2. pol. 15. stor

Objekt **72-14** je jímka s plochým dnom a stenami pravdepodobne vystuženými dreveným debnením, ako to dokladajú štyri kolové jamky priemeru 8cm pri jej vnútorných okrajoch. V profile P5 severného okraja parcely ale nie sú relikty konštrukcie patrné.

Prítomnosť keramických skupín VII a IX a absencia glazovanej keramiky skupiny X, približne datujú objekt do pokročilého 15. storočia.

72-16

Sektor	-	72-A3
Identifikovaná hĺbka	-	189,10 m n. m.
Konečná hĺbka	-	186,10 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 220 cm
	VZ	- 50 cm (neúplný)
	Hl.	- 300 cm

Stratigrafia:

0 - 90 cm	ílovitá, mazľavá s drobnou opukou	217/98-105
90 - 140 cm	hnedá hlinitá, s opukou + prejzy, tehly	217/98-104, 110
40 - 170 cm	ílové zarovnanie	217/98-118
170 - 220 cm	šedočierna	bez nálezov
220 - 240 cm	ílové zarovnanie	bez nálezov
240 - 270 cm	šedá	bez nálezov
270 - 300 cm	hrdzavohnedá hlinitá	217/98-152, 153,

154

Datovanie	Počiatok:	-	2. pol. 15. stor
	Zánik:	-	17. stor

Prílohy: Profil (*príl. 6/III*)

Objekt **72-16** je jímka bez konštrukčnej úpravy stien. Zachytená bola východnom profile P4.

Narušuje praveký objekt **72-17**, i popolový horizont 30. ročnej vojny.

Vrstvy sú šošovkovito prepadnuté, čo spoločne s pravidelnými vrstvami sanačného ílu, jasne indikuje fekálnu funkciu jímky.

Horným vrstvám dominujú keramické skupiny IX a X a v menšej miere VIII, a sprievodný plošný dekor drobným radielkom. Prostriedok objektu bol vybraný mechanicky.

Vrstvy z dna sa vyznačujú istým časovým odstupom daným absenciou keramickej skupiny X. Dominujú skupiny keramiky VII a IX.

Počiatok zaplňovania jímky je nálezmi datovaný do 2. polovice 15. storočia a jej zánik, určený stratigrafiou, do obdobia po 30. ročnej vojne.

73-05

Sektor	-	73-A1-2
Identifikovaná hĺbka	-	188,67 m n. m.
Konečná hĺbka	-	183,67 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 310 cm
	VZ	- 140 cm (neúplný)
	HL	- 500 cm

Stratigrafia:

0 – 40 cm	hnedá hlinitá, narušená – kusy výdrevy	27/00-22
40 – 65 cm	šedá a biela miestami žltá ílovitá s opukou	27/00-43
65 – 85 cm	biela miestami žltá ílovitá s opukou	27/00-44
40 – 85 cm	výplň debnenia - šedá ílovitá	27/00-45
85 – 140 cm	výplň debnenia - biela miestami žltá ílovitá s opukou	27/00-48
100 – 150cm	hnedá hlinitá	18/03-01
150 – 200cm	hnedá hlinitá, drevo, rozpadnutá drevená kaďa	18/03-02
200 – 250 cm	hnedá hutná, drevo, prejzy	18/03-04
250 – 300 cm	čierna hlinitá	18/03-06
300 – 350 cm	čierna mazľavá	18/03-07
350 – 400 cm	čierne bahno	18/03-08
400 – 450 cm	čierne bahno	18/03-09
450 – 500 cm	čierne bahno, fekálie, svetlý íl	18/03-10

Datovanie	Počiatok:	-	1. polovica 14. storočia
	Zánik:	-	1. tretina 17. stor.

Prílohy: Profil (*príl. 6/IV*)

Objekt **73-05** bola v prvom štádiu svojej existencie kruhovou studňou, murovanou z lomovej svetložltej opuky. Mladšou úpravou bolo drevené debnenie interiéru studne, v tom čase už slúžiacej ako fekálna jímka. Drevené steny, v hĺbkach 65-85 cm dobre dochované, nie sú kolmé, ale smerom ku dnu sa šikmo zbiehajú.

Objekt sa nachádza na západnom okraji parcely čp. 73 a ako taký dokazuje nepôvodnosť súčasnej parcelácie. Vyberaný bol na dvakrát, jeho finálna hĺbka bola dosiahnutá až v roku profesionálnymi študiami v rámci výskumu 18/2003.

Z čiernych, mazľavých, fekálnych vrstiev spodnej časti studne pochádza rozsiahly nálezový súbor, predovšetkým keramiky skupiny II(a), predovšetkým 50 dochovaných celých nádob (katalógové č. 46-95). Tento súbor dokumentuje postupné zaplňovanie studne od asi polovice 14. do prelomu 14. a 15. storočia. Nálezy z horných vrstiev potom predstavujú typický

renesančný súbor s keramickými skupinami VII, VIII, IX a X. Najmladšia vrstva 27/00-22 obsahuje navyše skupinu XI, berounské zboží, v Nymburku typické pre horizonty 30. ročnej vojny (Brožková - Sedláčková 1997, 28).

Nestratifikovaná keramika zo studne bola zaradená do kontextu 18/03-11, vzorky ílu 27/00-52,53 a vzorky výdrevy 27/00-54.

Vznik studne datuje jej stavebný výkop, respektíve jeho kontexty 27/00-26, 82, 88. Výrazne hraničný okraj 88/1 datuje studňu do ranných fáz existencie mesta na počiatku 14. storočia.

Kontexty 27/00-45 a 27/00-48 z priestoru medzi murivom studne a debnením jímky, stanovujú obdobie prestavby objektu približne do 2. polovice až záveru 15. storočia.

Záverečný horizont užívania jímky spadá do 1. tretiny 17. storočia, ako to určuje prítomnosť keramiky skupiny XI a predovšetkým minca, určená J. Militkým ako **3 krejcar** s razbou 1598 s tit. Rudolfa II. v mincovni **Zweibrücken**.

73-06

Sektor	-	73-A2-3
Identifikovaná hĺbka	-	189,05 m n. m.
Konečná hĺbka	-	184,95 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 325 cm
	VZ	- 335 cm
	Hl.	- 410 cm

Stratigrafia:

1	0 – 25 cm	hnedá hlinitá	27/00-23
2	25 – 35 cm	hlinitá kamenitá	27/00-25, 30
3	55 – 70 cm	hlinitá s kusmi kameňov tehál a dreva	27/00-33, 34
4	70 – 85 cm	hnedá hlinitá s kusmi kameňov tehál	27/00-37
5	85 – 105 cm	hnedá hlinitá s kusmi kameňov tehál	27/00-38
6	105 – 125 cm	svetlohnedá ílovitá ťažká, nahodilo kamene	27/00-39
7	125 – 150 cm	hlinito-ílovitá s opukou, svetlá s pieskom	27/00-63
8	150 – 175 cm	hnedá ílovitá, zbytky dreva, tmavšia, zapáchajúca	27/00-64
9	175 – 200 cm	tmavohnedá ílovitá s drobnými kameňmi	27/00-69
10	200 – 220 cm	tmavohnedá hlinito-bahnitá zapáchajúca	27/00-73
11	220 – 245 cm	tmavohnedá, ílová mazľavá	27/00-75
12	245 – 270 cm	tmavohnedá, ílová mazľavá	27/00-79
13	270 – 300 cm	tmavohnedá sypká s množstvom dreva	27/00-108
14	300 – 330 cm	čierna, ílovitá, mazľavá, zapáchajúca	27/00-109
15	330 – 360 cm	čierna, ílovitá, mazľavá	27/00-110
16	360 – 390 cm	čierna, ílovitá, mazľavá + koňský hnoj	27/00-111
17	390 – 410 cm	hnedozelená, mazľavá + koňský hnoj, zapáchajúca	27/00-112

Datovanie	Počiatok:	-	koniec 14. storočia
	Zánik:	-	koniec 17. storočia

Prílohy: Profil (*príl. 6/V*)

Objekt **73-06** je pôvodným určením studňa, murovaná z opuky. Napriek porušeniu hornej časti muriva sa zdá, že na ňu dosadala ešte zrubová konštrukcia. V prvých asi 90 cm je murivo nepravidelné, s priestorom medzi kameňmi vyplňaným ílom. Ďalej do hĺbky sú kamene uložené už pravidelnejšie. Stavba je kvalitná iba miestami vyčnievajú kamene do priestoru. Dno studne vytvára vaňu, keď sa steny asi 60 cm nad dnom začínajú zbíhať do zarovnanej plochy dna s priemerom asi 30 cm.

Zapĺňanie objektu prebiehalo v štyroch dištinktívnych fázach.

Najhlbších asi 110 cm obsahuje čiernu ílovitú a zápachajúcu výplň typickú pre fekálne jímky. Nálezy z týchto vrstiev stanovujú počiatok zanášania objektu okolo polovice 15. storočia. Dokladá to absencia vrcholne stredovekej keramiky, predovšetkým typických skupín II a IV a len obmedzené zastúpenie skupín IX a X. Výsledný materiál je charakteristický hrncami s plošnou radielkovou výzdobou a okrajom *ovaleným s vnitřním prožlabením*. Reprezentuje ho predovšetkým 6 celých nádob, zaznamenaných v katalógu (katalógové č. 39-44).

V hĺbkach 220 až 300 cm je výplň charakteristická veľkým množstvom dreva. V rozličnom stave dochovania bolo vyzdvihnutých 20 kusom šindľov, 4 veľké trámy, 7 kelímkov Ø 4-7 cm, Kôl Ø 16cm, s jedným koncom zašpicateným a druhým odrezaným. Chronologickú nadväznosť s predchádzajúcimi vrstvami dokladá príbuznosť keramického materiálu, stúpa podiel skupín IX a X. Kontexty sú tak datované do 2. polovice až konca 15. storočia a obsahujú 8 celých nádob (katalógové č. 31-38).

S istým časovým odstupom došlo k akumulácií vrstiev medzi 105 a 220 cm hĺbky. V keramike prevažujú glazované nádoby skupiny X a nastupuje i rezná červená keramika VII na úkor redukčných skupín. Vo vyšších kontextoch 27/00-39, 63 sa už objavuje berounské zboží, skupina XI, posúvajúca koniec tejto fázy napĺňania objektu do začiatku 17. storočia. Vrstvy od povrchu do hĺbky asi 105 cm, predstavujú pravdepodobne sutiny po deštrukcii murovanej stavby. Nález mince z roku 1668 v kontexte 27/00-34 dokumentuje záverečnú fázu existencie objektu po 30 ročnej vojne.

Nálezy zo stavebného výkopu studne, kontexty 27/00-27,28,41, datujú jej výstavbu do záveru 14. storočia. Kontexty z dna objektu umiestňujú počiatok jeho užívania ako fekálnej jímky a stratu funkcie studne okolo polovice 15. storočia. K definitívnemu zaplneniu objektu došlo na konci 17. storočia.

73-20

Sektor	-	73-B2
Identifikovaná hĺbka	-	188,70 m n. m.
Konečná hĺbka	-	186,50 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 320 cm
	VZ	- 245 cm (neúplný)
	HI.	- 220 cm (neúplná)

Stratigrafia:

0 – 25 cm	svetlá ílovitá s opukou kameňmi + drobné uhličky a tehly	27/00-70
25 – 50 cm	svetlá ílovitá s kameňmi + drobné tehly	27/00-71
50 – 75 cm	svetlá ílovitá s kameňmi + drobné tehly	27/00-72
75 – 125 cm	hnedá, miestami svetlá ílovitá s kameňmi + uhličky	27/00-76
125 – 150 cm	hnedá ílovitá, mazľavá	27/00-77
150 – 175 cm	hnedá ílovitá, mazľavá	27/00-78
175 – 200 cm	hnedá ílovitá, mazľavá	27/00-85
200 – 220 cm	hnedá ílovitá, mazľavá	27/00-86

Datovanie	Počiatok:	-	14. - 16. storočie
	Zánik:	-	16. storočie

Objekt **73-20** predstavuje jímku kruhového tvaru. Opálenie na jeho okrajoch je zrejme reliktom asi 5 – 10 cm hrubej drevenej obvodovej konštrukcie, rozpoznateľnej do hĺbky 150 cm. Dno jímky nebolo dosiahnuté riskantnosť ďalšieho zahlbovania.

Objekt bol predbežne stanovený Dr. Motykovou ako renesančný a to na základe kontextu 27/00-85, obsahujúceho črepy keramickej skupiny VIII. Nálezový fond jímky je ale celkovo veľmi premiešaný, s keramickými tvarmi 15. stor., i skupinami I. a II. zo začiatku 14. storočia. Výplň je tak možno interpretovať ako druhotné zasypanie premiestneným starším materiálom.

73-28

Sektor	-	73-B-C4
Identifikovaná hĺbka	-	189,60 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,80 m n. m. (neúplná)
Rozmery objektu	S-J	- 260 cm - tehelný veniec, 370 cm - jímka
	VZ	- 210 cm - tehelný veniec, 400 cm - jímka
	HI.	- 180 cm (neúplná)

Stratigrafia:

0 – 160 cm	interiér tehelného venca - popol	27/00-125
0 – 50 cm	svetlá ílovitá + kamene, tehly	27/00-128, 134
150 cm	žltá ílovitá + kamene	15/01-27, 29
150 – 180 cm	svetlá ílovitá, hnedá + kamene, tehly	15/01-44
150 – 180 cm	svetlá ílovitá + kamene, tehly	15/01-108

Datovanie	Počiatok:	-	prelom 16. a 17. stor.
	Zánik:	-	20. stor.

Objekt **73-28** je jímka bez opornej konštrukcie do ktorej stredu bola dodatočne vstavaná novoveká tehelná kruhová konštrukcia so zbytkami opukovej steny na jej východnej strane. Zahlbovanie v objekte bolo zastavené po tom, čo sa preukázalo, že jímka nemá staršieho predchodcu v podobe studne.

Staršia a rozsiahlejšia fáza objektu **73-28** narušuje staršiu **Zed'-IV** na svojom južnom okraji.

Výplň jímky predstavuje konštantná ílovitá výplň s kameňmi a tehľami. Nálezom dominuje glazovaná keramika skupiny X(b,c) a režná keramika skupiny VIII. Z kontextu 15/01-44 pochádza kostená rukoväť zdobená rýhami. Výskyt keramickej skupiny XI v najhlbšej vrstve 15/01-108 datuje zásyp jímky najhlbšie do prelomu 16. a 17. storočia, pravdepodobnejšie ale jej zapĺňanie pokračuje v celom priebehu 17. storočia.

Najmladšia časť objektu, murovaný tehelný veniec bol zasypaný popolom a odpadom. Kontext 27/00-125 obsahoval recentné fľaše, kalmáre, mince. Rok 1911 na minci *post quem* datuje popolovú výplň.

73-43D

Sektor	-	73-B5
Identifikovaná hĺbka	-	188,30 m n. m.
Konečná hĺbka	-	185,30 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 200 cm (neúplný)
	VZ	- 225 cm
	Hl.	- 300 cm

Stratigrafia:

0 – 25 cm	čiernošedá mierne ílovitá, čierna hlinitá, + uhličky	15/01-88
25 – 50 cm	čiernošedá mierne ílovitá + uhličky, mazľavá + popol	15/01-89
50 – 75 cm	čiernošedá mierne ílovitá + uhličky, mazľavá + opuka	15/01-90
75 – 100 cm	čiernošedá mierne ílovitá + uhličky, mazľavá + opuka	15/01-91
100 – 135 cm	čiernošedá mierne ílovitá + uhličky, mazľavá, mokrá	15/01-94
135 – 160 cm	hnedošedá ílovitá	15/01-100
160 – 190 cm	hnedošedá ílovitá + kamene, zlomky tehál	15/01-101
190 – 210 cm	hnedošedá ílovitá + kamene, zlomky tehál	15/01-102
210 – 240 cm	hnedošedá ílovitá	15/01-103
240 – 270 cm	hnedošedá ílovitá	15/01-104
270 – 300 cm	čierny kal s vodou	15/01-105

Datovanie	Počiatok:	-	začiatok 14. storočia
	Zánik:	-	2. pol. 14. storočia

Prílohy: Profil (*príl. 6/VI*)

Objekt **73-43D** je kruhová studňa, vystavaná z lomovej opuky. Steny sa smerom ku dnu zbiehajú a v hĺbke 185,60 m n. m. dosadajú na kamenné podlažie, do ktorého je vytesaných posledných 30 cm hĺbky studne. Na dne má jej vnútorný priemer približne 80 cm, v dochovaných najvyšších partiách približne 130 cm.

Stratigraficky je studňa **73-43D** mladšia ako veľký dom, ktorého južnú stenu, **Zed'-C** narušuje. Sama je ale poškodená od severu nálevkovito stúpajúcim najmladším objektom **73-43**, vznikajúcim v dobe, kedy už studňa nefungovala.

Dno objektu a najhlbších 50 cm jeho stratigrafie vydali len jediný keramický zlomok, priradený skupine II. Najstarší chronologicky citlivý nález tak predstavuje celá nádoba z kontextu 15/01-103 (katalógové č. 45). Dokladá veľmi skorý koniec užívania studne. Architektonický článok z kontextu 15/01-104 je hypoteticky možno dať do súvislosti s požiarom kostola v roku 1343. Záver zaplňovania objektu datujú vysoká nepravá okruží do pokročilého 14. storočia.

10.2.2. Zásobovanie pitnou vodou

Problematika zásobovania osád pitnou vodou bola adresovaná už od praveku. Archeologickými dokladmi sú relikty studní, cisterien a vodovodov.

Typologicky najstaršie studne boli drevené, dvoch základných konštrukčných riešení. Častejšou variantou je drevené debnenie zaistované štyrmi rohovými kolmi. Dominujú v rannom stredoveku ale v mestách sa vyskytujú len v počiatočných fázach v 13. a 14. storočí (*Široký 2000*, 351). Zriedkavejšia je zrubová konštrukcia, zachytená napríklad v Moste na prelome 13. a 14. storočia (*Klápště 1983*, 467-476). Pre obdobie 14. až 15. storočia sú potom typické murované kruhové studne z lomového kameňa (*Široký 2000*, 376). V mladších obdobiach sa vyskytujú studne zmiešanej kamenno-tehelnej konštrukcie, ako bolo doložené v ranenovovekej studni v Prahe (*Dragoun a kol. 1995*, 245).

Prirodzený zdroj pitnej vody pre nymburské domácnosti v dobe založenia mesta predstavovala blízka rieka Labe. Tento stav sa rýchlo mení s výstavbou mestského opevnenia na prelome 13. a 14. storočia (**kap. 6.6.**). Všeobecne je tak možno datovať horizont počiatku výstavby studní v centre mesta (*Široký 2000*, 383).

Trochu iná situácia bola zachytená na parcelách čp. 72 a 73. K budovaniu prvej studne tu dochádza už v prvej fáze zástavby pozemku, kedy je najstaršia studňa **72-01** stavebnou súčasťou väčšieho reprezentatívneho domu, objektu **72,3-00**, z 3. tretiny 13. storočia.

Studňa **72-01** prestáva plniť svoj originálny účel už v prvých dekádach 14. storočia. V užívaní je tak približne 50 rokov. Novým zdrojom pitnej vody sa následne stáva studňa **73-43D**, vystavaná na južnom okraji parcely a narušujúca základovú konštrukciu domu **72,3-00**. Existencia objektu **73-43D** tak dokladá zánik oboch hlavných prvkov najstaršej zástavby čp. 72 a 73.

Studňa **73-43D** fungovala len asi dve dekády, zhruba do polovice 14. storočia, pri prijatí explicitného časového údaju do roku 1343. Nahradzuje ju objekt **73-05** na západnom okraji parcely čp. 73. Tento zaniká niekedy v 2. polovici až na konci 14. storočia. Studňa tak mohla slúžiť zhruba 50 rokov.

Posledné štádium samozásobovania pozemku vodou reprezentuje studňa **73-06**, vybudovaná v závere 14. storočia. K jej zaplňovaniu dochádzalo v 2. polovici 15. storočia.

Studňa **73-06** zaniká bez nasledovníka v dôsledku zavedenia verejného vodovodu do mesta, pravdepodobne už na konci 15. storočia (*Sedláčková 1997*, 5).

Datácia fungovania studní so sebou ale prináša svoje vlastné výzvy. Nálezy z dna studní nemusia nevyhnutne vypovedať o zániku ich pôvodnej funkcie, môžu byť stratovými predmetmi súvisiacimi s jej bežnou prevádzkou. Taktiež charakter výplne potenciálne informuje o premene primárneho účelu objektu (bližšie *Klápště 2001; Vencl 2001*). Neoceniteľnosť prírodovedných analýz pre presné datovanie objektov ako sú studne dokladá skúsenosť s mosteckou studňou 1/80 (*Klápště 1983, 443-492; Klápště – Kyncl - Kyncl 2000, 679-687*). Pri absencii spoľahlivejších informácií je tak datovanie studní na parcelách čp. 72,73 len veľmi približné.

Objekt	Konečná hĺbka	Vnútorňý rozmer	Vznik	Zánik
72-01	184,55 m n. m.	125 cm	3.tretina 13. stor	zač. 14. stor
73-43D	185,30 m n. m.	130 cm	zač. 14. stor	pol. 14. stor
73-05	183,67 m n. m.	210 cm	pol. 14. stor	koniec 14. stor
73-06	184,95 m n. m.	220 cm	koniec 14. stor	2. pol. 15. stor

Sekvencia fungovania štvorice studní **72-01 – 73-43D – 73-05 – 73-06** predstavuje, s istými výhradami, prakticky celý úsek vrcholného stredoveku. Príčiny ich postupného nahradzovania sú otázne. Ako prvú je možno vylúčiť ako príčinu pokles hladiny podzemnej vody. Úroveň dna studní je kolísavá, bez tendencií k zahlbovaniu. Istú stúpajúcu tendenciu má vnútorňý rozmer objektov. Rozdiel je vo väčšine prípadov marginálny, možné je však vysloviť tézu o zväčšovaní rozmeru studní na parcelách čp. 72,73 v mladších úsekoch vrcholného stredoveku.

Najpravdepodobnejšou príčinou zániku studní tak ostáva kontaminácia pitnej vody presakovaním fekálneho materiálu, problematika načrtnutá už v úvodných stránkach práce (**kap. 2.2.**).

10.2.3. Nakladanie s odpadom

Najstaršou formou nakladania s odpadom je jeho prosté deponovanie na otvorených priestranstvách, vytvárajúce charakteristické „sídlišní vrstvy“.

Prejavom plánovitého odpadového hospodárstva sú charakteristické „jímky“, odpadové jamy. Rozdeliť sa dajú do dvoch základných skupín rozlíšených podľa charakteru výplne. Objekt so suťovým alebo odpadovým zásypom a rovno uloženými vrstvami je *odpadná jímka*. Organická výplň a vrstvy, prepádávajúce sa do tvaru U ukazujú na pôvodne neskonsolidovaný charakter výplne, charakterizujú *fekálne jímky*. (Cymbalak - Matějková 2012, 48). Do úvahy prichádza i kombinácia oboch typov výplne v jednotlivých fázach existencie objektu.

Z hľadiska konštrukčných úprav jímok prevažujú v 13. a 14. storočí objekty bez úpravy stien alebo s dreveným debnením. Nálezy z Brna umiestňujú kamennú konštrukciu stien jímok do 14. až 15. storočia a tehelnú do 16. storočia (Prochádzka -Mimmelová 1995, 239). Náznak podrobnejšieho datovania ponúkajú nálezy z Olomouca. Jímky so stenami z kameňov spojovanými ílom boli radené do 14. storočia a murované na maltu do 15. storočia (Bláha 1995, 32). Lokálne rozdiely sú ale natoľko výrazné, že typológia jímok nemôže mať univerzálnu platnosť (Široký 2000, 376).

Objekt	Konštrukčný materiál	Výplň	Datovanie
72-01A	kameň	odpadová	15. stor.
72-06	drevo	suťová	14. - 15. stor.
72-06A	-	suťová	14. stor.
72-08	-	odpadová	15. stor.
72-14	drevo	odpadová	2. pol. 15. stor.
72-16	-	fekálna	pol. 15. – 17. stor.
73-05	drevo	fekálna	pol. 15. – 17. stor.
73-06	kameň	fekálna/suťová	pol. 15. – 17. stor.
73-20	drevená	odpadová	14. - 16. stor.
73-28	- / tehla	suťová	17. stor., 20. stor.
73-43D	kameň	fekálna/odpadová	pol. 14. stor.

Na parcelách čp.72,73 sa nachádzalo celkom 11 objektov klasifikovaných ako jímky. V 4 prípadoch sa jednalo o reutilizované studne, z čoho i pramení ich kamenná konštrukcia. V prípade jedného objektu **72-08** sa pôvodne mohlo jednať o pivnicu, ostatných 5 objektov je odpadovými jamami svojim originálnym určením. V trojici týchto jímok **72-06**, **72-14** a **73-20**

boli zachytené relikty drevenej konštrukcie, chronologicky ale nepredstavujú mladší horizont. Tehelná podoba objektu **73-28** je výsledkom jeho mladšej fázy a ako jediná nesie chronologickú informáciu.

Rovnako charakter výplne sa nevyznačuje premenou v čase, čo je prirodzene dané kontinuálnou potrebou deponovať široké spektrum odpadov.

Koniec fungovania jímky je podmienený skôr jej zaplnením, než premenou užívania priestoru okolo nej. Výnimku predstavujú premeny výplní v horných partiách objektov za účelom sanácie priestoru ako to bolo zaznamenané v objektoch **73-05**, **73-06** a **73-43D**. V prípade objektu **73-43D** sa mohlo jednať úpravy súvisiace s utváraním objektu **73-43**. V prípade jímok **73-05** a **73-06** je pravdepodobná súvislosť s planýrkami po deštrukcií za 30 ročnej vojny.

10.3. Domy, pivnice a otázka premeny zástavby, parcelácie a živností na čp.72-74

10.3.1. Relevantné objekty

72-04

Sektor	-	72-A-B2
Identifikovaná hĺbka	-	187,60 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,00 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 100 cm
	VZ	- 280 cm
	HL.	- 60 cm

Stratigrafia:

0	svetlohnedá, miestami žltá, ílovitá	217/98-30
0 - 20 cm	žltá, miestami tmavá, ílovitá	217/98-43
20 – 40 cm	hnedá ílovitá	217/98-44
40 – 60 cm	šedá, miestami žltá, ílovitá	217/98-46

Datovanie Zánik: - pol. 14. stor

Objekt **72-04** sa vyznačuje kolmými stenami a pravidelný pôdorysom s plochým dnom. Pravdepodobne sa tak jedná o pivnicu. Neboli zachytené žiadne stopy stavebnej konštrukcie.

Pivnica je súčasná so susednou murovanou studňou **72-01**, s ktorou sa vzájomne neporušujú. Na severe narušuje starší objekt **72-04A** predlokačného rázu.

Výplni dominujú keramické skupiny II a III, v menšej miere sú prítomné i skupiny I a IV. Podľa jednoducho profilovaných von vyhnuých okrajov a okrajov typu nízke okruží k zasypaniu objektu došlo už 1. polovici 14. storočia.

Zaujímavým nálezom z povrchového kontextu 217/98-30 je hrnčiarska čepeľ upravená z črepu hrubej obtáčanej nádoby béžovej farby.

72-07

Sektor	-	72-B1
Identifikovaná hĺbka	-	188,51 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,23 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 100 cm
	VZ	- 100 cm
	HL.	- 138 cm

Stratigrafia:

0 - 80 cm	hnedá, hlinitá, sypká	217/98-31
80 – 138 cm	hnedá, hlinitá, sypká	217/98-32

Datovanie Zánik: - 2. pol. 15. storočia

Objekt **72-07** je takmer štvorcová pivnica s dreveným debnením stien vynášaným štyrmi kolmi. Stopy pôvodnej výdrevy i štvorica kolových jám boli rozpoznateľné počas výskumu.

Počiatok objektu nie je možné datovať, preukázateľne je ale mladší ako **Zed'-V.** domu **72,3-00** ktorú svojou konštrukciou narušuje.

Jednorazové zaplnenie pivnice dokladá homogénnosť zásypu, ale predovšetkým početný depot celých nádob, v niektorých prípadoch uložených na sebe (katalógové č. 1-17). Ich charakter, bližšie rozpísaný v im venovaných pasážach práce (**kap. 11.3.**), stanovuje okamih zasypania objektu do 2. polovice 15. storočia.

72-15

Sektor	-	72-A3
Identifikovaná hĺbka	-	187,90 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,17 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 150 cm
	VZ	- 215 cm
	HI.	- 73 cm

Stratigrafia:

0	svetlá, hlinitá s drobnou opukou	217/98-102
0 – 20 cm	J. časť - svetlošedá, hlinitá s drobnou opukou	217/98-109
30 – 50 cm	J. časť - hnedá kyprá + mazanica, drevo	217/98-120
50 – 73 cm	J. časť - hnedá kyprá + mazanica, drevo	217/98-121
0 – 15 cm	S. časť - čierna hlinitá + drevo	217/98-128
15 – 25 cm	S. časť - tmavošedá hlinitá	217/98-135
25 – 35 cm	S. časť - tmavošedá hlinitá	217/98-136
35 – 45 cm	S. časť - tmavošedá hlinitá	217/98-137
45 – 60 cm	S. časť - tmavošedá hlinitá	217/98-138
60 – 73 cm	S. časť - hnedošedá hlinitá	217/98-142

Datovanie Zánik: - 15. stor.

Objekt **72-15** je pivnica s obložením stien masívnymi drevenými latami hrúbky 5-7 cm. Steny istili koly v rohoch, z ktorých bola zachytená len jedna kolová jama v juhozápadnom rohu. Vrstvy s prímiesou mazanice a dreva predstavujú relikt nadzemnej konštrukcie z omazaného dreva.

K definitívnemu zasypaniu objektu dochádza niekedy v pokročilom 15. storočí, ako dokladajú nálezy keramických skupín IX a X. Z výplne ale pochádzajú štyri kompletne nádoby (katalógové č. 27-30), prevažne staršieho datovania, dokumentujúce fungovanie pivnice na prelome 14. a 15. storočia.

73-48

Sektor	-	73-A3-4
Identifikovaná hĺbka	-	188,20 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,32 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 340 cm
	VZ	- 225 cm
	HL.	- 88 cm

Stratigrafia:

0 - 30 cm	šedohnedá ílovitá, miestami hlinitá	27/00-112, 119, 121, 125
30 – 88 cm	šedohnedá, miestami žltohnedá, ílovitá	27/00-113, 114, 123

Datovanie Zánik: - 3. tretina 13. stor.

Prílohy: Profil (*príl. 6/VII*)

Objekt **73-48** je zahĺbená stavba, pôvodne s dreveným debnením stien a náznakom „lavice“ úseku na západnej strane s nižším zahĺbením v úrovni asi 187,90 m n. m. Z jej prekrytia výraznou kultúrnou vrstvou je možné usudzovať, že bola vyradená z užívania už ranných fázach existencie mesta.

Dokladajú to aj nálezy keramických skupín I, II, III, IV a predovšetkým *vzhľadu vytažené* okraje a rytá výzdoba s vlnicou. Opracovaný biely kameň z kontextu 27/00-113 môže potenciálne predstavovať relikť bližšie neurčenej remeselnej výroby.

72,3-00

Sektor	-	72-B1, 73-B-C4-5
Identifikovaná hĺbka	-	188,51 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,90 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 720 cm
	VZ	- 1170 cm
	HL.	- 60 cm

Kontexty:

73-43B	svetlošedá ílovitá	15/01-107
73-43E	svetlošedá + kamene, íl + popol, uhličky	15/01-106
72-09	hlinitá, miestami ílovitá	217/98-63
Zed'-V	povrch	217/98-62
Zed'-B	čierna hlinitá výplň medzi kameňmi	15/01-35, 41
Zed'-B	možná pochodzia vrstva domu	15/01-50

Datovanie Počiatok : - 3. tretina 13. stor.

Prílohy: Neúplný profil (*príl. 6/IX*)

Objekt **72,3-00** predstavuje veľký dom s kamennou podmurovkou. Netypickým prvkom je jeho stavebné prepojenie so studňou **72-01**. Kamennú podmurovku tvoria v severojužnom smere **Zed'-V** a **Zed'-B** a vo východozápadnom smere **Zed'-IV/A**, a **Zed'-VII/C**, vo veľkej časti svojho priebehu nedochovaná. Podmurovka má šírku 80 - 90 cm, dochovanú výšku 60 cm a je

vystavaná z opukových kameňom spojovaných čiernou mazľavou hlinou. Reliktom vnútornej konštrukcie domu sú kolové jamy **73-43E**, **73-43B** a **72-09**, v prípade druhých dvoch i so stopami žliabku. Nadzemná časť stavby sa nedochovala, je ale možno predpokladať primárne drevenú konštrukciu stien. Podľa robustnosti základu prichádzajú eventuálne do úvahy až dve nadzemné podlažia.

Interiér objektu **72,3-00** nebol archeologicky zachytiteľný v dôsledku jeho narušenia rozsiahlou vaňovitou jamou **73-43**. Steny podmurovky narušuje hneď niekoľko objektov **72-07**, **72-08**, **73-43A**, spravidla už so značným časovým odstupom. Stratigraficky najdôležitejšie narušenie predstavuje studňa **73-43D** na južnom okraji parcely čp. 73. Objekt **73-43D** existuje už v rannom 14. storočí a dokladá tak veľmi skorý zánik domu **72,3-00**.

Ojedinelé nálezy z výplne medzi kameňmi, patriace keramickej skupine I, datujú výstavbu do počiatku existencie mesta. Potvrdzuje to prítomnosť vzhŕu vyťažených okrajov v kontexte 217/98-62, z povrchu podmurovky. Výplne stĺpových jamiek s keramickými skupinami I, II, III a IV. a okrajom s nízkym okružím potvrdzujú skorý zánik domu.

72,3-01

Sektor	-	72-B1, 73-B-C-5
Identifikovaná hĺbka	-	188,10 m n. m.
Konečná hĺbka	-	187,33 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 720 cm
	VZ	- 900 cm
	Hl.	- 77 cm

Stratigrafia:

0 – 10 cm	svetložltá ílovitá + kamene, zl. tehál	15/01-31, 37, 46
10 – 20 cm	šedohnedá hlinitá + kamene, zl. tehál	15/01-51, 59, 65
20 – 30 cm	šedohnedá s drobnými kameňmi	15/01-53, 66
30 – 40 cm	šedočierna hlinitá	15/01-55, 67
40 – 50 cm	šedohnedá hlinitá, mazľavá + kamene, zl. tehál	15/01-57, 68
50 – 60 cm	šedohnedá hlinitá, mazľavá + kamene, zl. tehál	15/01-58, 60, 69
1	V. časť – šedá a hnedá ílovitá + opuka, uhliky, mazanica, tehly	15/01-71
2	V. časť – šedá a hnedá ílovitá + opuka, uhliky, mazanica, tehly	15/01-72
3	V. časť – šedá a hnedá ílovitá + opuka, uhliky, mazanica	15/01-74, 96
4	V. časť – šedá hlinito-ílovitá	15/01-97
5	V. časť – čiernohnedá	15/01-98
73-43CZ. časť	– čierna hlinitá	15/01-73
73-43CZ. časť	– čierna hlinitá	15/01-77
povrch čp. 72	- ílovitá s kúskami opuky	217/98-82
0 – 15 cm	čp. 72 - ílovitopiesčitá s kúskami opuky	217/98-84
15 – 30 cm	čp. 72 - ílovitopiesčitá s kúskami opuky	217/98-85
30 – 45 cm	čp. 72 - ílovitopiesčitá s kúskami opuky a stavebným odpadom	217/98-86
45 – 60 cm	čp. 72 - ílovitopiesčitá s kúskami opuky	217/98-87
60 – 75 cm	čp. 72 - ílovitopiesčitá s kúskami opuky	217/98-88
77 cm	čp. 72 - čierna hlinitá	217/98-89

Datovanie Zánik : 2. pol. 15. stor.
Prílohy: Profil (*príl. 6/IX – X*)

Objekt **72,3-01** predstavuje rozsiahlu zahĺbenú stavbu vaňovitého tvaru so šikmo sklonenými stenami a rovným dnom. Východný okraj stavby bol zachytený už na parcele čp.72, kde bol označený ako objekt **72-10**. Väčšia časť, približne 765 cm dĺžky, sa rozkladá na susednom pozemku čp.73, kde nesie označenie **73-43**. Kruhovú zahĺbenú časť **73-43C** je západným zakončením stavby **72,3-01**. Z vnútornej konštrukcie boli zachytené dve línie kolových jám na jej severnom okraji. Výplň kontextov 15/01-71, 72, 74, 96 s prímiesou mazanice, opuky, uhlíkov a tehál predstavuje pravdepodobne zánikové vrstvy objektu. Naopak opuka v južných častiach polozemnice nesúvis s konštrukciou, ale je reliktom narušenia staršej studne **73-43D**.

Stratigraficky vytvára objekt **72,3-01** veľmi komplikovanú situáciu. Narušuje staršie praveké súvrstvia, ako to dokladajú časté prímiesy pravekej keramiky v jeho zásypoch a predovšetkým kruhovú zahĺbenú časť v jeho západnej časti, objekt **73-43C** vyplnený materiálom doby bronzovej. Priestorovo sa vylučuje aj so studňou **73-43D**, ktorá v čase vystavania polozemnice už nefungovala ktorej severná časť bola výstavbou nového objektu strhnutá. Rovnako narušuje i veľký dom **72,3-00** deštrukciou jeho južnej steny **Zed'-C** a poškodením západnej steny **Zed'-B**.

Pestré spektrum výplní objektu **72,3-01** spája nálezový fond polovice 15. storočia, charakterizovaný najvýraznejšie keramickými skupinami VII a XI, plošným dekorom drobným radielkom, ovalenými okrajmi hrncov a vodorovne vyloženými okrajmi misiek. Absencia glazovaného materiálu skupiny X, s výnimkou kuthanov, vylučuje neskoršie dochovanie objektu. Veľmi výrazné sú ale prímiesy staršieho materiálu, popri nerelevantnom pravekom, je tu výrazná zložka z prelomu 13. a 14. storočia ktorú možno prisúdiť narušeniu kontextov staršieho domu **72,3-00**.

Zánikový horizont objektu **72,3-01** je dobre zachytený na západnom profile P3 parcely čp. 72. Zemnicu tu zakončuje tenká čierna požiarová vrstva plná uhlíkov, ktorá sa do objektu zvažuje.

Homogénna výplň na tomto mieste indikuje jej jednorázové zasypanie v 2. polovici 15. storočia.

72,3-02

Sektor	-	73-B-C5
Identifikovaná hĺbka	-	189,60 m n. m.
Konečná hĺbka	-	188,25 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 500 cm (neúplná)
	VZ	- 500 cm (neúplná)
	Hl.	- 135 cm

Stratigrafia:

- 189,60 m n. m. úroveň náhodilého dochovania **Zdi-VI**
- 189,30 m n. m. úroveň spojitého dochovania **Zdi-VI**
- 189,00 m n. m. úroveň dochovania **Zdi-C1**
- 188,60 m n. m. spoločná základová hladina stien
- 188,50-40 m n. m. úroveň terénu vyrovnávaná ílovou vyrovnávkou
- 188,40 m n. m. max. hĺbka prepadu **Zdi-VI** do objektu **72,3-01**
- 188,15 m n. m. max. hĺbka prepadu ílovej nivelácie do objektu **72,3-01**

Datovanie Počiatok: - 1650

Prílohy: Pohľady (*príl. 6/IX, XI*)

Objekt **72,3-02** je rekonštrukciou nadzemnej stavby na základe reliktovej steny **Zed'-VI** na hranici parciel čp. 72/73 a steny **Zed'-C1** na rozhraní námestia a čp. 73. Ich súvislosť je v dôsledku narušenia situácie modernou kanalizáciou a hlbokou mechanickej skrývky len hypotetická. Nepochybná je ale ich identická konštrukcia. Jedná sa o žlté opukové múry spojované piesočnou maltou ležiace na 10 – 20 cm hrubej ílovej vyrovnávacej vrstve. Steny sú identifikované v profile a tak je stanovenie ich šírky komplikované. V reze objektu **73-43** je dokumentovaná šírka **Zdi-C1** asi 100 cm. Šírka **Zdi-VI** je neznáma. Doplnenie týchto stien do štvorca vytvára murovaný základ stavby rozlohy 25 m², rešpektujúci hranice parciel čp. 72 a 73 i okraj námestia.

Objekt je možno datovať na základe stratigrafie. Ílové vyrovnávky nasadajú na spálené vrstvy deštruktívneho horizontu 30 ročnej vojny, oscilujúce medzi hladinami 188,50 a 188,80 m nad morom. Dom **72,3-02** je tak novostavbou obnovy mesta po jeho spálení v roku 1634. Túto už zaznamenávajú aj písomné pramene (*kap. 8.*) a umiestňujú ju do roku 1650.

72,3-03

Sektor	-	73-B-C1-4
Identifikovaná hĺbka	-	190,10 m n. m.
Konečná hĺbka	-	189,21 m n. m.
Rozmery objektu	S-J	- 1150 cm
	VZ	- 765 cm
	HL	- 89 cm

Stratigrafia:

- 190,10 m n. m. horná hranica dochovania **Zdi-III**
- 189,90 m n. m. horná hranica dochovania **Zdi-II**
- 189,46 m n. m. horná hranica dochovania steny objektu **73-03**
- 189,35 m n. m. počiatočná úroveň **Zdi-II**
- 189,30 m n. m. počiatočná úroveň **Zdi-III**
- 189,21 m n. m. počiatočná úroveň steny objektu **73-03**

Datovanie Počiatok: - 19. stor

Prílohy: Pohľad (*príl. 6/VIII*)

Objekt **72,3-03** je rekonštrukciou nadzemnej stavby prepojením objektu **73-03** a stien **Zed'-III** a **Zed'-II**, zachytených na rozhraní parciel čp. 72/73 v profile P3. Ich prepojenie je v dôsledku narušenia priestoru stavby **72,3-03** modernou kanalizáciou len hypotetické.

Konštrukcia jednotlivých stien vykazuje isté rozdiely. Reliktom staršej fázy objektu **72,3-03** je **Zed'-II**, vystavaná z menších nepravidielných, zvetraných, opukových kameňov. Mladšia fáza, reprezentovaná **Zdi-III** a stenou **73-03** sa vyznačuje kombináciou kvalitnejšie opracovaných opukových kameňov s tehliami. V prípade objektu **73-03** bola ešte zachytená piesočná úprava pod múrom, pod stenami na profile P3 absentujúca. Výsledná stavba má plochu 88 m² a rešpektuje hranicu parciel čp. 72 a 73.

Objekt leží v najvyššom horizonte stratigrafie parciel, prakticky na dnešnej úrovni povrchu. Ako najmladšia novoveká zástavba na parcele je objekt **72,3-03** dokumentovaný na *Stabilním katastru* (*príl. 3/II*) čo ho datuje do 19. storočia.

10.3.2. Zástavba

Zástavbu najranejšej fázy existencie mesta typicky predstavujú zapustené stavby, spravidla chápané ako „lokačné provizória“. Dokumentované sú predovšetkým na výskumoch neúspešných a presunutých založení (*kap. 2.2.*). Už od počiatku ale boli doplnené o nadzemné domy s kamennou podmurovkou. Rozšírene základnej jednopriestorovej dispozície predstavuje nadzemné podlažie, zachytené napríklad na Sekanke u Davle (*Richter 1982*). Podľa nadštandardnej hrúbky stien mohli mať mostecké polozemnice, či pražské zapustené domy až dve nadzemné poschodia (*Muk 1991*, 88-89).

Do tohto všeobecného rámca zapadá aj situácia na nymburských parcelách čp. 72, 73. Lokačnú polozemnicu potenciálne reprezentuje objekt **73-48**, jeho interpretáciu ako obytnú stavbu ale spochybňuje absencia výhrevného telesa i malý rozmer stavby s plochou necelých 8m².

Nepochybne obytný účel mal súdobý objekt **72,3-00**. Na robustné podmurovky nasadalo i jedno, eventuálne dve drevohlinité nadzemné podlažia.

Tento dom predstavuje svojou dimenziou /12 x 7 m/ i raným chronologickým zaradením výnimočný prvok nymburskej zástavby. A to natoľko, že prichádza do úvahy jeho obývanie samotným mestským lokátorom Kunrátom/Konrádom (*Řehounek 2012*, 10). Najbližšiu analógiu preň predstavuje štvorcový murovaný objekt s rozmermi 8,5 x 8,5 m z parcely čp. 17 na námestí Přemyslovců (*Sedláčková – Velímský 1993*, 349-351). Táto ale leží v hĺbke parcely a tak môže predstavovať práve tak i zadný trakt už nezachytenej stavby oslišnej konštrukcie.

Domy s kamennými podmurovkami z bezprostredného okolia patria už do pokročilejšieho 14. storočia (*Motýková 2007*, 23).

Typologicky by mohol predstavovať objekt **72,3-00** jednopriestorový dom *síňový*, tradične radený až do 2. polovice 14. storočia (*Mencl 1953*). A hoci patriaci primárne do tejto mladšej éry, prípustný je i v neskorom 13. storočí (*Radová – Hauserová 1992*, 104). Rovnako je tento typ už od svojho založenia chápaný ako poschodový (*Radová 1986*, 69).

Síňový dom typicky zaberá celú šírku parcely (*Radová – Hauserová 1992*, 106), z čoho vyplývajú ďalšie implikácie pre otázku parcelácie čp. 72 a 73.

Narušenie domu **72,3-00** studňou **73-43D** dokladá jeho netypicky skorý zánik, už na počiatku 14. storočia.

Zástavba nasledujúcej éry predstavuje istý druh regresu, v podobe opustenia kamennej konštrukcie a preferencií drevohlinitej stavby i v podobe redukcie celkových rozmerov stavby /9 x 7m/. Objekt **72,3-01** je datovaný až svojimi zánikovými vrstvami do 2. polovice 15. storočia a

stanovenie doby jeho vzniku je neisté. Pravdepodobný je ale nejaký časový hiát, daný nielen existenciou studne **73-43D** ale i akumuláciou kultúrnej vrstvy nad objektmi vzťahujúcimi sa k staršej zástavbe. Kde a či vôbec, stála obytná stavba v medzidobí domov **72,3-00** a **72,3-01** je otázne.

Mladšie stavby na ploche parciel čp. 72 a 73 sa v dôsledku hlbkej skrývky nedochovali. Výnimku predstavujú objekty rekonštruované za základe stien zachytených v obvodočných profiloch pozemkov.

V prednej časti parcely čp. 73 je to objekt **72,3-02**, stratigraficky datovaný, nasadením na spálenisko, 30 ročnej vojny do polovice 17. storočia, o minimálnych rozmeroch 5 x 5 metrov.

V hĺbke bloku je to stavba **72,3-03** patriaca pravdepodobne až do 19. storočia.

Hiáty v kontinuite obytnej zástavby môžu byť dané stavom dochovania terénnej situácie a jej recentným narušeniami. Práve tak ale môžu objektívne dokladať presun obytnej zástavby na opačnú stranu bloku, do čela Bobnickej ulice, dnešnej Palackého třídy. Parcely čp. 72 a 73 by tak predstavovali zadné trakty spojitých, dlhých pozemkov. Eventualitu zachytenú v dispozícií na rekonštrukcií stredovekej podoby mesta z roku 1912 (*príl. 3/VI obr. 1*).

10.3.3. Parcelácia

Na podobu zástavby miest má rozhodujúci vplyv rozvrhnutie jeho parciel. v stredovekých mestách Zásadným determinácnym faktorom podoby zástavby stredovekých miest je rozvrhnutie ich parciel. V najvšeobecnejšej rovine majú pozemky pomer šírky k dĺžke niekde medzi 1:3 až 1:10. Vo veľkých mestách by sa dali dimenzie spriemerovať na 8-10 x 20-30 metrov (*Hoffmann 1992*, 170). Úzka parcelácia, ako napríklad v Českých Budejoviciach, so šírkou pozemku len 8,5 m tak vedie k rozvinutiu domu do hĺbky. Naproti tomu na širokých parcelách je podoba zástavby nezobecniteľná (*Líbal - Muk 1969; Muk 1991*, 91).

V Nymburku existovali rozdiely vo veľkosti jednotlivých parciel už od jeho založenia. Vyplývali z mnohých faktorov – prispôsobenia konfigurácií terénu, starším existujúcim komunikáciám, ale i rozdielných potrieb, požiadavkov či možnosti jednotlivých obyvateľov. I miera transformácie pôvodného rozmerania bola variabilná (*Velímský 1995*, 75). Na niektorých miestach sa dochovalo rozvrhnutie v dobe lokácie mesta prakticky až do súčasnosti. Najmarkantnejšie je to zachytené napríklad na južnom fronte náměstí Přemyslovců (*Sedláčková – Velímský 1993*, 644-659). A na iných miestach, napríklad práve na parcelách čp. 72 a 73 prešla dispozícia zložitejším vývojom.

Južná časť Palackého ulice a severná strana Kostelního náměstí, formované oblúkom pravekej priekopy, boli rozmerané na parcely so šírkou 9-13 m a dĺžkou 30-70 m (*Motyková 2007*, 26), pričom najdlhšia forma zaberala celý priestor medzi dvojicou zmienených verejných priestranstiev.

Súčasná podoba parciel čp. 72, 73, 74 do tohto rámca celkom zapadá. Parcela čp. 72 so šírkou 8,5 m a dĺžkou 22 m, leží na jeho spodnej hranici. Zhruba priemerná je čp. 73 s rozmermi 14 x 22 m. A dimenzionálne najveľkorysejšia je čp. 74 so zhodnou šírkou 14 m ale dĺžkou 39 m, zasahujúcou výraznejšie do hĺbky bloku. Veľkostný rozptyl parciel je ešte markantnejší v plošnom vyjadrení.

Parcela	Šírka v ulici	Hĺbka do bloku	Plocha
čp. 74	14 m	39 m	550 m ²
čp. 73	14 m	22 m	310 m ²
čp. 72	8,5 m	22 m	187 m ²

Parcela čp. 74 ďalšej analýze podrobená nebude, keďže výskum odkryl len zlomok jej plochy a teda i nevyhnutných informácií k tejto otázke.

Moderná hranica parciel čp. 72 a 73 je v archeologickom zázname dohľadateľná do polovice 17. storočia. Dokladá ju **Zed'-VI**, ležiaca na planýrkach po tridsaťročnej vojne. A jej stálosť až do dnešných dní potvrdzujú **Zed'-II** a **Zed'-III**, steny stavby z 19. storočia opierajúce sa o hranicu parciel v ich zadných traktoch.

Písomné záznamy (**kap. 8.**) zachycujú parcely čp. 72 a 73 v 16. storočí ako spojené. Ich zástavba, zaznamenaná v mestských kronikách, ťažko hľadá archeologický protipól. Potenciálne je ním rozsiahly objekt **72,3-01**, stojaci na prednej línii obidvoch parciel. Jeho zásyp ho ale umiestňuje hlbšie do minulosti, ešte na koniec 15. storočia. Zároveň je tak ale archeologickým dokladom spojitosti pozemkov už v tejto ére.

Situácia sa ďalej mení v 14. storočí. Studňa **73-05** leží na dnešnom rozhraní parciel čp. 73 a 75 a preukazuje odlišný priebeh hraníc parciel v tomto období.

Teoreticky sa dá parcelácia v dobe založenia mesta a nasledujúcich dekádach, rekonštruovať podľa bohatého domu **72,3-00**. Jeho takmer 12 metrov široká uličná fasáda by tak definovala šírku svojej parcely a zaberala celú jej prednú časť. Parcely by tak boli posunuté približne o polovicu modulu oproti dnešnému stavu a súdobá polozemnica **73-48** s plochou necelých 8m² by bola skromným susedom výnimočne výstavného domu.

Pre dispozíciu parciel predstavuje značnú hádanku studňa **73-43D**. Objekt tohto typu sa typicky nachádza v hĺbke parcely, v pomyselnnej hygienicko-sanitárnej zóne pozemku (*Velímský 1995, 78*). Umiestnenie studne priamo na dnešnej hranici s Kostelním námestím tak môže indikovať značné vysunutie pozemku do plochy námestia v dobe fungovania objektu. Krátky interval existencie studne **73-43D** by tak zároveň bol dôkazom neúspechu tejto expanzie parcely. Alternatívnu interpretáciu predstavuje otočenie orientácie parcely do Bobnickej ulice/Palackého třídy.

Bezpečne sa ale dá parcelácia rekonštruovať len na širšej ploche, vykazujúcej istý druh rytmy analógických objektov, predstavujúcich paralelnú zástavbu susediacich pozemkov. Predostreté závery preto potrebujú ďalší terénny výskum na svoje doloženie, či vyvrátenie.

10.3.4. Remeslá

Identifikácia a rekonštrukcia remesiel vykonávaných v jednotlivých mestských domácnostiach predstavuje mimoriadne zložitú problematiku (*kap. 2.2.*). Základné indície poskytujú mestské záznamy a kroniky. Ich výpovednú hodnotu ale obmedzuje niekoľko limitujúcich faktorov. Predovšetkým je to stav ich dochovania, kedy kontinuálny obraz poskytujú spravidla až pre novoveké obdobie. Ďalší problém vyplýva z charakteru zápisov, sledujúcich primárne vlastnícke línie domov. Hoci záznamy nezriedka titulujú majiteľov podľa remesla ktorým sa zaoberajú, nedokladajú, že remeselník vykonával svoje remeslo priamo na tomto mieste.

Práva a živnosti novovekých obyvateľov parciel známe z písomných záznamov sú priblížené vo vlastnej kapitole (*kap. 8.*).

Archeologický doklad novovekých remesiel, zaznamenaných v písomných prameňoch je znemožnený likvidáciou príslušných kultúrnych vrstiev na skúmaných parcelách, hlbokou skrúvkou.

Pre vrcholný stredovek je situácia opačná. Neexistujúce písomné záznamy dopĺňa dochovaný archeologický potenciál. V pôvodnom kontexte je možno očakávať nástroje či výrobky remesiel v prvom rade v pivniciach a domoch. Jediným takýmto preukázateľným dokladom je ale hrnčiarska čepeľ z kontextu 217/98-30 patriaceho pivnici **72-04**. Bez príslušnej výsypky keramických nepodarkov alebo reliktu vypaľovacej pece, zachytených bezpečne interpretovaných situáciách (napríklad: *Žegklitz 2006*, 78-116; *Juřina et al. 2009*), má ale takýto ojedinelý nález len malú výpovednú hodnotu.

Ešte pominuteľnejším potenciálnym dokladom je nález opracovaného kameňa z kontextu 27/00-113 v polozemnici 73-48. Hoci sa môže jednať o doklad výrobnnej činnosti, jej bližší charakter je neurčiteľný.

Dochované písomné a archeologické záznamy tak neumožňujú uspokojivo či v úplnosti analyzovať problematiku živností obyvateľov parciel čp. 72 -74.

11. Keramický Nálezový fond z výskumov na parcelách čp. 72 -74

11.1. Uvedenie do problematiky spracovania keramického súboru z čp. 72-74

K adekvátnej analýze nálezového fondu je nevyhnutné sa prizrieť stavu bádania a možnostiam hľadania analógií v doteraz spracovaných keramických fondoch.

Ranne stredoveká keramika z regiónu bola predmetom bádania už na niekoľkých významných lokalitách, predovšetkým z Libice nad Cidlinou (napr. *Princová – Mařík 2006*) a Kouřimi (napr. *Šolle 1981*).

Pre vrcholne stredovekú keramiku dosiaľ chýba komplexné spracovanie v dimenzií porovnateľnej s veľkými prácami z Prahy (napr. *Vařeka 2002; 2009; Blažková 2013*), Plzne (*Orna et al. 2011*), Brna (*Procházka – Peška 2007*) alebo Českých Budějovic (*Čapek – Čekalová – Říha 2013; Čapek – Militký et al. 2016; Čapek – Preusz – Militký 2016*).

Najväčší potenciál rozšíriť vedomostnú základňu predstavuje práca Čelákovického a Poděbradského múzea. Ako ale ilustruje situácia v Nymburku (**kap.7.**), publikačná úroveň výsledkov výskumov vyžaduje značné zlepšenie.

Moderným štandardom sa stáva klasifikovanie nálezového fondu do keramických skupín a tried. Takto je možné priradiť informačnú hodnotu i radovým keramickým zlomkom. Súčasný stav poznania ale vo výsledku znamená, že každá spracovávaná lokalita má svoj vlastný prehľad keramických tried.

Nevýhodou triedenia keramiky do úzko vymedzených tried je, že sa vo výrazne fragmentarizovanom nálezovom súbore môžu, vplyvom postdepozíčných procesov, časti jednej nádoby makroskopicky javiť ako príslušníci odlišných tried. Individuálne vnímanie farby, ako primárneho deskriptoru keramiky, taktiež negatívne ovplyvňuje opakovateľnosť výsledkov (*Matějková 2014, 91*).

Ďalšou slabinou podrobného triedenia do keramických tried, predovšetkým v kombinácií s ich len popisnou deskripciou tak výrazne sťažuje prípadné stotožnenia jednotlivých tried medzi lokalitami (napr. *Marešová 2001; Čapek – Militký et al. 2016*).

Vyčlenenie širšie definovaných keramických skupín je teda príhodnejšie k vytváraniu analógií v keramickom materiáli medzi jednotlivými lokalitami.

V okrese sú spracované povrchové nálezy z vidieckeho prostredia (*Klír 2002; 2013*), pre kontexty mestských parciel majú, predovšetkým v absencií stratigrafických vzťahov len obmedzenú výpovednú hodnotu. Za analógiami k novodefinovaným nymburským mestským keramickým skupinám sa bolo nutné obzerať v širšom okolí. Výber použitých prác sleduje kvalitu spracovania, blízkosť lokality i prítomnosť špecifických analogických prvkov v nálezových súboroch.

Predovšetkým je to Praha, kde okrem zmieňovaných súborných prác, rozširujú poznanie spracované lokálne situácie (napr. *Charvátová – Charvát 1981; Scheufler 1990; Rückl – Havrda – Tryml 2007; Cymbalak — Matějková 2012*).

Kvalitným spracovaním vynikli aj vzdialenejší Turnov (*Matějková 2014*), černokostelecká dedina Vojkov (*Vařeka 2010*), Chrudim (*Frolík – Sigl 1990; Musil 2010*) či Rakovník (*Blažková – Lomecká 2007*).

Výhody presnejšieho časového ohraničenia majú hradné kontexty ako je Rabštejnec (*Musil 2009*), Točnick (*Smetánka 1964*) či Nový Hrádek u Kunratic (*Durdík 1980*). Prípadne zaniknuté lokality ako Sezimovo Ústí, Tábor a Kozí Hrádek (*Reichterová 1965*).

Najbližšie porovnávané kontexty pochádzajú z Kolína Kutnej Hory (*Marešová 2001; Frolík - Tomášek 2003*) Čáslavi (*Pavluš 1981; Šumberová - Valentová 2005*)

Makroskopická klasifikácia keramického nálezového súboru z parciel čp. 72-74 prebiehala v kontexte vybraných existujúcich spracovaných fondov. Pre neexistenciu výhradného a adekvátneho klasifikačného rámca je jej systematizácia do 11 keramických skupín, predostretých na nasledujúcich stranách výsledkom ich kombinácie.

11.2. Keramické skupiny

11.2.1. I - Keramika pokračujúcej hradištnej tradície

Popis

Keramická skupina I sa vyskytuje v širokom spektre farieb od okrovej cez šedú, hnedú až po hnedočervenú. Lom je jednotný, s hrubým pieskovým ostrivom a výraznou prímiesou sludy. Črep je porézny, povrch hrubý až krupičkovitý. Nádoby sú lepené a obtáčané na pomalotočivom hrnčiarskom kruhu. Premennivá farba povrchu nádob je dokladom nestabilného, ale inak stredne tvrdého oxidačného výpalu (*Matějková 2014, 97-98*). Hrúbka črepu je vyššia /5-8 mm/.

Charakteristické prvky

Fragmentárny nálezový fond indikuje prevahu bezuchých hrncov.

Typické okraje predstavujú *ven vyhnuté a jednoducho profilované*. Sekundárne sa objavujú okraje *vzhůru vytažené*.

Výzdobu predstavujú jednoduché ryté línie a predovšetkým ryté vlnovky, signifikantný je výskyt hrnčiarskych značiek na dnách nádob.

Datovanie

V nymburských súboroch reprezentuje počiatočnú etapu existencie mesta. Ako taká je datovaná do 3. tretiny 13. storočia až ranného 14. storočia.

Analógie

Stotožniteľná je s so skupinou E vrcholne stredovekej keramiky hradištnej tradície, Ako ju vymedzil T. Klír na nálezoch vidieku Nymburska (*Klír 2002, 134*). V časlavskom keramickom fonde prežíva keramika s prímiesou sludy hlboko do 14. storočia (*Šumberová - Valentová, 2005, 633-634*).

11.2.2. II - Svetlá oxidačná keramika - ranná

Popis

Keramická skupina II je charakteristická svetlými odtieňmi povrchu od okrovej cez šedú až do béžovej. V lome je spravidla pozorovateľný charakteristický „sendvičový efekt“, s tmavšou farbou jeho jadra. Hrnčina je hrubá, s množstvom neplastických zložiek, predovšetkým kremičitého piesku. Povrch je krupičkovitý až hrubý. Nádobý sú obtáčané, v mladších fázach zriedkavo i vytáčané, so stredne tvrdým výpalom v oxidačnom prostredí. Hrúbka črepu je priemerne nižšia až stredná /3-6 mm/.

Charakteristické prvky

Najbežnejším tvarom nádob je bezuchý hrniec. V kulovité i vejčité forme. Zriedkavejšie sa objavujú hrnce s uchom, či prvé pokličky. Skupina II je charakteristická predovšetkým väzbou na okraje typu *okruží* a to vo variantách *pravých* i *nepravých*. Zriedkavejšie a mladšie sú nádoby s okrajom ovaleným. Typický dekor staršej fázy II(a) predstavuje *vývalková šroubovice*. Inak sú nádoby prevažne nezdobené, prípadne vybavené líniou jednoduchých vpichov.

Datovanie

Skupina II sa objavuje už v najstarších horizontoch mesta. Typická je ale pre 14. storočie. A dožíva v 1. pol. 15. storočia, kedy je nahradená skupinou VII. Zachytená je na viacerých miestach v Nymburku, napríklad na čp. 165 na Náměstí Přemyslovců (*Motýková 2009*, 140-141).

Analógie

Stotožniteľná je s Pražskou hrnčinou P4.I, s triedou P4001, charakteristickú pre 14. až 1. pol. 15. stor. (*Vařeka 1998*, 127; *2002*, 217-250; *2010*, 162). Prípadne skupinou H, identifikovanou na nymburskom vidieku (*Klír 2002*, 134). Prešívanie tohto typu keramiky je doložené ešte v 15. storočí na nálezovom fonde Nového Hrádku u Kunratic, rovnako i relatívna konštantnosť jeho podoby v celom období (*Durdík 1980*, 361 – 368). Staršia fáza, skupina II(a) je podľa plytkej šroubovice vymedzená v Čáslavi v 1. pol. 14. storočia (*Šumberová - Valentová, 2005*, 633-634).

11.2.3. III - Tmavá oxidačná keramika

Popis

Keramická skupina III sa vyskytuje v širokom spektre farieb od žltohnedej do šedých a čiernych odtieňov. Na lome je tmavá s hrubým pieskovým ostrivom a v menšej miere i prímiesou sľudy. Črep je porézny, povrch hrubý až krupičkovitý. Nádoby sú obtáčané a vypaľované v oxidačnom prostredí. Hrúbka črepu je priemerne stredná až väčšia /4-6 mm/.

Charakteristické prvky

Fragmentárny nálezový fond indikuje prevahu bezuchých hrncov.

Definujúcou črtou skupiny III je výskyt okrajov *vzhůru vytažených*, čo vytvára analógiu s černokosteleckým okruhom (*Klápště 1978*, 450, 451, 457).

Výzdobu predstavujú jednoduché ryté línie, signifikantný je výskyt hrnčiarskych značiek na dnoch nádob.

Datovanie

V nymburských súboroch reprezentuje počiatočnú etapu existencie mesta. Ako taká je datovaná do 3. tretiny 13. storočia až 1. polovice 14. storočia.

Analógie

Stotožniteľná je s so skupinou F vrcholne stredovekej keramiky hradištnej tradície, Ako ju vymedzil T. Klír na nálezoch vidieku Nymburska (*Klír 2002*, 134). Alternatívne s triedou PV3002 z nálezov z dediny Vojkov (*Vařeka 2010*, 160).

11.2.4. IV – Červeno maľovaná keramika

Popis

Keramická skupina IV je definovaná podľa typickej červenej maľby a podľa rádovo vyššej kvality hrnčiny belavých, okrových až oranžových odtieňov IV(b). Farba je na lome konštantná. Črep je jemný, má ale výrazné pieskové ostrivo, ktoré sa prejavujú krupičkovitým povrchom, mladšie nádoby sú leštené do hladka. Nádoby staršej fáze IV(a) sú obtáčané, v mladšej fáze IV(b) už vytáčané. Výpal prebiehal v oxidačnom prostredí. Črep je prevažne tenký /okolo 4 mm/. Nápadná kvalita i výzdoba evokujú jej užitie primárne ako stolnej keramiky.

Charakteristické prvky

Typickým tvarom nádob sú malé džbáanky /č. 49, 52, 60/. Len okrajovo sú hrnce a v jednom exemplári sa objavuje drobný kalíšok /č. 22/.

V profilácií okrajov prevažujú *ploché okružia*, *vysoké okruži* a *přehnuté podseknuté* okraje.

Primárnym dekorom je červená maľba, predovšetkým línie a vlnovky, zriedkavejšie sú motívy mriežky. Nahodilé línie dekoru, spoločne s plochými okružiami, sú chronologicky najstaršie IV(a), húsenicovité vlnovky patria k mladšej fáze (*Gabriel – Smetana 1983*, 127). Častá je *vývalkovitá šroubovice*. Najmladším dekorom je plošné drobné radielko.

Datovanie

Chronologický rozsah skupiny IV je mimoriadne široký. Vyskytuje sa od založenia mesta v 3. tretine 13. storočia a mizne v priebehu 15. storočia. Prelom staršej IV(a) a mladšej IV(b) fáze bol umiestnený niekedy do 2. polovice 14. storočia (*Matějková 2014*, 100).

Analógie

Identifikovaná bola už na Sekanke u Davle v 13. storočí (*Richter 1982*, 129). V pražskom fonde sa objavuje na konci 13. storočia a mizne v priebehu 15. storočia (*Vařeka 2009*, 155-156). Do najmladšieho obdobia je záver červeno maľovanej keramiky umiestňovaný v kontextoch z hradu Frýdštejna (*Gabriel 1991*, 279–292).

11.2.5. V – Šedá redukčná keramika – ranná

Popis

Keramická skupina V má svetlosivú farbu s príležitostnými tmavšími odtieňmi. Farbu si zachováva i v lome. Črep je zrnitý s výrazným piesčitým ostrivom. Povrch je hrubý, vyskytujú sa ale prípady hladenia, spojitelné s jej staršou fázou V(a). Nádobý sú obtáčané a vypaľované v redukčnom prostredí. Hrúbka črepu je stredná až vyššia /4 - 7 mm/.

Charakteristické prvky

Staršiu fázu V(a) reprezentuje bezuchý hrniec /č. 19/, neskôr sa spektrum rozširuje o menšie jednouché hrnce /č. 33/, vysoké bezuché hrnce /č. 41/ a poháre /č. 29/ a hlboké misy.

Okraje boli zaznamenané ako *okruží, šikmý podseknutý, prehnutý podseknutý, vodorovne vyložený, jednoduchý s lištou i ovalený okraj s vnútorným prožlabením*.

Výzdobu spravidla predstavujú len *jednoduché ryté línie*, prípadne *vývalková šroubovice V(a)*.

Datovanie

Redukčná keramika skupiny V je v nymburkom nálezovom fonde doložená už v 1. polovici 14. stor. (*Sedláčková – Velimský 1993*, 644-659; *Sedláčková 1997*; *Motyková 2004*, 158). Jej staršia fáza V(a) patrí do začiatku 14. storočia. Okolo polovice 15. storočia je doplňovaná a nahradzovaná skupinou VI.

Analógie

Systém delenia redukčnej keramiky do mladšej a staršej fázy je uplatnený i pri klasifikácii nálezov z jímok v Prahe, na Novom meste a Malej Strane (*Cymbalak – Matějková 2012*, 53, 63), v Turnove (*Matějková 2014*, 102) i Vojkove (*Vařeka 2010*, 162).

Datačne je skupina V porovnateľná s výskytom redukčnej keramiky v J. a Z. Čechách (*Vařeka 1998*, 128), hoci rozhodne nie s jej percentuálnom zastúpením (*Čapek – Preusz – Militký 2016*, 14).

11.2.6. VI - Tmavošedá redukčná keramika - pokročilá

Popis

Keramická skupina VI sa vyskytuje v spektre farieb medzi sivou a čiernou. V lome je o stupeň svetlejšia v sivých a tmavosivých odtieňoch. Črep je zrnitý s výraznou neplastickou zložkou. Povrch je hrubý, vyskytujú sa ale stopy hladenia a leštenia. Nádobý sú vytáčané a vypaľované v redukčnom prostredí. Hrúbka črepu je tenká až stredná /do 5 mm/.

Charakteristické prvky

Tvarovému spektru nálezov dominujú jednouché hrnce výrazne vejčitého tvaru. V menšej miere sú zaznamenané pokličky. Dominantným okrajom hrncov je *ovalený okraj s vnútorným prožlabením*. Zriedkavejšie sú *jednoduché formy okraja so zosilením či odsadením pre pokličku*. Typickú výzdobu predstavuje plošná aplikácia drobným oblým radielkom, niekedy sprevádzaná ryhou na podhrdlí. Prípadne viacnásobná rytá línia doplnená o jediná líniu drobného radielka.

Datovanie

V nymburských súboroch nahradzuje skupinu V, okolo polovice 15. storočia. Z nálezov je ale zrejmé, že vo výskyte neboli výlučné a istý čas koexistovali. Rovnako neostrá je hranica jej vymiznutia. Stráca sa niekedy v 1. polovici 16. storočia v prospech skupiny IX, ktorá sa z nej vyvinula cez prechodový horizont IX(a).

Analógie

Systém delenia redukčnej keramiky do mladšej a staršej fázy je uplatnený i pri klasifikácii nálezov z jímok v Prahe, na Novom meste a Malej Strane (Cymbalak – Matějková 2012, 53, 63), v Turnove (Matějková 2014, 102) a Vojkove (Vařeka 2010, 162). Analógie k skupine VI je možno nájsť v Čáslavi v 2. pol. 15. stor., predovšetkým v leštenej povrchovej úprave (Šumberová - Valentová, 2005, 634-636).

11.2.7. VII – Svetlá oxidačná keramika - pokročilá

Popis

Keramická skupina VII sa vyskytuje v spektre farieb od svetlej okrovej do oranžovohnedej. V lome je spravidla pozorovateľný charakteristický „sendvičový efekt“, s tmavšou farbou jeho jadra. Črep je zrnitý s výraznou neplastickou zložkou. Povrch je hrubý, vyskytujú sa ale stopy hladenia. Nádoby sú vytáčané a vypaľované v oxidačnom prostredí. Hrúbka črepu je tenká až stredná.

Charakteristické prvky

Tvarovému spektru nálezov dominujú hrnce výrazne vejčitého tvaru s plytkým žliabkom na podhrdlí. Sekunduje im plošná radielková výzdoba na pleci a maximálnej výduti. Objavuje sa i dekor v podobe línie kolkov. Dominantným okrajom hrncov je *Ovalený okraj s vnitřním prožlabením*. Zriedkavejšie sú jednoduché formy okraja so zesilovaním či odsadením pre pokličku. Spektrum nádob rozširujú veľké džbány s jednoduchým priamym okrajom.

Datovanie

V nymburských súboroch nahrádza skupinu II, okolo polovice 15. storočia. Podľa výskytu v kontextoch sa javí, že staršia hnedooranžová varianta VII(a) „s náznakmi hladenia povrchu mizne okolo konca 15. storočia a ďalej sa vyskytujú len svetlejšie exempláre.

Analógie

Stotožniteľná je s Pražskou hrnčinou P4.V, vyskytujúcou sa ale v súboroch len v obmedzenej miere (Vařeka 2002, 217-250). Analógiu pre prostredie širšieho okolia Prahy predstavujú nálezy z Vojkova, kde sa nachádza príbuzná keramická skupina PV5006 nachádza v omnoho väčšej miere. Stanovujú opatrný precedens jej hromadnejšieho výskytu v mimopražskom prostredí (Vařeka 2010, 162). Staršiu variantu keramickej skupiny je možno, s istými výhradami, stotožniť s chrudimskou keramikou 2. skupiny, ako ju klasifikoval J. Musil (Musil 2010, 1-18).

11.2.8. VIII - Červená rezná keramika

Popis

Keramická skupina VIII je charakteristická svojou výrazne oranžovou až tehlovočervenou farbou povrchu. Farbu si zachováva aj na lome, jedine jeho jadro je v hrubších exemplároch tmavosivej farby. Črep je jemný, má ale výrazné pieskové ostrivo, ktoré sa na povrchu prejavuje výraznou krupičkovitosťou. Nádoby sú vytáčané a vypaľované v oxidačnom prostredí. Hrúbka črepu je priemerne stredná až väčšia /4-8 mm/, čo je ale dané prevažne typom nádoby.

Charakteristické prvky

Podľa dochovaných nymburských zlomkov je jediným viacnásobne identifikovaným tvarom tejto triedy hlboká miska.

Profilácia okrajov tomu zodpovedá. Zachytený bol *vodorovne vyložený a prehnutý* okraj.

Výzdoby predstavujú jednoduché ryté línie, prípadne zložitejšie úpravy okrajov v podobe plastickej lišty či radielkovej výzdoby na vyloženom okraji.

Datovanie

V nymburských súboroch sa vyskytuje spravidla v sprievode glazovanej skupiny X. Ale mizne z nich ešte pred 30 ročnou vojnou. Datovať je ju možné do celého priebehu 16. storočia.

Analógie

Stotožniteľná je s Pražskou hrnčinou P4. VI, s triedami P4010 a P4014. Nálezové kontexty z Náměstí Republiky ju datujú do prelomu 15. a 16. storočia až 1. pol 16. stor (*Vařeka 2002*, 246). Červená rezná keramika je značne rozšírená v severných Čechách a nálezy a Turnova preukazujú jej prežívanie mimo centier až do konca 16. storočia. Je tu zaznamenaný trend postupného zjemňovania ostriva a povrchu nádob (*Matějková 2014*, 100-101), v Nymburku ale nebol na malom nálezovom súbore pozorovaný.

11.2.9. IX - Zakuřovaná Keramika

Popis

Keramická skupina IX je definovaná na základe svojej špecifickej úpravy povrchu. Sivý až čierny zovňajšok je aplikáciou zakuřovania premenený do lesklých striebnistých odtieňov. Na lome je črep svetlý, skoro biely a farebne konštantný. Črep je jemný, dobre slinutý, ostrený jemným pieskom. Povrch je hladký až leštený. Nádoby sú vytáčané a vypaľované v redukčnom prostredí. Črep je veľmi tenký, len pri dne dosahujúci vyšších hodnôt /3-6 mm/.

Charakteristické prvky

V tvarovom spektre dominujú menšie, vajčité, jednouché hrnce, náhodile i pokličky. Ojedinele je identifikovaný džbán /č. 21, 51/a jeden exemplár kuthanu z kontextu 217/98-109.

Najčastejšiu profiláciu okrajov predstavujú rozličné varianty okraja *ovaleného, ovaleného s vnútorným prožlabením*. Objavuje sa i *ven vyhnutý zosilnený, podseknutý, ovalený podseknutý a zavinutý*.

Typickú výzdobu predstavuje plošná aplikácia drobným oblým radielkom. Niekedy sprevádzaná ryhou na podhrdlí. Vyskytuje sa i vlnkové radielko aplikované v ploche. Výlučnejší dekor predstavuje línia kolkov na podhrdlí, najčastejšie v tvare šípky.

Datovanie

V nymburských súboroch sa objavuje zakuřovaná keramika v 2. polovici 15. storočia. Jej najrannejšie exempláre IX(a), zachytené v kontexte 217/98-61 objektu 72-08 majú ešte zakuřovanú úpravu vykonanú nekvalitne a môžu tak zároveň dokladať jej lokálny vývoj. Výskytom v kontextoch bez skupiny X dokladá svoj starší počiatok. Z nálezových súborov mizne niekedy pred 30 ročnou vojnou. Keďže sa spoločne s berounským zbožím skupiny XI nevyskytuje. Pre nymburské kontexty je ju možno datovať medzi 2. pol 15. až koniec 16. storočia, s obmedzeným pokračovaním do 17. storočia.

Analógie

Keramika so zakuřovanou povrchovou úpravou je nachádzaná v ranne novovekých súboroch na širokom území. Najvýraznejšia je v oblastiach, kde mala produkcia redukčnej

keramiky tradíciu už od počiatku vrcholného stredoveku. V južných Čechách sa jej najmladšie exempláre objavujú ešte v 19. storočí (*Durdík–Chotěbor–Kašpar 2000*). Býva považovaná za pokračovanie vývoja redukčnej keramiky (*Pajer 1983, 75*). Jej častejší výskyt v Prahe je spojovaný až so 17. storočím, objavuje sa ale ož v 16. stor. (*Žegklitz 2001, 111*). Naposledy bola popísaná ako keramická trieda P5013, na základe nálezov z jímky v Karmelitskej ulici, dedrochronologicky datovanu do 1. polovice 17. storočia (*Rückl – Havrda - Tryml 2007; Blažková 2013*) Zakuřovaná keramika je v súboroch novovekej hrnčiny v stredných Čechách vo všeobecnosti zastúpená len malým percentom/asi 5%/ (*Scheufler 1990, 313*).

11.2.10. X – Glazovaná keramika

Popis

Keramická skupina X je odlišená prítomnosťou polevy, dominantne olovnatej glazúry. Keramické cesto je svetlé. Väčšina je v okrových odtieňoch X(b), sekundujú im tehlovočervené farby X(c). Črep si farbu zachováva aj na lome, ktorý je jemný, homogénny, len so zriedkavým ostrivom. Povrch je hladký, až mierne krupičkovitý. Nádoby sú vytáčané a vypaľované v oxidačnom prostredí. Črep je prevažne tenkostenný /od 3 mm/.

Charakteristické prvky

Zvláštnu kategóriu tvarového spektra predstavujú kuthany X(a), objavujúce sa v kontextoch výrazne skôr, než štandardné polievané nádoby, už na konci 14. storočia. Inak prevažujú hrnce, z črepového materiálu sú ešte rozlíšiteľné hlboké a tanierovité misy.

Medzi hrncami dominujú *ovalené*, *zavinuté* a *prohnuté* okraje. Misky reprezentuje *vodorovne vyložený zosilnený* okraj.

Výzdobu predstavujú jednoduché ryté, či maľované línie a glazúra. Vyskytuje sa i vlnkové radielko aplikované v ploche. Farebnému spektru glazúry dominuje žltá a žltohnedá, prípadne číra. Zriedkavejšia je zelená. Všeobecne sa žiarivosť glazúry odvíja od množstva olova v základnej surovine (*Pajer 1983, 23*).

Datovanie

Najstarším reprezentantom skupiny sú ranné kuthany X(a) objavujúce sa už na konci 14. storočia. Štandardná polievaná produkcia sa ojedinele objavuje od polovice 15. stor (*Frolík – Sigl 1990, 280-283*), pravidelne až v 16. storočí. Od polovice 16. stor. je možno počítať s obojstranne glazovanými nádobami, masívnejšie ale až v 17. storočí (*Blažková 2013, 69*).

Analógie

Glazovaná hrnčina, známa tiež ako „lidová keramika“ (*Scheufler 1972, 13*), je typickým prejavom novovekej hmotnej kultúry. A ako taká je rozšírená na celom území Čiech. Logika delenia glazovanej keramiky podľa farby cesta bola uplatnená pri spracovaní nálezov z Vojkova (*Vařeka 2010, 163-164*). Skupina PV7001 reprezentuje tehlovočervenú hrnčinu. A do skupiny PV7002 sú zaradené dominantne okrové fragmenty.

11.2.11. XI - Berounské zboží

Popis

Keramická skupina XI sa vyskytuje v tehlovočervených XI(a) svetlobelavých XI(b) variantách hrnčiny. Črep si farbu zachováva aj na lome, ktorý je jemný, homogénny, len so zriedkavým ostrivom. Povrch je hladký a dekoratívne polievaný. Nádobý sú vytáčané a vypaľované v oxidačnom prostredí. Črep je prevažne tenkostenný /od 3 mm/.

Prevaha plochých tvarov súvisí s primárne dekoratívnou funkciou berounského zboží v meštianskych domácnostiach. Rovnako je preukázateľná jeho väzba na vyššie sociálne vrstvy (Winter 1895, 114).

Charakteristické prvky

V typológii nádob dominujú ploché tvary, taniere a plytké misky. Hrnčeky a džbány sú zastúpené len okrajovo. Spektru okrajov dominuje *prožlabené okruží*, zriedkavejšie sú *vytažené* a *ovalené*.

Primárnym dekorom je vzorovaná poleva. Mechanický dekor, napr. *retížkování*, zastúpený predovšetkým pri veľkých nádobách, slúži primárne na spevňovanie nádoby a jeho estetická funkcia je až sekundárna (Matoušek – Scheufler 1983, 190-191). Podľa štýlu výzdoby sú rozlíšené tri horizonty. Starší s jednoduchými linkami s pevnými kontúrami vo farebnej kombinácii žltobiela, stredne hnedá, tmavohnedá, jasno zelená a tmavo zelená, na hnedom či žltobieliom podklade, skupina XI(a). V mladšom horizonte XI(b) sa objavuje tzv. *mramorování* v kombinácii svetlozelený podklad a tmavozelený dekor alebo podklad žltých tónov s hnedým dekorom a línie sú rozpité (Žegklitz - Zavřel 1990,95-129). Záverečnú fázu charakterizujú modré farby dekoru, objavujúce sa až po 30. ročnej vojne. Tieto už boli vyrábané mimo berounských dielní (Brožková - Sedláčková 1997, 28).

Datovanie

V Nymburku sa *berounské zboží* objavuje prvý krát až v závere 16. storočia. Absentuje v kontextoch druhej polovice 16. storočia., ale výrazne je zastúpené v zásypoch pivníc domov zničených v rokoch 1631 a 1634, kde nezriedka predstavuje 15-20% keramického fondu (Brožková - Sedláčková 1997, 28). Čo definuje rozsah jej existencie do 4. štvrtiny 16. až 1. tretiny 17. storočia. Analogicky s inými nymburskými situáciami sú kontexty s keramikou skupiny XI interpretované ako horizont 30 ročnej vojny.

Analógie

Bohato zdobená renesančná keramika, známa podľa miesta svojej výroby ako *berounské zboží*, má ťažisko svojej produkcie medzi rokmi 1540-1618, kedy malo v Beroune fungovať 12 hrnčiarskych dielní (*Matoušek – Scheufler 1983, 189, Winter 1909, 532*).

Ako tovar prestížneho charakteru, sa *berounské zboží* drží v užívaní dlhšie ako bežná spotrebná kuchynská keramika. Dokladajú to nálezy z jímok na Pražskom hrade, kde sa nezriedka nachádza spoločne s mladšou keramikou 17. storočia (*Blažková 2013, 209*).

11.3. Súbor celých keramických nádob z č.p. 72, 73, 74

Štyri sezóny výskumov na parcelách čp. 72,73,74 priniesli popri rozsiahlej zásobe zlomkov keramiky, i súbor úplne, prípadne čiastočne zachovaných nádob v počte 94 a jeden kompletný kus nádobkovej kachlice. Tieto boli katalogizované a podrobne popísané v priloženom katalógu (*Pril. Katalóg*). Nádobu sú zoradené v poradí v akom boli vyzdvihnuté

Kompletné nádoby pochádzajú z ôsmich nálezových súborov/objektov. (vymapované: (*príl. 7/I*)) Spravidla sa jedná o studne či jímky a hoci u niektorých je možno vyzdvihnúť relatívnu jednorázovo uloženia súboru, v ani jednom prípade sa nedá hovoriť o uzavretom nálezovom celku (definovaný predovšetkým: *Klápště 2001*, 802; *Vencl 2001*, 592-614). Výrazne kolísajú i počet exemplárov z jednotlivých objektov.

V poslednej rade variuje i dátácia súborov.

Objekt	Počet nádob (ks)	Číslo nádob	Datovanie súboru
72-07	17	1-17	2. pol. 15. stor.
72-06A	1	18	14. stor.
72-01	1	19	Zač. 14. stor.
72-08	7	20-26	Zač. - kon. 15. stor.
72-15	4	27-30	Prelom 14/15. a 15. stor.
73-06	14	31-44	Pol. - koniec 15. stor.
73-43D	1	45	Koniec 13. stor.
73-05	50	46-95	14. stor.

Objekt **72-07** vydal 17 nádob kompletne alebo čiastočne dochovaných. Napriek pôvodu v dvoch kontextoch, /č.1-2/ z kontextu 217/98 – 31 a 15 kusov, /č.3-17/ z kontextu 217/98 – 32, jedná sa len o mechanické vrstvy. Nálezové okolnosti, kedy ležali prevažne neporušené nádoby v niekoľkých prípadoch na sebe, svedčia o jednorázovom uložení súboru. Jeho presné datovanie komplikuje vysoká diverzita súboru.

Kombinácia keramických tried, V, VII, IX, X, teda staršej oxidačnej i redukčnej keramiky s nastupujúcimi zakuřovanými a vnútorne polievanými nádobami, viedla už Dr. Motykovú k datovaniu súboru do polovice 15. storočia.

Celkovo vykazuje tento súbor výraznú podobnosť s nálezmi zo studne na č.p. 108 v Kutnej Hore (*Frolík – Tomášek 2003*, 746), zhodne datovanom približne do polovice 15. storočia, v prítomnosti zakuřovaných hrncov s plošným radielkovaním na výduti, ako je

nádoba č.6, v bezuchom pohári s rozovretým hrdlom analogickom s nádobou č.6. A v neposlednej rade v príbuznosti okrajov nádob, častých okrajov *ovalených s vnútorným prožlabením* a im veľmi podobných *jednoduchých šikmých okrajov s odsadením pre pokličku*, líšiacich sa prevažne len subtilnejším charakterom druhého zmieňovaného typu.

Datačne môžu súbor korelovať nálezy z predstihového výskumu na pražskom nám. Republiky (Vařeka, 2002, 217-250), ktorého staršie chronologické skupiny, zaradené do 1. polovice 15. storočia vykazujú podobnosť s vybraným súborom ale výrazné zastúpenie vysokých nepravých okruží v objekte **72-07** absentujúcich, ich zaraďuje chronologicky bezprostredne pred tento nymburský súbor.

Homogénna výplň jímky **72-06A**, reprezentovaná kontextom 217/98–39 obsahovala jednu kompletnú nádobu /č.18/. Kontextom je datovaná do 14. storočia, stratigraficky do jeho prvej polovice. Morfológicky sa ale táto nádoba javí vyspelejšia, potenciálne až z 15. storočia (Čapek – Militký *et al.* 2016, 185-200).

Studňa **72-01** vydala z kontextu 217/98–78 tesne nado dnom jednu zachovanú nádobu č.19. Redukčná hrnčina a okraj typu okružia ju na základe analógie s nymburskými nálezmi z čp. 15 na Náměstí Přemyslovců (Sedláčková – Velimský 1993, 644-659; Sedláčková 1997; Motyková 2004, 158) datujú do priebehu 14. storočia.

Bezuchý hrniec /č.23/ sa javí ako najstaršia súčasť súboru objektu **72-08**. Obtáčanie a keramická skupina III spoločne s jednoduchým okrajom ho radia do 1. pol 14. stor. Hrubá analógia k nemu pochádza z nálezov z Kolína, Zlatej uličky (Valentová 2001, 659 obr. 5-1). Ďalšie súčasti súboru /nádobý č. 22, 26/ sú datované do prelomu 14. a 15. storočia, a následne kontinuálne do celého jeho priebehu. Zásadné sú nádoby /č. 24, 25/ s nekvalitne zakuřovaným povrchom, dokumentujúce lokálny nástup tohto fenoménu v priebehu pokročilého 15. Storočia.

Najmladšiu súčasť nálezového súboru z objektu **72-15** predstavuje pohár č.29, je možno k nej nájsť priamu analógiu v náleze zo studne na č.p. 108 v Kutnej Hore (Frolík – Tomášek 2003, 746), datovanom približne do polovice 15. storočia. Ďalšie tri nádoby /č. 27, 28, 30/ sú vývojovo staršie, približne z konca 14. storočia. K výskytu pohárov s uchom /ako č. 28/ v tomto období existujú analógie napríklad z Plzně alebo Kutnej hory (Frolík – Tomášek 2003; Orna *et al.* 2011).

Štrnásť kompletných nádob zo studne **73-06** spadá do horizontu 2. polovice 15. storočia. S možným presahom do 1. polovice, v podobe vysokého hrnca keramickej skupiny V /č. 41/. A možným presahom do 16. storočia daného keramikými skupinami IX a X. Najatypickejšiu nádobu predstavuje hrnček na troch nožkách /č. 32/. Nádobu tohto typu sa vyskytujú v západnom susedstve Čiech, kde sú označované ako *grappen*. Porovnateľné nádoby boli identifikované v Moste (*Klápště ed. 2002*, tab. 114:2) na Pražskom hrade alebo v Plzni (*Orna et al. 2011*, 50). Zo súboru charakterizovaného predovšetkým kuchynskou keramikou vystupuje výrazne kompletne zachovaný Nádobkový kachel s pravoúhelníkovitým ústím, miskovitý /č. 38/ táto najrozvinutejšia varianta nádobkových kachlov sa vyskytuje pravdepodobne už od konca 14. storočia, odkedy postupne vytláčajú nádobkové kachle s kruhovým ústím. Typ ale dlho koexistoval s nastupujúcimi komorovými kachlami a väčšina jeho datovateľných nálezov pochádza niekedy z prelomu 15. a 16. storočia (*Smetánka 1969*, 244, 250). Príbuzné nálezy z Kutnej Hory čp. 108 pochádzajúci z kontextov pokročilého 15. storočia (*Frolík - Tomášek 2003*, 758) či z Chrudimi (*Frolík – Sigl 1990*, 269–284) potvrdzujú časové vymedzenie nálezu i jeho kontextu.

Súbor z objektu **73-43D** obsahuje jedinou kompletnú nádobu /č.45/, vyzdvihnutú z kontextu 15/2001-103. Obtáčení na pomalom kruhu v spojení s vývalkovou šroubovicí zaraďujú spoločne s hrubým materiálom s prímiesou sludy datujú nádobu na počiatok vývoja mesta. Priama príbuznosť s materiálom z Nymburka, Boleslavskej ulice (*Sedláčková – Velimský 1994*, 655), menovite maľovaná linka na podhrdlí uisťuje o časovom zaradení nádoby a s ňou celého kontextu do záveru 13. storočia.

Z objektu **73-05** pochádza najväčší súbor úplne alebo čiastočne zachovaných nádob, celkovo 50 kusov. K ich ukladaniu dochádzalo v dlhšom časovom horizonte, čo dokladá ich rozptýlenie do viac ako troch výškových metrov uloženín. Rozdelených do 8 stratigrafických vrstiev.

Častý výskyt vývalkovej šroubovice, okrajov typu okruží a koexistencia staršieho guľovitého tvaru nádob s nastupujúcim vajcovitým, datujú súbor do 14. storočia. Analogické tvary nádob, predovšetkým bezuchých hrncov, pochádzajú z neďalekých Lažan u Skutče, kde ich nálezová situácia datuje s vysokou pravdepodobnosťou do 1. polovice 14. storočia (*Kloužková – Svobodová – Zemenová 2012*, 362–367; *Kloužková – Zemenová – Frolík – Svobodová 2014*, 75-87). Podobnosť s nálezmi z Kolína – Zlatej uličky (*Valentová 2001*, 649-664), by mohla posúvať počiatok zaplňovania objektu hlbšie do minulosti, konkrétne do záveru 13. storočia. Úplná absencia, keramickej skupiny I túto datáciu popiera.

Džbány s esovito prehnutým telom a širokým hrdlom z vyšších vrstiev objektu 73-05 sa vyvíjajú až ku koncu 14. storočia a pokračujú v storočí nasledujúcom (*Reichterová 1965*, 27-28, obr. 35). K utváraní celého nálezového súboru tak dochádzalo pravdepodobne postupne už od počiatku 14. storočia až do jeho záveru.

Jediný exemplár misky /č. 70/ v katalogizovanom súbore, sa vyznačuje mierne kónickými stenami nádoby, odpovedajúcimi staršej podobe hlbokých mís, ako boli popísané v strážnickom súbore (*Pajer 1983*, 25), spolu s jednoduchým okrajom s lištou, niekedy interpretovaným ako variácia na okraje typu okruží (*Pavluš 1982*, 84-85) utvrdzuje pôvod nádoby v 14. storočí. Datáciu potvrdzuje podobnosť s s keramikou v Sezimovom Ústí (*Reichterová 1965*, obr. 1) ohraničenú *ante quem* rokom 1420.

Z relatívne jednotného súboru vystupuje panvica-trojnožka s vnútornou glazúrou z kontextu 18/2003-8. Najstaršie exempláre tohto typu nádoby sa objavujú už na konci 14. storočia nielen v Prahe (*Vařeka 2009*, 158), ale i v Strážnici na Morave (*Pajer 1983*, 30). Alternatívne je interpretovateľná ako intrúzia z mladšej úpravy už zaniknutej studne na vydrevenú jímku. Takto sa dajú vysvetliť i nepočetné ďalšie úlomky mladšieho keramického materiálu v týchto kontextoch, čo môže posunúť datáciu menovanej trojnožky až do 1. polovice 16. storočia, kedy sú už Panvice na troch nohách nezriedkavým kuchynským inventárom (napr. *Pajer 1983*, 30).

11.4. Typové spektrum keramických nádob

Typy nádob a predovšetkým ich tvary sú najlepšie vyhodnotiteľné na kompletne dochovaných exemplároch. Fragmenty okrajov a charakteristických častí nádob dopĺňujú analyzovaný súbor

Hrnce

Dominantným vrcholne stredovekým i novovekým tvarom nádob sú hrnce. V tvarovom spektre z doby založenia mesta koexistujú staršie kulovité a nastupujúce vejčité tvary, ktoré v 14. storočí prevládnu. Hrnce sú prevažne bezuché. Pre 15. storočie sú typické jednouché hrnce s plošným radielkovým dekorom. Od polovice 16. storočia nastupujú soudkovité tvary hrncov, s maximálnou výduťou približne v polovici výšky nádoby. Dekor predstavuje niekoľkonásobné ryhovanie na podhrdlí (Blažková 2013, 191). Po polovici 17. storočia sa objavujú hrnce s esovitým tvarom tela a šikmo ven vyhnutým okrajom (Blažková 2013, 191), absencia tohto typu korešponduje s tézou o hornom časovom ohraničení nálezového súboru z čp. 72-74 obdobím 30 ročnej vojny.

V súboroch z parciel čp. 72-74 je identifikovaných 75 kompletných hrncov a bezpočet ďalších je dochovaný vo fragmentoch.

Džbány

Džbány sa ako keramický tvar objavujú po polovici 13. storočia (Vařeka 2009, 158). Prvá sa objavuje ich vysoká a rozmerná varianta. V 14. storočí sú džbány vo všeobecnosti ešte zriedkavé (Čapek – Preusz – Militký, 2016, 16). Menšie džbány s esovite prohnutým telom a širokým hrdlom sa vyvíjajú koncom 14. a v priebehu 15. storočia (Reichterová 1965, 27-28, obr. 35).

V súboroch z parciel čp. 72-74 je sú rozlíšené 4 kompletné veľké tvary džbánov /č. 2, 3, 21, 91/ a 6 kompletných menších variant /č. 51, 52, 59, 60, 65, 74/. Medzi fragmentami bolo možné bezpečne identifikovať len 2 exempláre.

Medzi veľkými variantami džbánov prevažujú jednoduché priame okraje. Medzi malými džbánmi sa vyskytujú vysoké a výrazne profilované okruží a okraje šikmo ven vyhnuté a výrazne profilované.

Pokličky

Výskyt prvých pokličiek sa pravdepodobne viaže na červenomaľovanú keramiku skupiny IV. Objavujú sa tak teda v druhej polovici 13. storočia (Havrdá – Matějková 2010, 39). Najstaršie pokličky majú vyššie zvonovité telo (Pajer 1983, 37) a sekundárne mohli slúžiť ako misky (Reichterová 1965, 30). Mladšie tvary sú viac ploché a i v koexistencií s glazovanou keramikou rezné (Blažková 2013, 210)

V súboroch z parciel čp. 72-74 je identifikovaný jeden kompletný tvar /č. 16/ a 14 fragmentov.

Misy

Najstarší typ mís predstavujú mierne rozovreté nálevkovité tvary (Blažková 2013, 191). Objavujú sa od konca 14. až do konca 16. storočia (napr. Krajíc 1998, 80, 83; Schneiderwinklová 2009, Fig. 1: 6, 7; Cymbalak — Matějková 2012, obr. 23: g; Charvátová– Charvát, 1981, 333) V strážnických súboroch bola rozlíšená staršia varianta, s takmer kolmými alebo mierne kónickými stenami. A mladšia, s mierne vyklonenými stenami a *vodorovne vyloženým, ovaleným alebo mierne dovnitř skoseným* okrajom (Pajer 1983, 25). *Vodorovne vyložený* okraj je doložený už od 14. storočia (Klápště 2002, 17).

V súboroch z parciel čp. 72-74 je identifikovaný jeden kompletný tvar /č. 70/ staršej varianty. Ďalších 7 starších a 10 mladších variant nádob bolo možno identifikovať vo fragmentoch.

Poháre

Poháre sú charakteristické pre 14. a 15. storočie (Orna et al. 2011; Reichterová 1965, 27).

V súboroch z parciel čp. 72-74 je identifikovaný sú identifikované tri kompletné tvary /č. 6, 28, 29/. Hrncovitý pohár /č. 28/ je opatrený uchom ostatné dva mladšie sú bezuché.

Starší pohár má okraj typu *nepravé okruží*, mladšie /č. 6, 29/ majú okraje *šikmé podseknuté*.

Kuthany

Kuthany, alternatívne panvice trojnožky, sa objavujú už v 2. pol. 13. stor., charakteristická vnútorná glazúra sa vyskytuje od pokročilého 14. storočia (Vařeka 2009, 158). Výskyt v kuthanov v Nymburku dokladá jeho nález z čp. 17 zo zasypu z 1. pol. 14. storočia (Sedláčková – Velimský 1993, 644-659).

Za bežné je ich možno považovať až od prelomu 15. a 16. stor. (Pajer 1983, 30; Čápek – Preusz – Militký, 2016, 16). Chronologicky citlivý je tvar držadla, staršie majú krátke trúbkové držadlo,

otvorené pre násadu. V mladší variantách trojnožiek je držadlo dlhšie a býva zakončené takmer uzavretou obvodovou lištou (Vařeka 2009,158; Blažková 2013, 209).

V súboroch z parciel čp. 72-74 je identifikovaný jeden kompletný tvar /č. 69/ staršej varianty. Vo fragmentoch je rozlíšených ďalších 16 exemplárov. Medzi nimi sú 3 staršej a 4 mladšej varianty, fragmenty ostatných zaradenie neumožňujú.

Taniere

Taniere sa objavujú vo výbave domácností ako nový ranne novoveký tvar v 2. polovici 16. storočia. Najstarší variant je viazaný na keramickú produkciu *berounského zboží*, (Blažková 2013, 212; Pajer 1983,23). keramickej skupiny XI.

V súboroch z parciel čp. 72-74 bolo bezpečne identifikovaných 5 tanierov. V drobných fragmentoch keramickej skupiny XI je pravdepodobne násobne viac.

Absolútne počty zaznamenaných reprezentantov jednotlivých tvarov sú značne zavádzajúce. Predovšetkým nie sú počítané hrnce, ktoré sú implicitným tvarom bežného fragmentu. Značne nadreprezentované sú pokličky a kuthany, čo je dané ich výraznou odlišnosťou v nálezovom súbore. Takto sa takmer strácajú poháre a džbány, vo črepovom materiáli ťažko identifikovateľné.

	Hrnce	Džbány	Pokličky	Misy	Poháre	Taniere	Kuthany
Celé tvary	75	10	1	1	3	0	1
Fragmenty	...	2	14	17	...	5	16
Zastúpene	79%	10%	1%	1%	3%	-	1%

Väčšiu výpovednú hodnotu majú počty celých nádob, len mierne deformovanú ich relatívne užším chronologickým rozmedzím. S istými výhradami je tak možné štatisticky vyjadriť zastúpenie jednotlivých nádob v celom nálezovom súbore z čp. 72-74. Približne 80% sú zastúpené hrnce, 10% džbány a 10% ostatné keramické tvary. Koreláciou s fragmentovým materiálom je možno predpokladať vyššie percento zastúpenia mís.

Pre značnú fragmentárnosť bežného nálezového súboru nie je možné spoľahlivo vyhodnotiť premenu zastúpenia jednotlivých tvarov v čase. Pre 14. a predovšetkým 15. storočie je ale percentuálne zastúpenie typov nádob uvedené v tabuľke v zásade smerodajné.

11.5. Keramické Horizonty

11.5.1. 3. tretina 13. - začiatok 14. storočia

Najstarší horizont keramických nálezov sa zachoval značne fragmentárne. V tvarovom spektre nádob výrazne dominujú hrnce, okrajovo je zachytený výskyt mís a pokličiek, v ich starších variantách (*kap. 11.4.*).

Spomedzi keramických skupín dominuje skupina III, postupne vytláčaná skupinou II. V menšej miere sa vyskytuje skupina I, predstavujúca pravdepodobne najstaršiu fázu horizontu.

V spektre okrajov dominujú *jednoducho profilované* a *vzhůru vytažené*. S postupným nástupom *nízkych* a *šikmých okruží*.

Dekor je zriedkavý, vyskytujú sa ryté línie a vlnovky, prípadne *vývalková šroubovice*.

Absencia pokočilých *zduřelých* okrajov pražských fondov z 1. polovice 13. storočia (*Varadzin – Nechvátal - Moucha 2016, 314*) a robustných *vzhůru vytažených* okrajov záverečného horizontu Va-Vb z Kouřimi (*Šolle 1972, 158*) potvrdzuje neskoršie založenie mesta v 3. tretine 13. storočia.

Vyobrazenie: (*príl. 8/I*)

11.5.2. Pokračujúce 14. storočie

Tvarovému spektru stále dominujú hrnce, dopĺňované už častejšie pokličkami, miskami. Novo sú zachytené džbány, v ich staršej a väčšej variante.

V keramickom spektre prevažuje skupina II. doplnená o skupinu IV, V a vytrácajúcu sa skupinu III.

Okraje sa vyskytujú *jednoducho profilované* a predovšetkým rozličné varianty *okruží*, vyvíjajúce sa postupne od *šikmých* a *nízkych* variant k *vysokým nepravým okružím*.

Dekoru dominujú plytké ryté línie a *vývalková šroubovice*. Vo výhradnej väzbe na keramiku skupiny IV sa vyskytuje i červená maľba.

Vyobrazenie: (*príl. 8/II*)

11.5.3. 1. polovica 15. storočia

Konštantne najčastejším tvarom sú hrnce, už len zriedkavo bezuché. Nové tvary predstavujú vysoké poháre, malé džbány a občasne i kuthany staršej varianty.

V keramickom spektre doznieva skupina II, výraznejšie sa vyskytujú skupiny IV a V a pomaly sa objavuje i skupina VI.

Spektrum okrajov obohacujú okraje *ovalené*, často s *vnitřným prožlabením* a okraje *přehnuté*, pokračujú varianty *vysokých*, prevažne *nepravých okruží*.

V dekore nastupuje drobné radielko. Primárne v jednej či dvoch líniiach. Pokračujú ryté línie a vo výhradnej väzbe na keramiku skupiny IV i červená maľba.

Vyobrazenie: (*príl. 8/III*)

11.5.4. 2. polovica 15. - začiatok 16. storočia

Hrnce tejto fázy sú subtilnejšie a stále najfrekventovanejšie. Inak sa tvarové spektrum javí rovnaké ako v staršom 15. storočí.

Keramická skupina II a V je nahradená skupinou VII, respektíve VI. Novo sa objavuje zakuřovaná keramika skupiny IX a zriedkavo i glazovaná skupiny X.

Dominantý typy okrajov predstavujú stále *ovalené*, často s *vnitřným prožlabením*. Novo sa objavujú okraje *zavinuté*.

Charakteristický dekor drobného radielka sa rozširuje na celú plochu tela nádoby, často je sprevádzaný jednou rytou líniou na podhrdlí. Nové sa objavujú sa kvalitne vypracované kolky.

Vyobrazenie: (*príl. 8/IV*)

11.5.5. Pokračujúce 16. storočie

Výrazne fragmentarizovaným súborom 16. storočia stále dominujú hrnce, výrazne ale stúpa zastúpenie misiek a potenciálne i kuthanov.

Keramickému spektru dominuje glazovaná skupina X, doplnená o skupiny VII a IX. Novo sa objavuje keramika skupiny VIII.

V spektre okrajov pokračujú *ovalené zavinuté* a *přehnuté*. V miskách dominujú *kyjovitě zesílené* a *vodorovně ven vytažené*.

Typickým dekorom je niekoľkonásobné ryhovanie na hornej časti výduti. A glazúra. Predovšetkým na keramike skupiny IX pokračuje kolková výzdoba. A v skupine VIII sa objavujú plastické lišty.

Vyobrazenie: (*príl. 8/V*)

11.5.6. Koniec 16. - začiatok 17. storočia

Súbory sa javia principiálne identické ako v predchádzajúcom horizonte, mizne ale keramika skupiny IX. Novo sa objavuje *berounské zboží*, skupina XI, V Nymburku charakteristická pre zánikové horizonty 30 ročnej vojny (*Brožková - Sedláčková 1997, 28*).

Nová keramická skupina prináša do tvarového spektra tanieri.

Vyobrazenie: (*príl. 8/VI*)

12. Nekeramické artefakty a vzorky z výskumov na čp. 72-74

12.1. Sklené nádoby

Napriek nemalému nálezovému fondu skleného materiálu, je jeho výpovedná hodnota značne limitovaná fragmentárnosťou tohto súboru. V interpretácii sklenených nálezov je kľúčovou oporou slovné vyjadrenie konzervátorky z Nymburského múzea *Aranky Součkové-Daňkové* (24.5. 2017). Sklo vyzdvihnuté z parciel čp. 72-74 vo všeobecnosti patrí do kategórie gotického skla. Predovšetkým sa jedná o *číše českého typu* s polepmi, čaše zdobené kobaltom, prejavujúcim sa ako modrá plastická výzdoba, alebo čaše s vnútorným prstencom. Jeho približné datovanie je stanovené do 15. storočia.

Pre zasadenie nálezu do všeobecného kontextu pomôže menšie nahliadnutie do teórie a analógií.

Výrazný vzostup výroby skla od polovice 14. storočia prináša sklenené nádoby aj do domácností príslušníkov strednej remeselníckej triedy. Jedná sa o vápenato-draselné sklo s pomerne vysokým obsahom vápna, čo je zloženie príznačné pre sklo českého pôvodu. Sklovina je typicky slabo zelenavá alebo žltastá. Absolútne dominuje výroba natavovaním, v dekorácii aj v celej nádobe. Zriedkavejšia je výroba fúkaním do formy (*Hejdová 1982*, 89-92).

Bádanie identifikovalo už niekoľko desiatok separátnych tvarových typov gotického skla, dominujú čaše, menej flaše a konvičky. Z čaší sú najčastejšie práve vysoké píšťalovité a kyjovité, zriedkavejšie sú široké s miskovitým okrajom (*Hejdová 1982*, 91). Reprezentatívne spektrum tvarov gotického skla je v vyobrazení v prílohe (*príl. 9/II*).

Steny čaší zdobí spravidla plastická dekorácia v podobe drobných perličkovitých či väčších perlových nálepv. Podstatne zriedkavejšie sú nálepy *srpečkovité*, *nechtovité*. Od konca 14. storočia sa vo výzdobe pomerne často vyskytuje modré vlákno, aplikované nielen ako dekoračný element, ale tiež ako zdôraznenie rozličných častí nádob. Práve vysoké čaše s nálepmi formujú dominantný typ českého stredovekého sklárstva *číše českého typu* (*Černá – Frýda – Himmelová 2005*, 92-95).

Pojem *číše českého typu* figuruje v odbornej literatúre už krátko po polovici 20. storočia, ako pomenovanie pre špecifické vysoké píšťalové čaše, jeho propagátorom bol predovšetkým Karel Hetteš (*Hetteš 1959*, 44-49).

Českým špecifikom, v porovnaní s Európou je netypicky veľký objem sklenených čaší, pohybujúci sa medzi 1-1,5 litrom (*Wenzel 1977*, 74). Vyvodzuje sa z toho, že na rozdiel od

prevažne na víno orientovaných nádob vo zbytku Európy, slúžili čaše v Čechách predovšetkým na konzumáciu piva.

Len pre ilustráciu je v prílohe (*príl. 9/I*) zachytených pár fragmentov čaší s nálepmi a kobaltom zdobenými prstencami, vyzdvihnutých zo studne Obj. 5 v roku 2003.

A aspoň v popise sú pripojené aj vybrané nálezy z **73-43**, analyzované A. Daňkovou (*príl. 9/III*).

Vďaka systematickej práci Hedviky Sedláčkové je ale Nymburk charakteristický skôr inventárom renesančného skla (*Sedláčková 1997*).

12.2. Kovové predmety

Kovové nálezy sú smutným príkladom pokračovania postdepozíčných premien artefaktu aj po jeho uložení v muzeálnom depozitári, nezriedkavý je ich ďalší rozpad aj po konzervačných zásahoch. Tento jav sa nevyhol ani nálezom z čp. 72-74.

Veľkú časť nálezového spektra kovových artefaktov tvoria bohužiaľ fragmenty dnes už neurčiteľných premetov, kusy plechov, tyčinky či kúsky amorfných tvarov. Bez bližších rozborov či znalostí takto nenesú žiadnu informačnú hodnotu.

Len trošku hodnotnejšiu informáciu prinášajú najpočetnejšie identifikovateľné artefakty, ktorými sú rozličné kované klince, stavebné klíny a úlomky tesárskych skôb (*príl. 9/IV*). Ich všeobecné rozšírenie a konštantnosť podoby v čase ich prínosnosť limituje na prosté konštatovanie, že sa nachádzali aj na parcelách čp. 72-74.

Niekoľko kovových nálezov si ale zaslúži bližšie prihliadnutie.

Základné delenie **hrotov šípov** spočíva v rozlíšení spôsobu upevnenia na telo šípu, *ratišťa* a to pomocou tŕňa alebo tulejky. Následne je detailnejšie rozlišovaný tvar tela šípky (*Krajíc 2003*, 183-184). Šípka s tŕňom v identifikovateľnej podobe v nálezovom fonde z čp. 72.-74 absentuje.

Šípky s tulejkou reprezentuje masívny hrot rombického až kvadratického prierezu (*príl. 9/V*, 217/98-20), nájdený v treťom metri hĺbky renesančnej jímky **72-01A**. Pre svoje veľké rozmery, typicky medzi 61 a 87 mm a vyššiu hmotnosť bývajú všeobecne považované za strelivo do kuší (*Zimmermann 2000*, 51-53).

Analógické nálezy predovšetkým z hradných kontextov, by mohli dosvedčovať, že masívne rozšírenie drobných hrotov s prostými tŕňmi predchádza rozšíreniu tých väčších hrotov s tulejkou (napr. *Žákovský – Hošek 2015*, 232). Tento typ hrotov sa objavuje v pomerne dlhom časovom úseku od prelomu 12. -13. storočia po koniec 15. storočia. V oblasti strednej Európy je ich najmasovejší výskyt stanovený do priebehu 14.-15. storočia (*Krajíc 2003*, 187).

V. Serdonová ich výskyt kladie do priebehu 13. až 15. storočia (*Serdon 2005*, 105–106).

Vo svojom nálezovom kontexte tak šípka pôsobí trochu archaicky, čo môže byť rovnako dané jej dlhším výskytom v živej kultúre, ako aj jej druhotným prenesením do jej kontextu pri zemných prácach a planýrkach.

Hneď niekoľkými exemplármi boli v nálezovom fonde zastúpené **podkovy**. Popri volne pohodenej podkove zo sektoru A1 a hĺbky 155cm, patriacej kontextu 217/98-144 (**príl. 9/VI**, 217/98-144) alebo z východného profilu vyzdvihnutú podkovu kontextu 217/98-116 (**príl. 9/VI**, 217/98-116), je najcennejším nálezom podkova (**príl. 9/VI**, 217/98-63) zo žliabku **72-09**, sprievodnou keramikou z kontextu 217/98-63 datovanou do 14. storočia. Dochovaná len vo fragmente, len minimálne skorodovanom.

Typologicky je ich možné zaradiť k *ozubkám*, podkovám s rozlične tvarovanými ozubmi, brániacimi nadmernému opotrebeniu podkov, podklzovaniu zvierat a v neposlednej rade i k eventuálnej regulácii jeho vadnej chôdze (napr. *Šaurová 1979*, 295-296)

Každé rameno podkovy je spravidla vybavené trojicou otvorov na pribitie ku kopytu, v jednom prípade priamo i s klincom.

Podkovy tohto typu patria k rozšírenejším druhom a vyskytujú sa na území celej strednej Európy. Datované sú spravidla do priebehu 14.-15. storočia (*Vích — Žákovský 2016*, 313-314).

Dobre zachovaným nálezom z dna **72-18B**, v hĺbke 315-320 cm, je takmer kompletná **motyka** (**príl. 9/VII**, **obr. 2**). Principiálne sa dajú motyky rozdeliť do dvoch základných skupín. Prvou sú dlhé úzke motyky s krátkym priečnym ostrím, s extrémnou variantou krompáčovitou motyku *klučovnicí*, aká pochádza napríklad zo zaniknutej obce Koňůvky (*Měchurová 1997*, 88, 227).

Druhým, frekventovanejším, typom je široká motyka, *kratec* s ostrím pozdĺž oboch hrán. Motyka tohto typu, nájdená v zaniknutej obci Kravín, bola autorom pomenovaná ako „*motyka kopinatého tvaru*“ (*Krajíc 1984*, 61, obr.15:1). V mestskom prostredí je zaznamenaná v Hradišťku u Davle (*Richter 1982*, 167, obr. 115:1-3) alebo v Sezimově Ústí (*Krajíc 2003b*, 102, tab. 112, i.č.K11/2950, p.č.6765). A po novom teda aj v Nymburku.

Pomerne netypický nález predstavuje fragment kovového **cedníku** (**príl. 9/V**, 217/98-24). Našiel sa v západnom profile sektoru B2 v žltohnedej ílovitej vrstve, datovanej do vrcholného stredoveku, v hĺbke 150-190cm. Dominantným materiálom na výrobu cedníkov je už od praveku keramická hmota (napr. *Valentová– Šumberová 2012*) a tento trend pokračuje až do novoveku (napr. *Bláha - Sigl 2010*, 241). To samozrejme neznamená, že kovové cedníky sa v hmotnej kultúre nevyskytovali. Príkladom môže byť, hoc pravdepodobne mierne mladšieho datovania, kovový relikť cedníku v zásype vápennej jamy hradu Veselí nad Moravou niekedy z prelomu 16. a 17. storočia (*Žákovský – Hošek 2015*, 250-251).

12.3. Numizmatické nálezy

Výskumy na parcelách čp. 72-74 priniesli niekoľko mincových nálezov, ich spracovania sa ujal Mgr. Jiří Militký. Dva individuálne nálezy pochádzajú zo studní **73-05** a **73-06** respektívne.

Vrstva 1 studne **73-05** vydala z hĺbky 60cm 3krejcar, datovaný do roku 1598. Mincou zo studne **73-06** je krejcar z roku 1668, presne datujúci vrstvu 3 v hĺbke 175 cm. Podrobnejšie vlastnosti mincí sú popísané v Numizmatickom posudku v prílohe (**príl. 9/IX**).

Sezóna 2001 vydala jeden netypický nálezový súbor. Jedná sa o depot drobných mincí znamenite analyzovaných v posudku Mgr. Militkého (**príl. 9/VIII**), z ktorého záveru pochádza tento vyňatok.

Nález je tvorený výhradne drobnými mincami 16. storočia - kromě jedné mince neurčitelné (č. 9) a dvou polských denárů (č. 7-8), tvoří jádro souboru 2feniky arcibiskupství Salzburg (č. 1-6). Nejmladší ražba pochází buď z roku 1581 či 1591 (Č. 7), k uložení mincí však mohlo dojít i později. Právě 2feniky arcibiskupství Salzburg i mince polské obíhaly v českých zemích masově až do počátku třicetileté války. Lze tedy předpokládat že k uložení mincí mohlo dojít nejspíše od sklonku 16. do 1. čtvrtiny 17. století.

Nejasná je také interpretace souboru. Z finančního hlediska jde o příliš malou hotovost abychom ji mohli charakterizovat jako depot. Spíše jde o ukryté (ale nejspíše ztracené) drobné mince jednotlivce, které zřejmě původě byly uloženy v nějakém obalu. Jedině tak si lze vysvětlit že mince byly slepeny ve sloupku.

12.4. Kostí

Spracovania kostí z výskumu sa ujal RNDr. Josef Beneš. Identifikovaných bolo desať druhov zvierat a v 2 prípadoch aj ostatky človeka. Ostatky domácich zvierat, psov a mačiek sú podľa všetkého ostatky uhynutých zvierat. Frekventované sú hospodárske zvieratá, predovšetkým ovce, ošípané, hovädzí dobytok a kone. Ich kosti netvoria kostrové celky a tak sú interpretované ako potravinové zbytky. Dlhé kosti dobytka a koní majú preukázaný ešte druhý účel, na základe nálezov ich čiastočne opracovaných exemplárov. Jedná sa teda aj o surovinu na

výrobu kostených nástrojov. Do tejto kategórie je možno zaradiť aj jelenie parožie, pravdepodobne prenesené na parcelu už zhodené, nájdené v lese. Popri jeleňovi z **72-19**, je jediným ďalším zaznamenaným divokým zvieratom zajac, zachytený v **72-15**. taktiež ako potravinový zbytok. Poslednou veľmi výraznou skupinou kostených zbytkov tvoria kosti hydiny, sliepok a husí. Ich vysoké zastúpenie, popri ich role v jedálničku obyvateľov, je spôsobené aj ich častým uložením v studiach a jímkach, aby sa zabránilo ich vyhrabaniu psami.

Popri štandardných zvieracích kostiach sú pomerne nečakaným nálezom fragmenty ľudských kostí v sektore A1 čp. 72. Jedná sa o časť lebky a lakt'ovú kosť. Blízkosť oboch nálezov indikuje, že by sa mohlo jednať o relikt dávno narušeného hrobu, ktorého sú tieto kosti druhotne premiestneným ostatkom

12.5.Drevené a pôdne vzorky

Vzorky dreva a pôdy analyzoval *Ústav chemické technologie restaurování památek* v osobe Ing. Ireny Kučerové. Kompletná správa je v prílohách (**príl. 9/X**).

Vzorky pôdy ukázali prítomnosť mletého kremeňa a uhličitanu vápenatého, spoločne so rezíduami dreva. Pre antropogénnu pôdu nie sú tieto zložky uprostred mesta nijak prekvapivé.

Vzorky dreva sa ukázali ako príliš degradované na to, aby vydali ucelenú informáciu. Z bunečnej štruktúry ale bolo vyčítané, že sa jedná o listnaté drevo.

Súčasťou hmotnej kultúry parcely boli nepochybne i drevené artefakty z výbavy domácnosti, ako to dokladajú čoraz početnejšie analógie z iných českých miest, len pre ilustráciu pár príkladov: Čáslav (*Frolík a kol. 1999*), Jihlava (*Kochan 2012*) a týmto asi najpreslávenejšia Plzeň (napr. *Orna 2001*).

Predovšetkým zo studní na parcelách čp. 72 a 73 by sa tak analogicky mohli dať očakávať podobné typy nálezov. Ale nie je tomu tak, príčin môže byť hneď niekoľko. Hypoteticky by mohli drevené artefakty podľahnúť postdepozičným procesom súvisiacich s kolísavou vlhkosťou prostredia a s ňou spojeným zrýchleným rozkladom organického materiálu. Alternatívna a azda pravdepodobnejšia príčina absencie drevených artefaktov v nálezovom fonde tkvie v exkavačnom procese studní na parcelách čp. 72 a 73, ktorý bol z bezpečnostných dôvodov zverený studniarskym odborníkom a tí mohli relatívne krehký a nekонтрастný materiál opomenúť. Výsledný stav bude kombináciou viacerých faktorov, pričom nemožno opomenúť ani prípadnú degradáciu nálezov po ich vyzdvihnutí.

13. Záver

Predmetom diplomovej práce bolo spracovanie piatich sezón archeologických výskumov na parcelách čp. 72-74. Ich analýza ale nie je samoučelná, slúži predovšetkým ako platforma na riešenie širších otázok fungovania mesta a mestskej parcely. Nevyhnutné ja takto zhrnutie už existujúceho poznania a jeho naviazanie na nové skutočnosti. Práca si vytýčila niekoľko otázok a na tomto mieste je priestor pre ich zhodnotenie.

Vplyv založenia mesta Nymburka na premenu funkčných vzťahov a sídelnej štruktúry v jeho okolí. Založenie mesta, rovnako ako postupná marginalizácia a zánik starších správnych a ekonomických centier v okolí (*Sadská, Havraň*), sú sprievodným prejavom výrazných zmien v krajine súvisiacich s tzv. vrcholne stredovekou transformáciou (bližšie: *kap. 2.1.*). Nepochybným primárnym prejavom zmeny štruktúry okolitej krajiny v súvislosti so založením mesta je presun trasy diaľkovej *Kladskej cesty*, prekračujúcej po novom Labe práve v Nymburku.

Dispozičná podoba mesta Nymburk a jej porovnanie s rámcom iných neskoro priemyslovských založení. Mestá založené na zelenej lúke, teda bez kontinuity so starším osídlením, sa charakteristické výraznou pravidelnosťou svojho pôdorysu. Najčistejšími príkladmi čoho môže byť Plzeň alebo Nový Bydžov. Naproti tomu Nymburk sa vyznačuje radiálnym pôdorysom, akcentujúcim staršie funkčné vzťahy jeho priestranstva. Toto determinovalo staršie bádanie k predpokladom o existujúcom predlokačnom osídlení v okolí Kostelního náměstí (*kap 4.; 6.2.*). Až archeologické výskumy posledných niekoľko málo desaťročí tieto tézy vyvrátili a objasnili pôvod netypickej dispozície mesta v reflexii staršej, už pravekej topografickej situácie.

Charakter a vývoj odkrytých stavebných konštrukcií a ich výpoveď o podobe zástavby parciel. Najsignifikantnejšiu konštrukciu, zachytenú výskumami na parcelách čp. 72-74, predstavuje súbor podmuroviek *Zed'-IV, -V, -B, -C*, vytvárajúci zlúčením dom *72,3-00*. Táto približne 12 m dlhá a 7 m široká stavba časovo spadá do počiatku existencie mesta. Túto dátáciu ale dokladajú primárne zánikové horizonty z objektov *73-43E, 73-43B* a *72-09*, interpretovaných ako relikty vnútornej konštrukcie domu. Bezpečne dokladá zánik domu *ante quem* výstavba studne *72-43D*, narušujúca južnú podmurovku stavby a fungujúca len v krátkom intervale 1. polovice 14. storočia.

Presné stanovenie doby postavenia domu *72,3-00* takto nie je možné, ako stratigraficky najstaršia fáza osídlenia je ale umiestnený práve do jeho počiatku.

Chronologicky paralelná je zahĺbená stavba **73-48**, pričom jej obytná funkcia nie je preukázateľná. Podobne je to aj s mladšou zástavbou zahĺbeného domu s drevenou konštrukciou **72,3-01** z 15. storočia. A s kamennými základmi mladších domov **72,3-02** z 2. pol. 17. storočia a **72,3-03**, pravdepodobne až z 19. storočia, datovanými len stratigraficky.

Nakladanie s odpadom na parcelách dokumentujú dva parametre. Tým prvým je narastanie terénneho horizontu, akumulovaním tzv. kultúrneho horizontu. Na parcelách čp. 72-74 došlo za približne tri a pol storočia existencie vrcholne stredovekého mesta, k navýšeniu terénu o 15- 45 cm. Porovnanie tejto hodnoty napríklad s 1 m vysokým horizontom prvého storočia existencie Plzne (Nováček *et al.* 2014, 135-136), indikuje výrazne prepracovanejšie odpadové hospodárstvo nymburského obyvateľstva. Trochu zavádzajúce je porovnávať plochu parcely s námestím, výrazný rozdiel v prístupe ale ostáva.

Rovnako výskyt jímok v nymburských kontextoch spadá už do 14. storočia, ako dokladá objekt **72-06A**. Kontinuita výplní jímok, predovšetkým, reutilizovaných studní, nasvedčuje tomu, že jímky neboli vo vrcholnom stredoveku vyvážané ale deponovanie pokračovalo v ďalšom objekte. Opakované prekladanie fekálnych horizontov ílovými vrstvami, doložené v objekte **72-16**, je prejavom cielenej sanácie a potenciálne i čistenia jímky, spadá ale už do raného novoveku.

Zásobovanie parciel vodou. Sekvencia fungovania štvorice studní **72-01 – 73-43D – 73-05 – 73-06** predstavuje, s istými výhradami, prakticky celý úsek vrcholného stredoveku. Najmladšia z nich, studňa **73-06** bola pravdepodobne už nahradená vznikajúcim dreveným vodovodom, dopravujúcim vodu do verejných fontán, pravdepodobne už na konci 15. storočia.

Vývoj vnútornej dispozície parciel prešiel niekoľkými výraznými premenami. Orientáciu parciel čp. 72 a 73 do Kostelného námestia v počiatkoch existencie mesta dokladá výstavný dom **72,3-00** na južnom okraji pozemkov. Tak je možno vyvodiť, že cintorín, existujúci okolo kostola sv. Mikuláša nezaberal celú plochu námestia a parcely tak ústili do fungujúcej ulice. Dokladom včasnej zmeny tejto dispozície je studňa **73-43D**, stojaca na samom rozhraní parciel čp. 72,73 a námestia a narušujúca dom **72,3-00**. Parcely sa v tomto období potenciálne mierne vysunuli do námestia, ktorého dopravná úroveň sa redukuje. Hlavná orientácia parciel sa v pokračujúcom 14. storočí otočila do Bobnickej ulice, dnešnej Palackého třídy. Skromnejšia zástavba južnej strany parciel v 15. storočí môže potenciálne znamenať opätovný obrat orientácie pozemkov, nie je ale možné bezpečne rozhodnúť či sa v prípade objektu **72,3-01** jedná o obytný dom, alebo len hospodársku budovu, situovateľnú i v zadnej časti parcely. Novoveké dispozície sú čitateľné z dochovaných máp (*príl. 3/I-VI*), vyvstáva tu ale otázka či sa jedná o doslovnú, alebo

idealizovanú rekonštrukciu podoby mesta.

Premeny parcelácie a vlastníckych vzťahov na základe archeologických a písomných prameňov. V dôsledku mechanického odstránenia väčšiny (ranne) novovekých archeologických situácií, dochádza len k obmedzenému prekryvaniu archeologických a písomných dokladov.

Archeologicky je preukázané predovšetkým pôvodné spojenie parciel čp. 72 a 73, ako to dokladá spojitá zástavba objektov **72,3-00** a **72,3-01**. Túto situáciu dokladajú aj mestské záznamy, pracujúce s parcelami čp. 72,3 v 16. storočí ako so spojitými. Oddelene v písomných prameňoch vystupujú až po 30 ročnej vojne. Toto potvrdzuje nálezová situácia stenou **Zed'-VI**, dosadajúcou na horizont spáleniska mesta a kopírujúcou súčasnú hranicu parciel. Bližší rozbor vlastníckych vzťahov parciel je v kapitole (**kap. 8.**).

Výpovede nálezového fondu o obyvateľoch a živnostiach na parcelách. Podľa netypicky veľkého nadzemného domu **72,3-00** a podľa nálezu luxusného kovania (**príl. 9/VII obr. 1**), je možné predpokladať na parcelách čp. 72,73 v prvej fáze existencie mesta, nadštandarde bohatých obyvateľov. Pravdepodobne mestskú elitu, nevykonávajúcu remeslo. Rýchly zánik tohto domu a s ním i predpokladaného statusu jeho ďalšieho obyvateľstva necháva v archeologickom zázname prázdno. Jediným ďalším dokladom živnosti je hrnčiarska čepeľ z kontextu 217/98-30 patriaceho pivnici **72-04**, ktorá potenciálne preukazuje hrnčiarsku výrobu, bez pecí či výsyvky nepodarkov ale nemá veľkú výpovednú hodnotu. Dochované archeologické záznamy tak neumožňujú uspokojivo či v úplnosti analyzovať problematiku živností obyvateľov parciel čp. 72-74.

Klasifikácia keramického fondu a jeho výpovedný potenciál, predovšetkým pre horizont založenia mesta. Absenciou okruhu *zduřelých* okrajov, rovnako ako aj robustnejších variant okrajov *vzhůru vytažených* v nálezovom fonde z parciel čp. 72-74 je možno doložiť neexistenciu osídlenia v 1. polovici 13. storočia. Najstaršie horizonty začínajú menšími okrajmi *vzhůru vytaženými*, pravidelne už premiešanými s nastupujúcimi okrajmi typu *okruží*.

Potenciál poznania vrcholne stredovekého Nymburka zďaleka nie je naplnený. Už existujúce výskumy (**kap. 7.**), predstavujú rozsiahlu studnicu nálezov a situácií, ktoré môžu naše znalosti rozšíriť. Rovnako ako ďalšie perspektívne práce a výskumy budú obohacovať vedomostnú a nálezovú základňu. Nielen o Nymburku ale v širšom kontexte i chápaní minulosti ako takej.

14. Literatura a pramene

Pramene

CIM II: Codex iuris municipalis II. (ed. J. Čelákovský). Praha 1895,.

Crugerus, G. 1669: Sacri pulveres mensis Aprilis, Praha, s. 125.

CDB II: *Friedrich, G. (ed.) 1912*: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, 1198-1230, Praha

Dlabač, J. 1846-1865: Memorabilien-Buch der k. Stadt Nymburg, begründet im Jahre 1846, rkp., 1846–1865 (archiv VM v Nymburku, inv. č. IV–19).

FRB V: Fontes rerum Bohemicarum V., Praha 1893, s. 195, 318.

FRB II/1: *Emler, J. (ed.) 1874*: Fontes Rerum Bohemicarum II/1, Praha.

Flajšhans V. (ed.) 1933: Václava Hájka z Libočan Kronika Česká podle originálu z r. 1541, IV. Čechy královské. Praha.

LC I/1: *Liber primus Confirmationum, Tomus primus (ed. F. A. Tingl.)*. Praha 1867, s. 15.

RBM II: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (Ed. J. Elmer)*. Praha 1882, č. 2397, s. 1038.

Schaller, J. 1790: *Topographie des Königreichs Böhmen, Dritter Theil, Prachiner kreis. Prag und Wien 1790*, 15–26.

Literatúra

Bareš, F. 1907: Nymburk nad Labem, In: K vycházkám po Boleslavsku, kap. X. Města nad Labem, Mladá Boleslav, 101–125.

Bláha, J. – Sedláčková, H. 1998: Slavnostní keramika, In: Sklo, slavnostní keramika a kachle. Renesanční Olomouc v archeologických nalezích. Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973-1996. Olomouc.

Bláha, J. 1995: Olomouc – příspěvek ke kulturní historii pozdněstředověkých měst. In: Wachowski, K. (ed.): Kultura sredniowiecznego Slaska i Czech – Miasto. Wrocław, 29-39.

Bláha, R. - Frolík, J. - Sigl, J. 2007: Proměna uliční sítě a parcelace v Hradci Králové a Chrudimi, Forum urbes medii aevi IV, s. 82-93.

Bláha, R. - Sigl, J. 2010: Středověká a raně novověká polévaná keramika ve sbírkách královéhradeckého muzea (Několik poznámek k problematice), Archaeologia historica roč. 35, č. 1-2, 233-251.

- Bláhová, Z. 1993: Historická analýza Horního a Dolního náměstí v Olomouci, Památkový ústav v Olomouci, výroční zpráva, Olomouc.*
- Blažková, G. 2013: Současný stav poznání vývoje raně novověké kuchyňské a stolní keramiky, Památky archeologické CIV, 183–230.*
- Blažková, K. – Lomecká, J. 2007: Finds from Late Medieval well at Rakovník. Nálezy z pozdně středověké studny v Rakovníku, Studies in Post-Medieval Archaeology 2, 401–410.*
- Bolina, P. - Klimek, T. - Cílek, V. 2018: Staré cesty v krajině středověkých Čech, Praha.*
- Brožková, H. - Sedláčková, H. 1997: Luxusní keramické výrobky. In: H. Sedláčková: Renesanční sklo a další archeologické nálezy z Nymburka, Libice nad Cidlinou, 28–31.*
- Březinová, H. 2007: Textilní výroba v českých zemích ve 13.–15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů, Praha a Brno.*
- Cymbalak, T. — Matějková, K. 2012: Zpracování nálezů ze dvou odpadních jímek a úskalí jejich interpretace. Staletá Praha 28/2, 41–76.*
- Cymbalak, T. - Semerád, M. - Rykl, M. 2011: Nejstarší pozůstatky měšťanské gotické zástavby na Novém Městě v Praze. Aktuální pohled na základě výsledků posledních archeologických výzkumů, Staletá Praha 27/2, 14–44.*
- Čapek, L. – Čekalová, M. – Říha, J. 2013: Středověká keramika z Českých Budějovic a možnosti jejího archeometrického studia, Archaeologia historica 38, 525–542.*
- Čapek, L. – Preusz, M. – Militký, J. 2016: Středověké a novověké artefakty z nádvoří městské radnice v Českých Budějovicích a jejich sociálně-ekonomická výpověď, Archaeologia historica 41, 1, 7–33.*
- Černá, E. – Frýda, F. – Himmelová, Z. 2005: Nálezy skel v sídlištním prostředí. In: Historie sklářské výroby v českých zemích I. Praha, 84–103.*
- Čulíková, V. 1995: Rekonstruktion der synanthropen Vegetation des mittelalterlichen Most, Památky archeologické 86, 83–131.*
- Čulíková, V. 2011: Rostlinné zbytky jedním z pramenů pro interpretaci časlavského středověkého objektu, Forum urbes medii aevi 6, 276–303.*
- Demek ed. a kol 1987: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.*
- Denkstein, V. 1935: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce, Ročenka kruhu pro pěstování dejin umění za rok 1934, Praha.*
- Dolista, K. 1976: Předhusitský Nymburk a nejstarší kniha městského soudu, Sborník archivních prací 26.*
- Drahotová, O. (ed.) 2005: Historie sklářské výroby v českých zemích. I. díl. Od počátků do konce 19. století, Praha.*
- Dudková, V. – Orna, J. 2013: Osobní hygiena v plzeňských domácnostech na sklonku*

středověku, *Archaeologia historica* 38, 557-568.

Ďurčanský, M. 2014: Česká města a jejich správa za třicetileté války: Zemský a lokální kontext, Praha.

Ďurčanský, M. 2012: Nymburk a jeho správa za třicetileté války, Nymburk

Durdík, T – Frolík, J. 1981: Ke stavební podobě a dispozici městského hradu v Chrudimi, Archaeologia historica 6, 107-115.

Durdík, T. 1974: Vývoj hradu Krašova na základě archeologického výzkumu, Archeologické Rozhledy XXVI, 16-27.

Durdík, T. 1998: Hrady kastelového typu ve střední Evropě ve 13. Století, Praha.

Durdík, T.- Chotěbor, P. - Kašpar, V. 2000: Dům čp. 1 v Nezdicích, okr. Klatovy, CB 7, 255–270.

Ernée, M. - Vařeka, P. 1998: Die Graphittonkeramik des 13. Jahrhunderts in Südböhmen und Prag. In: Poláček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. IV Internationale Tagungen in Mikulčice. Brno, 217-230.

Frolík, J – Tomášek, M. 2003: Soubor pozdně středověké keramiky z výplně zaniklé studny č.p. 108 v Kutné Hoře, Archeologie ve středních Čechách 7/2, 735-758.

Frolík, J. – Sigl, J. 1995: Příspěvek k dějinám vybraných královských měst ve východních Čechách na základě nových archeologických výzkumů. In: Wachowski, K. (red.), Kultura Średniowiecznego Śląska i Czech, Miasto, Wrocław, 81 – 91.

Gabriel, F. – Kursová, L. 2011: Středověký městský dům v České Lípě, Archaeologia historica 36, 455-469.

Gabriel, F. - Smetana, J. 1983: K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách. Archaeologia historica 8, 119-138.

Gabriel, F. 1991: Keramický soubor z hradu Frýdštejna, Archaeologia historica 16, 279–292.

Hauserová, M. 1992: Příspěvek ke genezi půdorysného rozvrhu zakládaných měst v českých zemích. Zprávy památkové péče 1992, 9-15.

Havrda, J. – Matějková, K. 2014: Hrnčíři ve středověké Praze. Výsledky výzkumu výrobních zařízení z Malé Strany v kontextu dosavadních poznatků, Archaeologica Historica 39/1, 23-51.

Havrda, J. - Semerád, M. - Musílek, M. 2014: K proměně předlokačního osídlení Prahy v raně gotické město na příkladu románského domu v objektu čp. 309 v Bartolomějské ulici, Staletá Praha 30/2, 65-85.

Havrda, J. – Tryml, M. 2011: Medieval pavements in the Old Town of Prague. An archeological contribution to the knowledge of the history of communications, Wratislavia antiqua 13, 195-204.

Hejdová, D. – Nechvátal, B. 1967: Studie o středověkém skle v Čechách /Soubor z Plzně, Solní ul./, Památky archeologické 58, 433-498.

Hejdová, D. 1982: Význam archeologických nálezů středověkého dutého skla, Staletá Praha XII,

87-94.

Hellich, J. 1906: Pravěk. In: Poděbradsko. Obraz minulosti a přítomnosti Díl I. Nymburk.

Hellich, J. 1918: Výzkumy na hradišti a tvrzi Havraňské u Poděbrad, Památky archeologické XXX, 35-37.

Hetteš, K. 1959: Středověké skleněné číše z Benediktínské ulice v Praze, Umění 7, 44-49.

Himmelová, Z - Procházka, R. 1990: On the characteristic of some components of material culture and public health care of the town of Brno in the 16th-17th century, Studies in postmedieval archaeology, 127-162.

Hoffmann, F. 1992: Středověké město v Čechách a na Moravě. Praha.

Hoffmann, F. 2009: Středověké město v Čechách a na Moravě. Praha, 2. edice.

Holub, P. - Kolařík, V. - Merta, D. - Peška, M. - Zapletalová, D. - Zůbek, A. 2005: Ke stavu poznání nezděné měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna, Forum urbes medii aevi 2, 44-101.

Hrabětová, J. 1976: Soupis památek okresu Nymburk, Nemovité památky, díl 1., část 2 (Mčely–Žitovlice), Poděbrady.

Hrabětová, J. 1979: Soupis památek okresu Nymburk, Nemovité památky, díl 1., část 1 (Benátecká Vrutice–Lysá nad Labem), 2. vydání, Poděbrady.

Hrabětová, J. 1998: Památky Nymburska, Soupis nemovitých památek na okrese Nymburk. Poděbrady

Hrala, J. 1962: Osada z pozdní doby kamenné v Nymburce, Vlastivědný zpravodaj Polabí, seš. 1 – 2, 4-8.

Hrdlička, L. - Richter, M. - Smetánka, Z. 1966: Výzkum v Sezimově Ústí v r. 1965, Archeologické rozhledy 18, 663–680.

Hrdlička, L. 1982: Využití výkopů pro inženýrské sítě jako prameny k poznání původního reliéfu a jeho proměn v historickém jádru města, Archeologické rozhledy XXXIV, 599-621.

Hrdlička, L. 2005: Praha. Podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území Pražské památkové rezervace, Praha.

Charvátová, K – Charvát, P. 1981: Keramika 16. století z Prahy-Karlova, Praehistorica VIII – Varia Archaeologica 2, 333-336.

Jaklová, V. 1994: Vlastivědné muzeum v Nymburce – katalog pravěké sbírky. ZČAS – Supl. 22. Praha.

Jan, L. (ed.) 2013: Dějiny Brna, 2. Středověké město, Brno.

Jankovská, V. 2011: The Middle Ages in pollen-analytical research on the territory of the Czech Republic, Bulletin of geography – Physical geograph series 4, Toruń, 47-69.

Ježek, M. 2000: Archeologia na rynku malego miasta w Czechach, Wratislavia antiqua 2, 21-46.

- Juřina, P. et al. 2007: Předběžná zpráva o výsledcích plošného archeologického výzkumu v areálu bývalých kasáren Jířího z Poděbrad na náměstí Republiky v letech 2003-2006, Archeologia Pragensia 17, 211-232, 242-248.*
- Juřina, P. et al. 2009: Náměstí Republiky. Výzkum století, Praha.*
- Kejř, J. 1976: Nad počátky našich měst, Československý časopis historický 24, 377-401.*
- Kejř, J. 1987: Trhy a trhové vsi v Cechách a na Moravě, Právněhistorické studie 28, 9-44.*
- Kejř, J. 1998: Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha.*
- Kiecoň, M. – Zezula, M. 2005: Dřevohlinitá obytná zástavba v Opavě ve středověku /současný stav výzkumu/, Forum urbes medii aevi 2, 26-43.*
- Klápště, J. - Kyncl, J. - Kyncl, A. 2000: Dendrochronologie mostecké studny 1/80 a předpoklady objektivní archeologické práce, Archeologické rozhledy 52, 679-687.*
- Klápště, J. 1978: Středověké osídlení Černokostelecka, Památky archeologické 69, 423-475.*
- Klápště, J. 1983: Studie o středověké studně z Mostu, Památky archeologické 74, 443-492.*
- Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka, Most.*
- Klápště, J. 1999: Středověké město a jeho region: východiska archeologického projektu, Mediaevalia archaeologica 1, Praha Wrocław, 13-20.*
- Klápště, J. 2000: Dendrochronologie mostecké studny 1/80 a předpoklady objektivní archeologické datace, Archeologické rozhledy 52, 681-689.*
- Klápště, J. 2001: Mudrování u studny, Archeologické rozhledy 53, 802.*
- Klápště, J. (ed.) 2002: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Mediaevalia Archaeologica 4, Praha– Most.*
- Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.*
- Klápště, J. 2013: Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislost v Pojizeří – The beginnings of the Markvartici kingroup and their settlement contexts in the Jizera River region, Archeologické rozhledy LXV, 319–370.*
- Klápště, J. 2016: The Archaeology of Prague and the Medieval Czech Lands, 1100-1600, Sheffield – Bristol.*
- Klír, T. - Vojtěchovský, T. 2013: Sídelný kontext venkovské sakrální architektury Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy, Archaeologia historica 38/2, 327-353.*
- Klír, T. 2002: Osídlení mezi Nymburkem a Křincem ve středověku a raném novověku, Vlastivědný zpravodaj Polabí, roč. 36, 92–157*
- Klír, T. 2014: Das Hinterland des fürstlichen Hofes in Sadská und der Burg Podiebrad Entwicklung und Ende eines Jagdforstes, In: J. Fajt – M. Hörsch – V. (Hrsg.), Křivoklát – Pürglitz. Jagd, Wald, Herrscherrepräsentation, (Studia Jagellonica Lipsiensia 17), Ostfildern, 255–273.*

- Kloužková, A. – Svobodová, L. – Zemenová, P. 2012: Zpracování keramického středověkého souboru z Lažan u Skutče – Treatment of medieval ceram set of Lažany near Skuteč, Sklář a keramik, č. 13–14, 362–367.*
- Kloužková, A. – Zemenová, P. – Frolík, J. - Svobodová, L. 2014: Hodnocení středověké keramiky z Lažan u Chrudimi pomocí analýz XRF, XRD, OM, DSC-TG a RS - Assessment of Medieval Pottery from Lažany, near Chrudim by Means of XRF, XRD, OM, DSC-TG and RS Analyses, Archaeologia historica 39, 75-87.*
- Kochan, Š. 2012: Dřevěné středověké artefakty z Jihlavy, Archaeologia Historica 37, 767-795.*
- Kolář, F. - Kaniová, P. - Rosová, R. - Zezula, M. 2008: Opevnění města Opavy /současný stav výzkumu/, Forum urbes medii aevi 5, 174-249.*
- Kolář, F. – Zezula, M. 2011: Die Strassen und Ringe im mittelalterlichen und frühmittelalterlichen Opava / Troppau aus der archäologischen Sicht, Wratislavia antiqua 13, 219-247.*
- Kolář, F. – Zezula, M. 2014: Die städtische Grundstücke im Opava (Troppau) des 13. und 14. Jahrhunderts aus archäologischer Sicht, Praehistorica 31/2, 545-566.*
- Kotrba, V. 1970: Katalog architektury, in: České umění gotické 1350–1420, Praha.*
- Kotýza, O. - Smetana, J. - Tomas, J. et al. 1997: Dějiny města Litoměřic, Litoměřice.*
- Kovář, D., 2015: Fundatio civitatis. Zrození královského města Českých Budějovic. České Budějovice.*
- Krajíc, R. 1984: Současný stav poznání hmotné kultury středověké vesnice na Tábořsku, Husitský Tábor 6-7, 47-82.*
- Krajíc, R. 1998: Dům pasíře Prokopa v Táboře. Archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp. 220. Písek.*
- Krajíc, R. 2003: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa, díl I a II. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.*
- Krajíc, R. 2009: Voda a odpady jako privátní i komunální problém městských aglomerací. Doklady z města Tábora od 13. do 18. století, Památky archeologické 100, 261-300.*
- Krajíc, R. et al. 1998: Dům pasíře Prokopa v Táboře /archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp.220/, Tábor.*
- Kuča, K. 1995: Poznámky ke kompozici ortogonálních městských lokací v Čechách, Archaeologia historica 20, 107-124.*
- Kuča, K. 2000: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, IV. díl, Ml-Pan, Praha.*
- Kulhánek, F. 1912: Nymburk, Poděbradsko. Obraz minulosti a přítomnosti Díl III. Část 2. Místopis okresu Nymburského. Nymburk.*
- Kuthan, J. 1993: Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš. Vimperk.*
- Kuthan, J. 1994: Nymburk, in: Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Vimperk.*

- Líbal, D. - Macháčková, J. 1970:* Nymburk, Stavebně historický průzkum historických částí města, Praha, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů.
- Líbal, D. - Muk, J. 1969:* Domy a Opevnění v Českých Budějovicích v gotice a renesanci, Minulost a současnost Českých Budějovic 1, České Budějovice.
- Líbal, D. 1960:* Stálá opevnění doby poděbradské a jagellonské. In: O. Frankenberger, Husitské válečnictví po Lipanech, Praha 148-168.
- Líbal, D. 1970:* Starobylá města v Československu, Stavba jako obraz dějin, Praha.
- Líbal, D. 1984:* Gotická architektura. In: Chadraba, R. - Krása, J. (ed.): Dejiny výtvarného umění I. 1, Praha, 144-215.
- Libal, D. 2001:* Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek, Praha.
- Macek, P. - Záhradník, P. 1996:* Nymburk – Kaple sv. Jana Nepomuckého – Bývalý klášterní kostel řádu dominikánů, Praha.
- Macek, P. - Zahradník, P. 2001:* Dominikánský klášter v Nymburku, In: M. Kubelík – M. Pavlík – J. Štulc (ed.), Historická inspirace. Sborník k poctě Dobroslava Líbala, Praha, 245-257.
- Mácha, O – Baštová, M. - Heroutová, M. - Koběrová, L. 1979:* Nymburk. Domy čp. 13, 14, 15, 16, 17, Stavebně historický průzkum. Rkp. pasportu. SÚRPMO Praha.
- Malík, P. – Peška, M. 1994:* Soubor časně novověké keramiky z Moravského Krumlova. SPFFBU E 39, 93–111.
- Matějková, K. 2014:* Keramický sortiment turnovských domácností. Možnosti zpracování keramických souborů z městských souvrství, Archaeologia historica 39, 89-117.
- Matoušek, V. - Scheufler, V. 1983:* Raně novověké berounské zboží ve světle archeologických výzkumů v Berouně, Archaeologia historica 8, 189-196.
- Měchurová, Z. 1997:* Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese. Brno.
- Mencl, V. 1953:* Měšťanský dům českého středověku. Zprávy památkové péče, XIII, 161—192.
- Merta, D. – Peška, J. 2005:* Stavební vývoj domu Kobližná 4 v Brně před výstavbou Schrattenbachova paláce v 18. století, Dějiny staveb 2005, Plzeň, 149-159.
- Merta, D. 2001:* Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně, Průzkumy památek 8/2, 41-58.
- Měřínský, Z. - Procházka, R. 2010:* K některým aspektům každodenního a svátečního života středověkého člověka na Moravě a ve Slezsku. Archaeologia historica 35, 2010/1–2, 7–44.
- Michna, P. J. 1982:* Ke stavebním dějinám středověkých domů v Olomouci (Archeologický průzkum dvou městíšť v Barvířské ulici), Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 5, 179-241.
- Míková, T. - Valeriánová, A. - Voženílek, V. 2007:* Atlas podnebí Česka. 1. vyd. Praha, Olomouc.
- Mikyška, R. a kol. 1969:* Geobotanická mapa ČSSR, list M-33-XVII, 1: 200 000. Praha.

- Motyková, K. - Sedláček, Z. 2001: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2000, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 19, 99-106.*
- Motyková, K. - Sedláčková, H. 1996: Raně novověká zděná kanalizace objevená pod náměstím Přemyslovců v Nymburce, Muzejní a vlastivědná práce 34, Časopis společnosti přátel starožitností 104, 3/96, 152-160.*
- Motyková, K. - Šenberger, T. 2000: Sladovnické zařízení z 16. století objevené při archeologickém výzkumu v Nymburce. Zprávy památkové péče, 9 (60): 268-272.*
- Motyková, K. 1998: Mohyla z pozdní doby kamenné zůstane v Nymburce zachována, Vlastivědný zpravodaj Polabí 32, 6-26.*
- Motyková, K. 1998a: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 1996, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 16, 151-158.*
- Motyková, K. 1998b: Mohyla z pozdní doby kamenné zůstane v Nymburce zachována, Vlastivědný zpravodaj polabí, 32, 6-26.*
- Motyková, K. 1999a: Archeologické výzkumy na Nymbursku v letech 1997 a 1998, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 17, 93-100.*
- Motyková, K. 1999b: Sladovnické zařízení z 16. století objevené při archeologickém výzkumu v Nymburce. Vlastivědný zpravodaj Polabí, 33: 4-10.*
- Motyková, K. 1999c: Sladovna ze 16. století. Muzejní a vlastivědná práce 37, č. 2, 108-110*
- Motyková, K. 2000: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 1999, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 18, 129-134.*
- Motyková, K. 2001: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2000, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 19, 99-106.*
- Motyková, K. 2002a: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2001, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 20, 107-113.*
- Motyková, K. 2002b: Gotický architektonický článek z původní výzdoby nymburského hradu, Vlastivědný zpravodaj Polabí 36, 163-267.*
- Motyková, K. 2003: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2002, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 21, 215-219.*
- Motyková, K. 2004a: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2003, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 22, 157-162.*
- Motyková, K. 2004b: Stopy nymburských tzv. bílých hradeb, Archeologie ve středních Čechách 8/2, 713-725*
- Motyková, K. 2005: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2004, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 23, 144-149.*
- Motyková, K. 2006: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2005, Středočeský*

vlastivědný sborník. sv. 24, 144-151.

Motyková, K. 2007: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2006, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 25, 128-138.

Motyková, K. 2008a: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2007, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 26, 138-149.

Motyková, K. 2008b: Rekonstrukce sladovny ze 16. století v Nymburce dle výsledků archeologického výzkumu. Věřejná archeologie II, 77-91.

Motyková, K. 2009: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2008, Středočeský vlastivědný sborník. sv. 27, 134-149.

Motyková, K. 2010: Zpráva o provedení předstihového archeologického výzkumu v Nymburce, Palackého ul. p.p.č. 64-66 v roce 2007, Praha (nepublikovaná nálezová správa)

Motyková, K. 2013a: Archeologické stopy dávných věků v Nymburce a ve středním Polabí doba kamenná : od lovců a sběračů k patriarchálním zemědělcům, Nymburk .

Motyková, K. 2013b: Eneolitická velká kamenná mohyla v Nymburce, její konzervace a otevření veřejnosti, Archeologie západních Čech, Sv. 5, 82-107

Kobrlíková, J. 1991: Pozůstatky „hudebního nástroje“ z měšťanského domu v Nymburce, Archaeologia historica 16/91, 357-359.

Muk, J. 1991: Středověký městský dům ve výsledcích staveně historického průzkumu, Husitský Tábor 10, 87-96.

Musil, J. 2009: An assemblage of Late Middle Age and Early Modern period ceramics from Rabštejnec Castle in the cadastral territory of Smrkový Týnec in the district of Chrudim. Soubor pozdně středověké a raně novověké keramiky z hradu Rabštejnka, k. ú. Smrkový Týnec (okres Chrudim), Studies in Post-Medieval Archaeology 3, 45-64.

Nechvátal, B. 1976: Středověká studna v Plzni – Solní ulici, Archeologické studijní materiály 12, Praha.

Nekuda, V. - Reichterová, K., 1968: Středověká keramika v Čechách i na Moravě. Brno.

Neuhäuslová, Z. et al., 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky, Praha.

Nováček, K. - Stočes, J. - Široký, R. - Malivánková Wasková, M. 2014: Počátky Nové Plzně a její vývoj do husitství, In: J. Douša – M. Malivánková Wasková, Dějiny města Plzně, vol. 1, Do roku 1788, 124-86.

Nováček, K. - Široký, R. 2004: Prvních sto let. Počátky Nové Plzně z pohledu archeologie, Minulostí západočeského kraje 39, 7-51.

Nováček, K. 2000: Středověký dům v Plzni. Archeologický výzkum parcely v Sedláčkově ul. 1/čp. 187/, Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie, 15, 5-66.

Opravil, E. 1997: Vegetační poměry Sezimova Ústí a jeho okolí ve středověku, In: J. Maříková-

- Kubková - J. Klápště - M. Ježek - P. Meduna (ed.), *Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi*, Praha, 498-506.
- Orna, J. 2001: Nálezy středověkých dřevěných předmětů v Plzni (katalog), CD-ROM.*
- Orna, J. et al. 2011: Keramická produkce města Plzně v období 14. a 15. století, Plzeň.*
- Pajer, J. 1982: Hromadný nález ze začátku 17. stol. ve Strážnici, Strážnice.*
- Pajer, J. 1983: Počátky novověké keramiky ve Strážnici, Strážnice.*
- Pavel, J. 1970: Nymburk. Historický a stavební vývoj města. Nymburk.*
- Pavlu, I. 1981: Vzorek raně středověké keramiky z Čáslavě, Praehistorica VIII – Varia Archaeologica 2, 295-299.*
- Pavlu, I. 1982: K počátkům Čáslavě. I. Katalog – Archeologické nálezy při městských hradbách, Zu den Anfängen der Stadt Čáslav. I. Katalog – Das an den Stadtmauern aufgefundene archäologische Material, Praehistorica X – Varia Archaeologica 3, 75-160.*
- Pešta, J. 2007: Nymburk dům čp. 171. Stavebně historický průzkum., Nymburk.*
- Petráček, T. 2003: Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.- 12. století, Praha. Petřín, Praha - Litomyšl, 108–113.*
- Piekalski, J. 1999: Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast. Wroclaw.*
- Piekalski, J. 2004: Wczesne domy mieszczan w Europie Srodkowej. Geneza - funkcja forma. Wroclaw.*
- Plavec, M. 2010: Kapitoly z dějin královského města Nymburka. Od dob nejstarších do roku 2009, Cheb.*
- Plavec, M. 2016: Pivovarství a sladařství v královském městě Nymburce v době předbělohorské, Kvasny Prum. 62/2016 (2), 81-83.*
- Plavec, M., 2002: Historie nymburského piva I. Od založení města do vzniku Institutu společnosti váreční roku 1741, Nymburk.*
- Poche, E. 1978: Umělecké památky Čech 2, Praha.*
- Poul, J. 1990: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce, Nymburk.*
- Profous, A. 1951: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, Díl III. M-Ř, Praha. s. 240.*
- Procházka, R. - Himmelová, Z. 1995: Příspěvek k vývoji středověké zástavby tzv. Velkého Špalíčku v Brně, Archaeologia historica 20, 233-245.*
- Procházka, R. 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna /k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech/, Mediaevalia archaeologica 2, 7-158.*
- Procházka, R. 2006: Město - fenomén doby posledních Přemyslovců, in: Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od 11. do počátku 14. století. Sborník a katalog výstavy pořádané k 700. výročí tragické smrti Václava II., posledního českého krále z dynastie Přemyslovců,*

Olomouc – Brno, s. 153 - 172.

Procházka, R. 2007: Area ...sive parva, sive magna... Parcela ve vývoji raného a komunálního města, Forum urbes medii aevi IV, 6-41.

Procházka, R. 2013: Parclení zástavba vrcholně středověkého Brna a její obyvatelé I. Dominikánska ulice 15-19, Kobližná 3, Přehled výzkumů 54/2, 57-131.

Prokop, J. 2007: Nový Bydžov, Praha-Litomyšl.

Radová, M - Hauserová, M. 1991: Lokační urbanismus, Archaeologia historica 16, 121-130.

Radová, M. - Hauserová, M. 1992: Sínový dům, Archaeologia historica 17, 99-113.

Radová, M. 1986: Stavební proměny a typy středověkého domu. Acta poly- technica — Práce ČVUT v Praze, 8 (I,1), 67—74.

Razím, V – Záhradník, P. 1997: Nymburk – městské opevnění – stavebně historický průzkum, Praha.

Razím, V. 1986: Městské opevnění Dvora Králové nad Labem, Památky a příroda 11, 577 – 588.

Razím, V. 1987: Nový typ městského opevnění v Čechách, Památky a příroda 12, 456 – 458.

Razím, V. 1988: Kolín, Čáslav, Nymburk – městská opevnění posledních Přemyslovců v Čechách, Umění 36, 309-339.

Razím, V. 1995b: K postupu výstavby středověké městské fortifikace, Průzkumy památek II/1995, 43-50.

Razím, V. 1996: Sakrální stavby v systému obrany středověkých měst, Archeologia historica 21, 151–167.

Razím, V. 2002: Středověké hradby města Nymburka, Nymburk.

Razim, V. 1997: K původu hradební zdi bez ochozu, Průzkumy památek II/1997, 78-87

Richter, M – Sigl, J. 1988: Archeologický výzkum Starého Mýta v roce 1987, ZKMVČ 15

Richter, M. – Krajč, R. 2001: Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města, 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962-1988, Praha - Sezimovo Ústí – Tábor.

Richter, M. — Vokolek, V. 1975: Hradec Králové na počátku dějin. Hradec Králové.

Richter, M. — Vokolek, V. 1977: Počátky Hradce Králové ve světle archeologických výzkumů, in: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha. 13—27.

Richter, M. 1975: České středověké město ve světle archeologických výzkumů, Archeologické rozhledy XXVII/3, 245-258.

Richter, M. 1982: Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera. Praha.

Rykl, M. - Rakušan, D. - Dragoun, Z. 2003: Poznámky k pokračujícímu výzkumu domů čp. 150, 151 a 153/1 v Karlově ulici na Starém Městě pražském, Staletá Praha 24, 99-132.

Řehounek, J. 2008: Dějiny chrámu sv. Jiljí "jak kameny o nich mluví". Nymburk.

Řehounek, J. 2012: Nymburk, královské město v červených hradbách, Nymburk.

- Sakařová, J. - Kostelníková, M. 1990: Otisk textilu na dně slovanské nádoby z Nymburka, Archeologické rozhledy 42, 679-680.*
- Sakařová, J. 1989: Archeologický výzkum jižní strany náměstí v Nymburce v letech 1982-1984, Památky a příroda 14, 463-467.*
- Sakařová, J. 1990: Z obsahu středověké studny v Nymburce, Archaeologia Historica 15, 453-454*
- Samojská, K. 2007: Předběžná zpráva o výsledcích místopisného studia domů v areálu bývalých kasáren na náměstí Republiky k otázce parcelace Nového Města pražského, Forum urbes medii aevi 4, 78-81.*
- Sedláček, A. 1900: Hrady, zámky a tvrze království Českého 12, Praha.*
- Sedláček, Z. 1976: Příspěvek k počátkům města Kolína, Archeologické rozhledy 28, 549-552.*
- Sedláčková, H. 1973: Nové archeologické výzkumy na okrese Nymburk v r. 1973, Polabí, 13, 107-108.*
- Sedláčková, H. 1997: Renesanční sklo a další archeologické nálezy z Nymburka, Libice nad Cidlinou.*
- Serdon, V. 2005: Armes du diable. Arcs et arbalètes au Moyen Âge. Rennes.*
- Scheufler, V. 1990: Novověké nálezy z Klárova – Pre-modern finds from the site of Klárov. In: Z.Smetánka – J.Žegklitz(eds.),Studies in Post-Medieval Archaeology 1.Praha,307–318.*
- Scheufler, V.1972: Lidové hrnčířství v českých zemích, Praha.*
- Schneiderwinklová, P. 2009: Vazba tvarů nádob na hlavní keramickou produkci ze studny 03 v Perlové ulici v Plzni, Studies in Post-Medieval Archaeology 3, 199–206.*
- Smetánka, Z. 1964: Keramika z hradu Točnicka, Archeologické rozhledy XVI, 290-291.*
- Smetánka, Z. 1969: K morfologii českých středověkých kachlů, Památky archeologické 60, 228-262.*
- Smetánka, Z. 1969: K morfologii českých středověkých kachlů, Památky archeologické 60, 228-262.*
- Sommer, J. G. 1834: Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt II. Praha.*
- Státní okresní archiv (SOkA), Archiv města Nymburk, spisy předmagistrátního období
- Státní ústřední archiv (SÚA), Česká státní účtarna (ČSÚ), kart. 288.
- Šaurová, D. 1979: Středověké podkovy ze zaniklé středověké osady Konůvky. Archaeologia historica 4, 295– 301.*
- Šebek, S. 1961: Nymburk středověká pevnost na Labi, Nymburk*
- Šebek, S. 1973: Cihla jako stavební materiál gotické architektury v Nymburce. In: Příspěvky k dějinám skla a keramiky2, Rozpravy Národního technického muzea v Praze 57, 123-127.*
- Šebela, L.-Vaněk, J. 1985: Hromadný nález ze studny v areálu bývalého bratrského sboru v Ivančicích, Ivančice.*

- Šimák, J. V. 1918: F. Kulhánek, Dějiny královského města Nymburka, Čes. Časopis historický 24, 286-300.
- Šimák, J. V. 1938: Středověká kolonisace v zemích českých. České dejiny I.5, Praha.
- Široký, R. 2000: Pitná, užitková a odpadní voda v českých městech ve středověku a raném novověku. Stav a perspektivy archeologického poznání, Památky archeologické XCI, 345-410.
- Šolle, M. 1972: Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereich Ostböhmens, Vznik a počátky Slovanů 7, 141-177.
- Štajnochr, V. 2004: Hrnce pro tepelne zpracovani pokrmů – Studia funkci novověke keramiky, AVSČ 8, 801 – 851.
- Tomas, J., 1979: Města v severozápadních Čechách ve 13. století. Hospodářské dějiny 4, 69—132.
- Tomášek, M. 2005: Zaniklé středověké dúní dílo v Kutné Hoře, Mincířské ulici a záchranný archeologický výzkum na parcele čp. 75, Archeologie ve středních Čechách 9, 605-620.
- Tomášek, M. 2007: Půdy České republiky. Praha.
- Tvrdlík, R.- Valentová, J. 2004: Předlokační osídlení Kolína. Archeologie ve středních Čechách 8, 547-583.
- Unger, J. – Procházka, R. 1995: Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů roku 1991 a 1992, Brno v minulosti a dnes 13, 90-111.
- Unger, J. 1996: Jak vypadal kostel v Brně na Petrově ve 13. století, Pravěk 4, 289-295.
- Valentová, J. 2001: Středověká studna z Kolína – Zlaté uličky, Archeologie ve středních Čechách 5, 649-664.
- Valentová, J.– Šumberová, R. 2012: Keramické cedníky, poklopy a trychtýře z oppida Stradonice, Archeologické rozhledy LXIV, 333–346.
- Varadzin, L. – Nechvátal, B. – Moucha, V. 2016: Vyšehrad. Knížecí a královská akropole. Praha.
- Vařeka, P. 1993: Povrchový průzkum hradu Příběničky (okr. Tábor), Castellologica bohemia 3, 95-110.
- Vařeka, P. 1998: Proměny keramické produkce vrcholného a pozdního středověku v Čechách, Archeologické rozhledy L, 123-137.
- Vařeka, P. 2002: Keramika pozdního středověku až počátku novověku z areálu bývalých kasáren Jířího z Poděbrad na Náměstí Republiky v Praze 1 (zjišťovací výzkum v letech 1998-1999). Archaeologica Pragensia 16, 217-250.
- Vařeka, P. 2009: Pohled do kuchyně a na jídelní stůl – výpověď keramických nálezů, In: P. Juřina a kol., Náměstí Republiky. Výzkum století, Praha, 152 – 161.
- Vařeka, P. 2010: Zaniklá středověká a raně novověká vesnice Vojkov na Černokostecku – nedestruktivní výzkum, Acta 4/10, 147-182.

- Vávra, I. 1972: Polská cesta, *Historická geografie*, 3-27.
- Vávra, I. 1974: Žitavská stezka, *Historická geografie* 12, 27-91.
- Velímský, T. – Sedláčková, H. 1992: Archeologický výzkum v historickém jádru Nymburka v roce 1990, *Archeologické rozhledy* XLV, 644-660.
- Velímský, T. 1976: Archeologický výzkum historického jádra Mostu v roce 1974 - Stadtkernforschung in Brück im Jahre 1974, *Archaeologia historica* 1, 197-204.
- Velímský, T. 1989: K problematice počátků českých měst — prostorový vývoj a nejstarší zástavba, *Archaeologia historica* 14, 67-94.
- Velímský, T. 1990: Archäologie und Anfänge der mittelalterlichen Städte in Böhmen, *Archäologische Stadtkernforschungen in Sachsen, Arbeits und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft* 19, Berlin, 121-158.
- Velímský, T. 1995: Archeologie a problematika studia středověkého městského domu a parcely. Památce PhDr. Ing. arch. Jana Muka, *Archaeologia historica* 20, 71-80.
- Velímský, T. 1995: Archeologie a problematika studia středověkého městského domu a parcely. Památce PhDr. Ing. arch. Jana Muka, *Archaeologia historica* 20, 71-80.
- Vencl, S. 2001: Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii, *Archeologické rozhledy* 53, 592-614.
- Vích, D — Žákovský, P. 2016: Vojenské vybavení bojové družiny před husitskou revolucí. Soubor militárií z hradu Orlický u Brandýsa nad Orlicí ve východních Čechách, *Památky archeologické* CVII, 279–351.
- Vlček, P. - Sommer, P. - Foltýn, D. 1997: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha.
- Wenzel, M. 1977: A Reconsideration of Bosnian Medieval Glass, *Journal of Glass Studies* 19, 63-76
- Winter, Z. 1895: V měšťanské světnici starodávné. Kulturní studie o 15. a 16. století. Praha.
- Winter, Z. 1909: *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*. Praha.
- Zap, K. V. 1858/9: Nymburk, královské město nad Labem, *Památky archaeologické a místopisné* 3, 340-360.
- Zápotocký, M. 1978: Středověká keramika severočeského Polabí. Morfologie a relativní chronologie. *Památky archeologické* 59, 171-238.
- Zápotocký, M. 1979: Katalog středověké keramiky severočeského Polabí. *Výzkumy v Čechách – Supplementum*. Praha.
- Ziegler, V. 1974: Geologie širšího okolí Poděbrad, *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, roč. 14, č. 5/6.
- Zimmer, E. 1958: Úvahy o založení královského města Nymburka, *Musejní zprávy Pražského kraje* 3, 10-105.
- Zimmermann, B. 2000: Mittelalterliche Geschosspitzen. Kulturhistorische, archaologische und

archaometallurgische Untersuchungen. Schweitzer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 26. Basel.

Žákovský, P – Hošek, J. 2015: Kovové artefakty In: M. Plaček – M. Dejmal a kol.: Veselí nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě. Brno, 220-251.

Žegklitz, J. - Zavřel, V. 1990: Geochemical and petrographical studies of the post-mediaeval pottery of the Prague and Beroun regions. On the questions of raw-material sources and provenance, Studies in postmediaeval archeology, 95-129.

Žegklitz, J. 2001: Svědectví střepů 3 – raně novověká keramika z Petřína. In: J. Zavřel (ed.): Pražský vrch

Žegklitz, J. 2006: Renesanční portrétní kachle z hrnčířské dílny Adama Špačka v Truhlářské ulici v Praze, Archeologické rozhledy 58, č. 1, 78-116.

Žemlička, J. 1978: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách, Československý časopis historický 26/4, 559-586.

Žemlička, J. 2002: Počátky Čech královských. Praha.